

KÖNYV
ÉS KÖNYVTÁR

VII:2

DEBRECEN

1969

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

VII:2

DEBRECEN

1969

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

Szerkesztette:

CSÚRY ISTVÁN és VARGA ZOLTÁNNÉ

A kötet lektorai:

BARÓTI DEZSŐ, KÁDÁR ZOLTÁN, MÓDIS LÁSZLÓ, TÓTH ANDRÁS

A KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVEINEK TIZEDIK KÖTETE

Évkönyvünk tizedik kötetét adjuk az olvasó kezébe. A sorozat 1953-ban indult *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve* címmel, 1957-ben a tömörebb, kifejezőbb *Könyv és Könyvtár* címet vette föl. A kötetek kerek száma s az indulás óta eltelt 15 év alkalmat ad a kiadvány tematikai pályájának áttekintésére.

Az Évkönyv 91 tanulmányt és közleményt adott közre, a nagyobb terjedelműeket (szám szerint négyet) önálló műként. (Ilyenkor a „kötet” két „félkötetre” oszlott.) 23 dolgozat külső (részben külföldi) szerzők tollából származik, a többbit a Könyvtár munkatársai írták. A külső szerzők a közös érdeklődés illetőleg a közvetlen munkakapcsolatok szálain csatlakoztak munkatársi kollektívánkhoz. Így azoknak a jelenségeknek és problémáknak teljesebb, többoldalú vizsgálatát segítették elő, amelyek tanulmányozását az Évkönyv ösztönzéssel, publikációs fórum nyújtásával szolgálni kívánta.

Az Évkönyv tematikáját, sőt a dolgozatok kutatási szempontjait és prezentálási módját alapvetően határozta meg a kiadvány jellege. Az eredményeiket itt bemutató kutatások egyrészt a kiadó intézmény — egy felsőoktatási funkciót ellátó, általános gyűjtőkörű tudományos nagykönyvtár — működéséhez kapcsolódó elméleti és gyakorlati problémák megoldására irányulnak, másrészt annak a történet és társadalmi szférának (e szféra irodalmi és tudományos vetületének) empirikus megismerésére, amelyben az Intézmény kifejti tevékenységét s amelynek maga is lényeges alkateleme. Mindezekkel logikai és ökonómiai egységben jelentkező feladat a Gyűjtemény s a vele együttműködő társgyűjtemények (Pl. Kollégiumi Nagykönyvtár, Debrecen, Sáropatak) anyagának — kéziratainak, unikumainak, ritkaságainak — különböző szintű bemutatása, a szövegek, faksimilék közlésétől a bibliográfiai feltárásig vagy a könyvtörténeti ismertetésig.

E meghatározottságában is igen szétagazó tematika a tíz kötet és tizenöt év során meglehetősen világosan korszakolható fejlődésen ment át. Az első szakaszt (1953—1956) az Intézményre való igen szoros koncentráció jellemezte. A cikkek többsége valamely időszerű gyakorlati problémához fűződött, a Könyvtár történetének egy-egy mozzanatát vizsgálta, ismertette a Gyűjtemény valamely egységét vagy értékes darabját. A második szakaszban (1957—1964) nemcsak az érdeklődés hatolt messzebb, (a szó közvetlen

és átvitt értelmében) a falakon túlra, hanem az intézményi problematika is mindinkább országos, nemzetközi, vagy általános elméleti összefüggésben jelentkezett. Ugyanakkor a tudományos illetékességnek egy meglehetősen szigorú és szűk, az ismert *Milkau—Leyh* féle felfogással rokon szemlélete nyomta rá bélyegét ez időszak köteteire. *A könyv teste*, mint tudománykonstituáló elv, nemcsak tematikailag érvényesült, hanem úgy is, mint a tartalmi vonatkozásokat többé-kevésbé tudatosan, többé-kevésbé következetesen kirekesztő kutatási és interpretálási szempont.

Az 1965-tel kezdődő szakasz a tematikai és metodikai mezőny szélesedése, a könyvészeti-irodalmi-informatív jelenségeknek a tartalmakkal és társadalmi összefüggésekkel egységre lépő ábrázolása jegyében bontakozik ki. A legutóbbi 2—3 kötetben még csak tendenciaként érvényesül, de ezen a helyen programatikus rögzítést kíván az a felfogásunk, hogy *a hagyományos bibliológiai és könyvtártudományi szemlélettel szakítva*, tanulmányaink tematikai-szemléleti spektrumát és kutatásaink illetékességi körét egyrészt *a közlésből mint az ember lényegi tevékenységéből* (mint a könyvet, az írásbeliséget s az írásos közlésmód intézményeit a kutatás számára szisztematikai egységként prezentáló társadalmi jelenségrendszerből) *kiindulva, másrészt a tudományművelés ténylegesen kialakult hagyományaihoz, ökonómijához igazodva kell meghatározniunk*. A kutatási terület ez elvszerű és gyakorlatias felfogása nem rekeszti ki az írástörténet, a nyomdászat és a könyves hivatás hagyományos témáit, s ugyanakkor lehetővé teszi a társadalom megismerő-folyamatának a könyvtár szempontjából hallatlanul fontos és a különböző céhbeli tudományok által „le nem fedezett” tanulmányozását. (Különösképpen a perifériákon elhelyezkedő stúdiók művelését, mint amilyen az irodalom és a megismerés szociológiája, a tudományelmélet és a tudománytörténet.)¹

Programunkat természetesen annak tudatában hirdetjük meg, hogy az (immár újabb-címváltoztatásra érett) Évkönyv nem lesz a szó klasszikus és szigorú értelmében vett homo gén disziplína orgánuma. De nem kevésbé annak tudatában, hogy a disziplínák a többi területen is „fegyelméletlenekké” váltak s a metafizikusan elkülönített „tárgyak” kohéziója helyett hovatovább a kutatási-tükrözési aspektus kohéziójának engedelmessékednek. A „tárgy” transzparenssé válik s megvilágosodik az, ami a bűvárló számára legizgalmasabb: a tárgy és egyéb tárgyak viszonya s a viszonylatok struktúrája, a tárgyak egy rendszerében végbemenő mozgások összessége.

¹ E kommunikáció központú kutatási szféra elméleti és történeti indoklására és tudományszisztematikai jellemzésére vonatkozólag ld.: *Csúry István: A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében*. Debrecen, 1967. (különösen a 68—79. old.).

ДЕСЯТЫЙ ТОМ ЕЖЕГОДНИКА БИБЛИОТЕКИ

Мы предлагаем вниманию читателя десятый том нашего Ежегодника. Эту серию начали издавать в 1953 г. в библиотеке Дебреценского Университета им. Лайоша Кошута под названием Ежегодник. В 1957 году Ежегодник получил более точное и выразительное название «Книга и Библиотека». Круглое число томов и прошедшие 15 лет с начала издания, дают повод для обзора тематики этой серии. Ежегодник выпустил 91 статью, некоторые из них были большего объёма (4), они опубликовались как самостоятельные произведения. В этих случаях том разделялся на два полтома. 2 работы принадлежат перу внештатных (частью иностранных) авторов, остальные написаны сотрудниками библиотеки. Внештатные авторы имели связь с нашим творческим коллективом благодаря общим интересам и непосредственным контактам по работе. Таким образом достигалось более полное и всестороннее исследование тех проблем и явлений изучение которых Ежегодник поощрял с помощью и которым хотел предоставить возможность публикации. Тематика Ежегодника и точки зрения отдельных статей определялись характером издания. Исследования — о которых здесь идет речь — направлены с одной стороны на решение теоретических и практических проблем издающего учреждения, — то есть большой научной библиотеки работающей в рамках университета —, с другой стороны на эмпирическое познание той исторической и общественной сферы, в которой наше учреждение работает и для которой само является существенным составным элементом. Весьма важной задачей является опубликовать рукописи, редкости, уникальные экземпляры нашей библиотеки и двух библиотек реформатской церкви, находящихся в городах Дебрецен и Шарошпатак, основанных в 16-ом веке. Эти две библиотеки имеют исключительно богатый и ценный материал, особенно важное их старое венгерское собрание. Довольно разветвляющаяся тематика десяти томов за пятнадцать лет прошла через ярко выраженные периоды развития. Первый период (1953—1956) характеризовался концентрацией на наше учреждение. Большинство статей было связано с практическими проблемами, исследовали отдельные фазы истории Библиотеки, показали наиболее интересные вещи нашего собрания и деятельность и материал отдельных его частей. Во втором периоде (1957—1964) не только интерес распространился дальше (в полном и переносном смысле слова) за стены Библиотеки, но и наши проблемы проявлялись все чаще в масштабах страны и в международном масштабе или в связи с общими теоретическими вопросами. Одновременно в томах этого же периода выразился узкий и строгий взгляд научной концепции, родственный с известной трактовкой Милкау—Лейх (Milkau — Leyh) Занимались *книгой* как абстрактной единицей, и более — менее последовательно игнорировали проблемы *содержания* книги, культурно-исторические вопросы.

Период, начинающийся с 1965 года развёртывается в свете расширения поля тематики и методики, стали исследовать библиографические, литературные вопросы, проблемы теории информации, опираясь на их общественные связи. В последних томах все это проявляется *тенденцией*, а в будущем будет нашей *программой*: порвать с традиционной библиологией, расширить сферу тем наших исследований и в дальнейшем исследовать *коммуникацию* как существенное действие человека, в том числе саму книгу, письменность и связанные с книгой учреждения. Все это в традиционной системе наук является «белым пятном», и нам пришлось заниматься этими проблемами. Это принципиальное и практическое уточнение сферы тем наших исследований не исключает возможность заниматься традиционными темами, например: палеографией, историей типографии и библиотек, проблемами профессии библиотекаря, и одновременно делает возможным изучение процесса познания общества. Мы имеем в виду изучение «периферических» проблем, как социология познания и литературы, теория и история науки.

Само собой разумеется, что нашу программу мы излагаем с сознанием того, что Ежегодник не будет в строгом и классическом понимании слова голосом однородной дисциплины. Прочие дисциплины тоже стали расплывчатыми, и вместо связи метафизически разделенных предметов подчиняются связи аспекта исследования-отражения. Предмет исследования станет прозрачным, и становится ясным то, что для исследователя самое волнующее: отношение между отдельными предметами, структура отношений, всё это сумма движений, проходящих в системе предметов.

Относительно научной систематизации и теоретического и исторического обоснования сферы исследований см.: Csúry István: A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében. Debrecen, 1967. (И. Чюрн: Место и роль библиографии в системе изложения знаний. Дебрецен, 1967.) особенно 68—79 стр.)

THE TENTH VOLUME OF THE YEAR-BOOKS OF THE UNIVERSITY LIBRARY

We are presenting the tenth year-book of our Library to the reader. The series started in 1953 under the title *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve* (Year-book of the Library of Lajos Kossuth University in Debrecen). In 1957 it was given the more concise and suggestive title *Könyv és Könyvtár* (Book and Library). The round number of the volumes and the 15 years passed since the start afford a good opportunity for a thematic survey of the publication.

The number of studies and communications published in the Year-books amounts to 91, some longer studies (there were 4 of them) were issued in extra volumes. (Thus, some of the volumes were divided into two half-volumes). We have included 23 studies written by external contributors (partly from abroad), the rest were written by the research staff of the Library. The external contributors joined our collective on the basis of common interests and direct connections in work, thus promoting the multilateral and fuller investigation of the phenomena and problems the study of which, through impulses and offering opportunity for publication our Year-book has always wished to serve.

The themes of the communications, the way of their presentation and even the aspects directing the investigations were fundamentally determined by the nature of the publication. The investigations whose results are given in these studies have set the aim of solving theoretical and practical problems in connection with the activities of the publishing institution — a scientific library with general field of interest performing, at the same time, the functions of higher education — on the other hand they endeavour to the historical and social sphere (the literary and scientific constituents of this sphere) in which the institution, an essential factor of the sphere, itself, exerts his activities. Another task forming a logical and economic unity with all these is to present, at different levels, the manuscripts, unique copies, rarities of the Collection and the co-operating-collections (such as the College Libraries in Debrecen and Sárospatak), from the publication of texts and facsimile reproductions to bibliographical disclosure and analyses in historical bibliography.

This thematic concept strictly defined, yet widely diverging has been subject, in the course of 10 volumes and 15 years, to a development fairly well divisible into periods. The first period (1953–1956) is characterized by a very close concentration on the Institution. Most of the articles refer to a current practical problem, examine some phases of the history of the Library, describe a unit or a more valuable piece of the Collection. In the second period (1957–1964) it was not only the authors' interest, that was significantly extended, reaching out beyond the walls of the Library (both in the literal and figurative sense of the word), but even the problems of the Institution were more and more embedded in national, international or general-theoretical relations. At the same time, the volumes of this period were fairly biased by a rather strict and narrow conception of scientific competence related to that of *Milkau-Leyh*. The *body of the book* as the principle of constituting science did not only thematically assert itself, but also as an aspect of research and interpretation that more or less consciously and consistently excludes references to content.

The period beginning with the year 1965 has further extended the scale of themes and methods, endeavouring at the same time, to synthesize the bibliographical-literary-informative occurrences with content and social relations. In the last 2–3 volumes this effort appears only as a tendency, but it must be definitely stated at this place as our principal programme that, *giving up the traditional attitude of bibliography and library science*, the aspectual and thematical range of our studies and the scope of our investigations must be determined partly *starting out from communication as the essential activity of man* (i.e. from a system of social manifestations presenting the book, literature, and the institutions of written communication as a systematic unity for research) partly *in conformity with the actually existing traditions and economy of scientific research*. Such a principled and practical assumption of the field of research does not exclude such traditional themes as the history of writing, typography, and book-producing professions and, at the same time, it renders possible the studying of the cognitive processes of society, extremely important for the library and not overlapping the field of the different professional sciences. (Particular the cultivation of peripheral fields, such as sociology of literature and cognition, theory and history of sciences is being referred to.)¹

When announcing our programme we are, of course, aware that the Year-book (another alteration of the title is due in a short time) cannot be an organ of a homogeneous discipline in the classical and strict sense of the word. But we are not less aware that disciplines have become „undisciplined” in other fields too, and they tend to obey the cohesion of the investigational-reflective aspect rather than the cohesion of metaphysically separated „objects”. The „object” becomes transparent, and the researcher will be able to realize what is most exciting for him: the relation of one object to other objects as well as the structure of these relations and the total sum of motions in a given system of objects.

¹ On the theoretical and historical motivation and science-systematic characterization of the sphere of research concentrated on communication see: Csűrly István: A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében. (The function and role of bibliography in the field of communication.) Debrecen, 1967. (esp. pp. 68–79.)

TANULMÁNYOK

Balla Lajos

EPIGRAPHICA DACICA

I. A dáciai feliratok datálásához : sepulchralis feliratok (1. közlemény)*.

A római császárkori feliratok datálásánál a kutató gyakran arra kényszerül, hogy az autopsziát ill. a formai kritériumokat mellőzve, kizárólag történeti és epigráfiai alapon kísérelje meg egy-egy kőemlék korának meghatározását.¹ Bár az így történő datálás általános szempontjai ismertek, s különböző célkitűzésű vizsgálatok során rendszeresen alkalmazást is nyernek,² az egyes tartományok feliratos anyagával kapcsolatban eddig csak néhány esetben történt kísérlet e „historisch-stilistische Kriterien” (Scharf) részletesebb kidolgozására.³

A római Dacia területén előkerült epigráfiai emlékek datálásának kérdéseivel főként a sepulchralis emlékanyag vonatkozásában foglalkoztak. *Gr. Florescu*⁴ azonban, aki két alapvető tanulmányában a daciai síremlékek tipológiai rendszerezését adta, s a tárgyalta kőemlékeket — amelyek egyébként a tres Daciae teljes sepulchralis feliratos anyagának csak egy részét teszik ki — datálta is, nem dolgozta ki részletesebben a korhatározás történeti-epigráfiai szempontjait.⁵

A következőkben, amikor e kritériumok összdáciai áttekintését megkezdjük, elsőnek

* A használt rövidítések: *Dobó* II. — *A. Dobó*, Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes.³ Diss. Pann. I, 1. (Bp. é. n.) — *Florescu* = *Gr. Florescu*, I monumenti funerari romani della Dacia inferiore. (București 1942) — *Ritterling* = *E. Ritterling*, RE „Legio” XII, 1925 — *Tudor* OR.² = *D. Tudor*, Oltenia Romană.⁵ (București 1958) — *Tudor*, ISDR = *D. Tudor*, Istoria slavajului în Dacia Romană. (București 1957) — *Wagner*, = *W. Wagner*, Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. (Berlin 1938) — C = CIL III.

¹ Összefoglalóan: *J. Scharf*, Studien zur Bevölkerungsgeschichte der Rheinlande, 11 —., v.ö. még *K. Kraft*, Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau. (Bern 1951) 18 —., további irodalommal.

² Ld. legutóbb pl. o. *A. Mócsy*, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. (Bp. 1959) 199 —., *G. Alföldy*, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. (Bp. 1965) 19 —., *ud.*, Die Personennamen in römischen Dalmatien. (Bp. 1963) Kézirat. — A szerzőnek a kézirat rendelkezésemre bocsátásáért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

³ *G. Alföldy*, i. m., *R. Weynand*, Bjb 108—109 (1902) 185 —.

⁴ I monumenti funerari romani della „Dacia superior”. Eph. Dacor. IV, 1930, 72 —., I monumenti funerari romani della Dacia inferiore (București 1942)

⁵ V.ö. *Gr. Florescu*, i. m. 74—77. és i. m. 8—12.

a Dacia Inferiorból, ill. Olténiából és a limes Alutanus településeiről ismert sírfeliratokkal⁶ foglalkozunk.

1. A korhatározás történeti szempontjai közül, amint arra *J. Scharf*⁷ rámutatott, a sírkövekkel kapcsolatban elsősorban a had- ill. csapattörténeti adatok jönnek számításba. Az alábbiakban, a történeti kritérium fogalmát tágabban értelmezve, a feliratállítás településtörténeti hátterének egyes vonásait is felvázoljuk, s itt vesszük sorra a személynevek, a névadás segítségével történő datálás lehetőségeit is.

Olténiában és az Olt mentén a daciai epigráfiai anyagnak kisebb része került elő, ami nem utolsó sorban azzal magyarázható, hogy ezeken a területeken mindössze két fontosabb városi jogú település fejlődött ki: Drobeta (Turnu-Severin) és Romula (Reșca). A sírkövek nagy többsége e két település emlékhagyatékában maradt ránk; Olténia belső körzeteinek és a limes Alutanus többi auxiliáris táborának feliratállításáról csak szórványos s általánosításra így kevés lehetőséget nyújtó adatok állnak rendelkezésünkre.

*Drobeta*⁸ (1—27.) a pons Traiani dáciai hídfőjénél létesített auxiliáris tábor mellett alakult ki a II. század elején a római hódítást (i. sz. 106) követő évtizedekben, s jelentőségét számottevő mértékben az átmenő forgalomnak köszönhette. A II. században fontos kereskedelmi és agrárcentrummá fejlődött település Hadrianustól municipiumi rangot kapott, majd Septimius Severus alatt colonia lett. Ennek megfelelően a városi élet virágkora Drobeta-n Hadrianus és Antoninus Pius, valamint az első Severi uralkodásának időszakára tehető.

A municipium ill. a colonia territoriumának kiterjedésére csak északkeleti irányban⁹ van biztos adatunk: [*Clodius? Septimius dec. col. Drub.* sírköve (27) [Iezureni-Gorjból a Jiul (Zsil) balpartján]. Északnyugaton a határ valahol a mai Orsova (Municipium Dierna) és Turnu-Severin között húzódhatott. Az mindenestre megállapítható, hogy a Turnu-Severin-től keletre és délre eső feliratlelőhelyek közül Cerneți, Zăgaia, Bistrița, Ostrovul Marc, Topolnița, Dîlma és Iezureni-Gorj területe az ager Drobetensishez tartozott. Săcelu-Gorj, Cioroiul Nou, Afumați és Răcari-Dolj — Turnu-Severintől ÉK-re és DK-re — territoriális hovatartozása jelenleg nem tisztázható kielégítően. Az e helyeken kimutatható kisebb római települések Drobeta-hoz való tartozása nem kizárt, ill. fennáll a lehetősége annak, hogy az ager keleti határa végig a Jiul (Zsil) folygye volt.

Datáló kritérium lehet az, ahogy a feliratok a drobetai városközösséget megnevezik:

II. szd. C 8017 (1581) res publica mun. Hadriani Drobet. — I. sz. 145.

Tudor, OR² 379 :2. res publica municipii Hadriani Drobet. — I. sz. 161.

Tudor, i. m. 379 — :3. r. p. m. H. D. — I. sz. 181.

AE 1905, 110 = *Dobó*, II, 129:219. (Caesarea, Africa) municipium Hadrianum Drobetense ex Dacia. —

⁶ Anyaggyűjtésünk alapját készülő, „Vizsgálatok a római Dacia lakosságának és társadalmának történetéhez” c. munkánk képezi. — A feliratkatalógus (ld. lentebb) néhány töredékes felirat kivételével, az összes publikált — számunkra elérhető — sepulchralis epigráfiai emléket tartalmazza.

⁷ i. m.

⁸ V.ö. *Tudor*, OR² 149 —. további irodalommal és fentebb: 6. jegyzet.

⁹ V.ö. *N. Gostar*, *Arh. Mold.* IV, 1966, 184 —.

II. szd. 2. fele, 170/172 után.

Tudor, i. m. 382:13. mun. [H] Dr.

Tudor, i. m. 385:28. (23) Aug. m. H. D.

Tudor, i. m. 386:35. (25) dec. m. H. D.

C 14216,9 (12) ornament. decur. a splendid. ordin. m. H. D.

C 1579 (Ad Mediam) dec. mun. Drobetae

C 8129 (6309) = *Dobó*, II, 129:218. (Viminacium) dec. et qq. primo mun. P. Ael. Dr.

I. sz. 193 után, III. szd. *Tudor*, i. m. 380: = AÉ 1914, 118. r. p. col. Sept. Dr. — I. sz. 198–209.

Tudor, i. m. 388:41. = AÉ 1959, 317. colonia Drob.

Tudor, i. m. 386:34. (24) Aug. c[ol.] Drub.

Tudor, i. m. 420:286. (27) dec. col. Drub.

C 8019 col. splen[didissi]ma Drob.

C 1570 (Ad Mediam) [dec. ?] col. Drub.

C 2679 = *Dobó*, II, 129:217. (Tragurium, Dalmatia) dec. col. Drobetaens.

V.ö. még C 1209, 14468 (Apulum) flam. ill. dec. col. Drob.

Csapattörténeti adatok. *Legio III Flavia*¹⁰ (18, 21): a F(lavia) f(elix) jelzőket az alakulat Traianus—Hadrianus koráig viselte, a Fl(avia) vagy F(lavia) formák legkorábban 117—183-ra datálhatók.¹¹

*Legio V Macedonica*¹² (1, 8, 9): *Ritterling*¹³ a csapat Drobeta-ról ismert veteránjainak feliratait a legio II. századi moesiai táborozásának időszakára datálta. Későbbi leginkább a 26. szám alatt idézett sírfelirat lehet, amely a p(ia) c(onstans) jelzők alapján — ezeket a legio *Ritterling*¹⁴ szerint Dacia Porolissensis-be (Potaissába) vezénylése (i. sz. 167) után, a 180-as évektől viselte — legkorábban a II. század végén keletkezhetett.

*Legio VII Claudia*¹⁵ (12). (Vexillatioi Olténiában csak a III. században mutathatók ki.)

*Ala Claudia*¹⁶ (10): a csapat 100-ban Moesia Superior, 110-ben Dacia, 160-ban ismét Felső-Moesia exercitusának része. A drobetai feliratot *Wagner*¹⁷ a Traianus-korra datálta.

*Cohors III Campestris*¹⁸ (11, 13): a legkorábbi megszálló csapatok egyike a drobetai táborban. A *diplomata militaria* 110-ben Daciában, ezt megelőzően 103/107-ben és később, 160-ban Moesia Superior hadseregében említik.

*Cohors V Gallorum*¹⁹ (7): I. sz. 93-ban, 100-ban és 160-ban Moesia Superior, 110-ben Dacia auxiliaris hadseregéhez tartozott.

*Cohors I sagittariorum (miliaria)*²⁰ [4]: a csapattól ill. katonáitól a II—III. században más feliratokat is ismerünk Turnu-Severinből, a cohors a III. században drobetai tábort tartotta megszállva:

¹⁰ *Tudor*, i. m. 268.

¹¹ *Ritterling*, 1544.

¹² *Tudor*, i. m. 268.

¹³ *Ritterling*, 1580.

¹⁴ i. m.

¹⁵ *Ritterling*, 1621., *Tudor*, i. m. 268 —.

¹⁶ *Wagner*, 28., *Tudor*, i. m. 271., C. *Daicovićiu*, Dacia VII—VIII, 1937—1940 (București 1941) 335. = CIL XVI 163.

¹⁷ i. m.

¹⁸ *Wagner*, 116., *Tudor*, i. m. 275 —.

¹⁹ *Wagner*, 140 —., *Tudor*, i. m. 276.

²⁰ *Wagner*, 182 —., *Tudor*, i. m. 274.

C 6279 coh. I sagitt. (miliaria) Gordiana

AÉ 1960, 350; 360. coh. I sag. [Philippiana] (miliaria) equitata.

Tudor, i. m. 389:48. Aurelius Mercurius milis c(ohor)tis p. sagitt. . . . Aurelius Iulianus milis co(ho)rtis prima(e).

C 8018 (1583)=Dessau 7247 (4) Aur. Iulius mil. chor. I sag. immag.

★

*Săcelu-Gorj*²¹ (28). Kisebb római település, gyógyfürdők; az éremleletek mindjárt a oglálás után kezdődnek.

*Răcari-Dolj*²² (29). A CIL XVI 114 (Pius) lelhelye: Mauris eq[uit(ibus) et pedit(ibus) qui sunt in Moe]sia Sup[er]iore].

*Cioroiul Nou*²³ (30). Jelentősebb polgári település, gyógyfürdők, a szóbanforgó sírkő mellett több votívfelirat lelhelye. Újabban *Tudor*²⁴ egy *Aquae* nevű *statio*val azonosította.

★

*Afumat*²⁵ (31). Cioroiul Nou közelében, kisebb római település régészeti nyomai.

*Romula*²⁶ (32—38). Drobeta-hoz hasonlóan auxiliaris táborhely mellett alakult ki a II. században. *Tudor* feltevése szerint Romula Hadrianustól nyerte el a municipiumi szervezetet, mégis a legkorábbi, megközelítő pontossággal datálható felirat, amely a városközösséget említi, a 160-as évekre keltezhető (ld. lentebb). III. századi feliratokon, ill. egy Philippus-kori kőemléken a város mint *colonia* szerepel, ezt a címet azonban Romula feltehetőleg korábban, *Tudor* szerint az első Severi-től, Drobeta-val kb. egyidőben kapta. Adataink alapján arra lehet következtetni, hogy a településen a városi életforma főként a II. század közepén és a II—III. század fordulója körüli évtizedekben ért el bizonyos színvonalat. Romula agerének kiterjedéséről nincsenek biztos adataink. Lehetséges, hogy a határ délnyugaton a Jiul (Zsil) volt. Valószínű, hogy északon és délen a *limes Alutanus* több települése Romulához hozzátartozott, így pl. o. déli irányban a *Rusănesti-Jieni* (39, 40) területén kimutatható villatelepülés.²⁷

A romulai municipalis közösséget kevés felirat említi: C 8033 (33) dec. municipi

C 7429 (753)=Dessau 1465=Dobó, II, 128—.:214. Ilviralib. ab ordine municipi Romulensium — I. sz. 161/169.

Tudor, i. m. 391:67=AÉ 1957, 334. (37) dec. . . . col. Romul. — III. szd. eleje.

C 8023 (1588)=*Tudor*, i. m. 432:369. =AÉ 1957, 369. Ilvir col[. Romul]

C 8031=Dessau 510. ob tutelam civit. coloniae suae Romula — I. sz. 248.

Az F 32 alatti sírkövön említett szír íjjászalakatul legkorábbi, 137/138-ra datált feliratait a *limes Alutanus*-on Bivolariból és Rădăcineștiből ismerjük. Ezekben a csapat neve a *Suri sagittarii* formában fordul elő, v.ö. C 13793 (1260la), 13794 (1260lb), 12605, míg Sex. Iulius Possessor hispalisi (Baetica) *cursus*-feliratán (CIL II 1180=Dessau

²¹ *Tudor*, i. m. 185, 248, 258, 302.

²² *Tudor*, i. m. 178.

²³ *Tudor*, i. m. 176—.

²⁴ Latomus 25, 1966, 847—.

²⁵ *Tudor*, i. m. 183.

²⁶ *Tudor*, 156 —. további irodalommal.

²⁷ *Tudor*, i. m. 189.

1403), amely a 160-as évekre helyezhető,²⁸ a *numerus Syror(um) sagittarior(um)* alakot találjuk. Ez utóbbi megjelölés legkorábban Antoninus Pius alatt jöhetett használatba. Hasonló formában olvasható a csapatnév két romulai feliraton, amelyeket *Wagner*²⁹ a II. század végére ill. a III. századra datált. *Tudor*, i.m. 393:78. n(umeri) S(urorum) [s(ag.)]. C 8032 (1593) [32] imm. ex n(umero) Sur(orum) sag.

★

*Suciadava*³⁰ (Celei) [41—43]. Fontos dunai átkelőhely; szoros kapcsolat a túlparti colonia Ulpia Oescusszal ill. Moesia Inferior-ral. A *legio V Macedonica* és a *I Italica* katonái, vagy csak felirataik(?) Oescusból kerültek ide. A leg. V Mac.³¹ a dák háborúk befejeződéséig állott Oescusban, Q. Philippicus signifer sírköve (42) tehát legkésőbb a II. század első éveiből való lehet. A *legio I Italica*³² Novae-ban (Steklen) állomásozott, G. Crispinus Firmus (41) *Ritterling*³³ szerint colonia Ulpia Oescus alapításával hozható összefüggésbe. Sírkövét azonban az Aurelius-nomenek a II. század későbbi szakaszára datálják.

Cincșor (Kissenk, Kleinschenk), auxiliaris táborhely az Olt-limes felső szakaszán.³⁴ A cohors II Flavia Bessorum (44) a II. század 2. feléig, 175-ig tartotta megszállva a castellumot; az alakulat 105-ben Moesia Inferior hadseregében, 129-ben és 140-ben Dacia Inferior hadrendjében mutatható ki.

Dumersdorf (46), Cincșortól keletre. Az itt előkerült sírkőtöredék a Hoghiz (Hévíz)-i tábor³⁵ településéhez kapcsolható.

★

A síremlékeken fennmaradt *személynevek segítségével történő korhatározás*³⁶ általános szempontjai a következőkben foglalhatók össze: a teljes római személynév: tria nomina + filiatio elsősorban a korai principatus időszakára utal, épp így a tribus megjelölése is; a cognomina hiánya leginkább az I. századra jellemző (Olténiában csak: 42); a praenomen elhagyása főként a II. század közepétől ill. 2. felétől figyelhető meg, ettől a kortól jelentkezik általában a *signa* és a 2. cognomen használata is; a császárgentilicia (Daciában az Ulpus, Aelius, Aurelius és Septimius nomenek) mint ismeretes, terminus post quem-et adnak; peregrinusok nevei (név + patronymikon) legkésőbb a II—III. század fordulójára ill. 212 előttre datálnak.

Az olténiai sírkövek személynév anyaga formai szempontból az alábbi képet mutat:

²⁸ V.ö. H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain I.* (Paris 1960) 504—No. 185.

²⁹ i.m. 215.

³⁰ *Tudor*, i.m. 173—.

³¹ *Ritterling*, 1576.

³² *Ritterling*, 1410—.

³³ i.m. 1287, 1411.

³⁴ A limes Alutanus hadseregéről és táborhelyeiről legutóbb: B. Gerov, *Klio* 37 (1959) 196—.

Ld. még *Wagner*, 97. és H.-G. Pflaum, i.m. 576—.

No. 218ter (309)

³⁵ Vö. *Wagner*, 139. és C. *Daicovićiu*, i.m. 315.

³⁶ Vö. G. *Alföldy*, i.m.

Peregrini: Drobeta 11, 17, 22, ager Drobet. 2 (?), 6, 19, Romula 35, 36 (?), 38 (?), Rusănești-Jieni 40 (?), Sucidava 42, Cincșor 45. — Mind a II. századból.

Teljes római személynév: Drobeta 12, 21, Sucidava 41, hiányzik a cognomen: Sucidava 42.

Tria nomina filiatio nélkül: Drobeta 1, 7, 9, 10, 12, 13, 23, 25, 26, Cioroiul Nou 30, Afumați 31, Rusănești-Jieni 39, Sucidava 43, Cincșor 44.

Római személynév praenomen nélkül: Drobeta 5, 8, 10, 14, 16, 18, 24, ager Drobet. 2 (peregrinusok ?), 3, 4, 27, Romula 32, 33, 34, 36, 37, Rusănești-Jieni 40, Cincșor 45, Dunersdorf 46, Olténia 47.

Signum: Rusănești-Jieni 40. Vö. C 1488 II. szd.

Második cognomen: Drobeta 24, Romula 37. III. szd.

Hiányzik a nomen: Drobeta 20. II. szd.

A gentilicia.³⁷ *Iulii*: Drobeta 4 III. szd., 5 II. szd., 9 II. szd., 10 II. szd., 14 II. szd., 15, 18 II. szd., 24 III. szd., Sucidava 43. — Főként Drobetán, a II. és a III. században egyaránt a leggyakrabban előforduló császárnomenek egyike.

Claudii: Drobeta 10 II. szd., Romula 32 II–III. szd., Cincșor 45 II. szd. — Olténiában még: Drobeta: C1570 III. szd., *Tudor*, i. m. 432:372.; Limes Alutanus: Hoghiz (Hévíz-Gált) C 7720 (951). — Korai Claudiusok még Apulumban: C p. 953, XXV. i. sz. 160, milites leg. XIII g.

Ulpii: Drobeta 9, Romula 36. Ugyanitt még egy alkalommal: C 14486. A Drobetával szomszédos Dier-náról: C 8009 (1559) II. szd. — A nomen Daciában az északi területekre jellemző, itt a legkorábbi Ulpiusok auxiliáris veteránok és hozzátartozók voltak.

Aelii: Drobeta 7, 8 ? 13, 14, 18, mind a II. századból; Romula 33, 34, 37 II–III. szd., Rusănești-Jieni 40., — Többségük Hadrianustól kapta polgárjogát, Antoninus Pius-i újpolgárok Dacia Inferiorban csak szórvaosan mutathatók ki: CIL XVI 114, II. szd.; AÉ 1959, 317. III. szd. A Publii Aelii nagyrészt katonák és veteránok, ill. hozzátartozók voltak; vö. még CIL XVI 75, i. sz. 129-ből, lh. Gurapadin Délkelet-Olténiában.

Aurelii: Drobeta 1 II. szd. ?, 4 III. szd., Sucidava 41 II. szd., Dunersdorf 46, Olténia 47 II–III. szd. — Aurelii legkorábbi feliratai Daciában a II. század közepére, Antoninus Pius uralkodásának időszakára és a 160-as évekre datáltak. Olténiában még: *Tudor*, i. m. 389:48. III. szd., C 2679 III. szd., C 14216,40 II–III. szd. stb.

Antonii: Drobeta 2 ? — Olténiában még: *Tudor*, i. m. 422:301., 393:78. II–III. szd. — Mint cognomen peregrinusoknál: Romula 35, Sucidava 42, I–II. szd.

Arrii: Drobeta 25. II. szd.: 117/193.

Asclepii: Drobeta 16.

Carvillii: Cincșor 44. Még Potaissán: AÉ 1956, 266.

Cassii: Cioroiul Nou 30. — Gyakrabban Dacia Superiorban, már a II. század 1. felétől.

Clodii: Iezureni-Gorj, ager Drobet. 27. — Még Dacia Superiorban.

Crispini Sucidava 41. II. szd. — Csak itt.

Dioge[enii?] Drobeta 2.

Domitii: Drobeta 21 ? — Dacia Inferiorban még Romulán: *Tudor*, i. m. 395.89. II–III. szd.

Laudici: Drobeta 20.

Mimicii: Drobeta 23. — Daciában csak itt.

Patulii: Rusănești-Jieni 39. — Daciában csak itt, a CIL-ben még Észak-Afrikában. Afrikai ethnikum jelenléte Daciában Antoninus Piustól figyelhető meg.

Quintinii: Afumați 31. — Daciában még: ager Sar miz. C 1491.

Philippici: Sucidava 42, I–II. szd.

Valerii: Drobeta 1 II. szd. ?, 12 II. szd.: 117/193, 13 II. szd., 24 III. szd., 26 II–III. szd., Romula 37 II. szd.

Varii: ager Drobet. 3, Romula 36. — Ld. még Alburnus Maior, C p. 959, XXV. i. sz. 160-ból.

Victorii: Drobeta 12, II. szd.: 117/193. — Még Észak-Daciában: C 7640 (6249), 7666.

A peregrinusok közül a drobetiaiak (11, 17, 22, 6, 19) és a cincșori cives Norica (45) Dacia korai kolonizáció-

³⁷ A daciai névnyagra ld. *Kerényi A.*, A daciai személynevek. DissPann I, 9. (Bp. 1941) és: 6. jegyzet.

jával³⁸ a romulai orientálisok (35, 38, 40?) elsősorban a *limes Alutanus* keleti eredetű v. Keleten járt segédcapataival³⁹ hozhatók kapcsolatba.

2. *Datálás a sepulchralis feliratok szövege segítségével.*⁴⁰ — A *Dis Manibus* formula, amely a Flavius-kortól jelenik meg, s a II. szd. elejétől lesz általánosan használt a tartományi sepulchralis feliratokon,⁴¹ Daciában a legtöbb sírkőn megtalálható, éspedig rendszerint rövidített formában: *D(is) M(anibus)*. (Vö. Feliratkatalógus: *passim*) *D(is) i(nferis) M(anibus)*: ager Drobeta. 6. II. szd.

A DM hiánya rendszerint a tartomány történetének legkorábbi időszakára utal, ld. Sucidava 42.

A *halott neve* a Dacia Inferiorból ismert sírköveken a leggyakrabban nominativusban, ritkábban dativusban áll:

NOM. Drobeta és agere 1, 2?, 4—6, 8, 9, 11, 12, 13, 14?, 17, 19, 24, 25, 26, 27, Răcari-Dolj 29, Afumaș 31, Romula 32, 33, 35, 38, Rușănești-Jieni 39, 40, Sucidava 41, 42, Cincșor 44, 45, Dunersdorf 46, Olténia 47.

DAT. Drobeta és agere 3, 7, 10, 16, 18, 20, 21, 22, 23, Cioroiul Nou 30, Romula 34, 36, 37.

Dacia Inferiorban — és a tres Daciae más területein is — az életéveket rendszeren a *vixit annis* ill. *annos*, (leginkább rövidített alakban: *vix. an.* stb.) kifejezés előzi meg. Más tartományokban e formula elterjedését a kései principatus korára datálták. Az *annorum*, *ann(orum)*, *an(norum)* csak Észak-Daciában, s főként a II. szd. 1. felében mutatható ki: C 1480 — Traianus-kor: C 7800 — II. szd.; Dacia VII—VIII, 1937—1940 (1941) 307:9 —i. sz. 130—150?; stb.

A *h(ic) s(itus) e(st)* általában a korai sírfeliratokon jelenik meg. *Kraft*:⁴² „In das 1. Jh. datiert ferner: »h.s.e.« am Rhein nicht mehr nach Domitian; in den Donaugebieten kaum noch nach Traian.” Előfordul azonban e formula egyes területeken még később is, így pl. o. Belső-Dalmatiában a II—III. században is gyakori.⁴³ Dacia Inferiorban a HSE előfordulásainak többsége a korai principatus időszakára datálható: Drobeta és agere 5, 7, 13, 16, 19, Sucidava 42, Cincșor 45. Ld. még Drobeta 21, Săcelu-Gorj 28, Olténia 48.

*Alföldy G.*⁴⁴ hívta fel a figyelmet a dalmatiai feliratos anyag vizsgálata kapcsán az erkölcsei minőségjelzők korhatározó jelentésére. Dalmatiában ezek a jelzők túlnyomórészt a tartomány történetének későbbi — II—III. századi — időszakában jellemzők.

Az olténiai sírköveken leggyakoribb a *bene merens* ill. *b(ene) m(erens)* stb. jelző, s már a II. század 1. felében és közepén erősen elterjedt: Drobeta és agere 1, 2, 5, 9, 11, 13, 15, 16, 20, 21, 24, Săcelu-Gorj 28, Romula 32, 33, 36, 37, Rușănești-Jieni 40, 41, Cincșor 45, Olténia 47, 48.

³⁸ Ld. lentebb a 46. jegyzetben idézett irodalmat.

³⁹ Vö. B. Gerov, i. m. *Wagner*, *passim* és Balla L. Arch. Ért. 92 (1965) 144.

⁴⁰ Vö. K. Kraft, i. m. további irodalommal és G. Alföldy, i. m.

⁴¹ K. Kraft, i. m. 19.

⁴² i. m. 18 —.

⁴³ G. Alföldy, i. m.

⁴⁴ i. m.

carissimus : Afumați 31, Romula 37, II—III. szd.

optimus : Drobeta 21. II. szd.

pientissimus : Drobeta és agere : 9, 12, 24, 6? II. szd. : 9, 12, 6? III. szd. : 24.

piissimus : ager Drobet. 6?, Sucidava 43, Cincsor 44. II. szd.

A feliratokat legtöbbször a *p(osuit)*, *posuit*, *pos.*, *posuer.*, *posuerunt* állítmány zárja : Drobeta és agere 6, 9, 11, 12, 16, 24, 8, 13, 19, 20, 27, Romula 33, 34, 37, Afumați 31, Sucidava 41, Cincsor 45, Olténia 47, 48.

f(ecit), *fecit*, *fecer.*, *fec.* : Drobeta 4, 7, 18, Romula 32, Sucidava 43. — II—III. szd.

Záróformulák : *f(aciundum) c(uravit)*, *faceundum curavit* : Drobeta 21, 25, Săcelu-Gorj 28, Sucidava 42. — II. szd.

p(onendum) c(uravit) : Cincsor 44. II. szd.

se viva f(ecit) : ager. Drobet. 4, III. szd.; v. ö. *memor[iam] vivus sibi fecit et ...*

[coniu]gi suae : Drobeta 26, II—III. szd.

p(arentes) p(iissimi) fil(iae) tit(ulum) p(osuerunt) : ager Drobet. 6, II. szd.

t(itulum) p(ater) f(ilio) p(osuit) h.e.s. : ager Drobet. 19, II. szd.

bonas vias viator : Olténia 47, II—III. szd.

p(ecunia) s(ua) : Drobeta 10, II. szd.

★

Sirvers : Romula 37, III. szd.

interfecta a latro(nibus) et vindicata : ager. Drobet. 6, II. szd. : ld. még C 1579 (Mehadia) d. m. L. Iul. L. fil. Sergia Basso dec. mun. Drobetae ... *interfecto a latronib(us) stb.* — II. szd. : 117/193. és C 8009 (1559) [Slatina] d. m. P. Aeli[o] Ariorto IIIIvir. an. m. D. in[t]er[fe]c(to) a latronib(us) stb. — II. szd. V. ö. *D. Tudor*, SCIV 4 (1953) 583—, OR² 130.

iuxta voluntate testamenti faceundum curavit : Drobeta 25, II. szd.; *ex test(amento) f(ieri) ius(sit)* : Sucidava 42, I—II. szd.

3. Feliratkatalógus

Drobeta és territoriuma

1. Turnu-Severin. C 1584, *Tudor*, OR² 268. d. m. C. Val. Victorinus vet. leg. V M[a]c. ex bf. trib. vix. an. LV, C. Val. Mercurialis generi suo et Aurelia Calliroe coni. b. m. posuer. — Ritterling, 1580: 167 előtt. Terminus ante quem non az Aurelia nomen alapján: II. szd. közepe.

2. Cerneți. C 1586, *Tudor*, i. m. 124. d. m. Anton(ius) Callist(us?) vixit ann. LX, Dioge(nia?) Mosc (his?) coniug. b. m. II—III. szd.

3. Cerneți. C 1587, *Tudor*, i. m. 120. d. m. Vario Maroni vixit amis XLVI — II—III. szd.

4. Topolnița. C 8018 (1583)=Dessau 7247=Florescu, 38 : 36, *Tudor*, i. m. 152—, *Wagner*, 182—. Siroltár. d. m. Jul. Herculanus dec. scol. fab. i(tem) imag. vix. ann. LXXX, Iul Vivenia coniux, Iul. Marcianus fil. immag. scol. fab. vix. ann. XXVI, Aur. Iulius mil. chor. I seg. immag. vix. ann. XXX, Iul. Marcellinus fil. vexil. scol. fab. vix. ann. XXV, Iul. Marcia fil. vix. ann. XIII, Iul. Eraclia fil. vix. ann. VIII, Iul. Marcellina nep. vix. ann. III, Vivenia mater se viva f(ecit). — v. ö. C 1215 (Apulum). Florescu : II. szd. 2. fele, *Wagner* : III. szd. eleje.

5. Turnu-Severin. C 8020 (6280)=*Florescu*, 35 : 31., *Tudor*, i. m. 128., uő., ISDR 241 : 2. Sirtábla. *d. m. Iulia Philumene [v]ix. annis [X]XX h. s. e., Phile[t]us Iul. Rufini [co]niug. b. m. . . . — Florescu : II. szd. közepe.*
6. Zăgaia. C 8021 (1585)=*Florescu*, 23 : 17., *Tudor*, OR² 126, 130. Sirtábla. . . . *interfecta a latro(nibus) et vindicata, U[l]udius Baedari et Sutta Epicadi p. p. fil. tit. p., d. i. m. Uluđius Bedari vix. an. L — Florescu : II. szd. 2. fele. — II. szd.*
7. Turnu-Severin. C 14216,4=*Florescu*, 15 : 2.=*Tudor*, ISDR 242 : 3., uő., OR² 276., *Wagner*, 140—. *Sírfelirat. d. m. P. Ael. Diophanto vet. coh. V Gal. vixit an. LXXXVI h. s. e., Aelia Ammis fil. et Aelia Eutychia lib. heredes fecer. — Florescu : II. szd. közepe.*
8. Turnu-Severin. C 14216,5=*Florescu*, 15 : 3., *Tudor*, ISDR 242 : 4., uő., OR² 268. *Sírfelirat. [d] m. [Ae(?)].l. [B]assus vet. leg. V Mac. vix. ann. LXVI m. X dieb. XVI, [Ae(?)].l. Helpizon [l]ibert. et. her. eius possuit. — Florescu : II. szd., Ritterling, 1580 : 167 előtt.*
9. Turnu-Severin. C 14216,6 = *Florescu*, 16 : 4., *Tudor*, OR² 268. *Sírfelirat. d. m. C. Iul. Melcidianus vet. [e]x bf. cos. leg. [V] Mac. vix. an. LX, Ulp. Marcel[l]ina coniug[gi] pient. b. m. p. — Florescu : II. szd. 1. fele, Ritterling, 1580 : 167 előtt.*
10. Turnu-Severin. C 14216,7=*Florescu*, 16:5., *Tudor*, i. m. 271. *Wagner*, 28. *Sírfelirat. d. m. C. Iul. Verecundo vet. ex dec. al(ae) Cl(audiae) Cl(audius) Longinus amicus et heres p(ecunia) s(ua) — Florescu : II. szd., Wagner : Traianus-kori*
11. Turnu-Severin. C 14216,8=*Florescu*, 17 : 6., *Tudor*, i. m. 275—. *Wagner*, 116. *Sírfelirat. d. m. Liccaius Vinentis mil. coh. III Camp. bf. trib. mil. annis XIX vix. annis XL, Linda Severus h. b. m. p. — Florescu : II. szd. 1. fele.*
12. Turnu-Severin. C 14216,9=*Florescu*, 17 : 7., *Tudor*, i. m. 150—, 268—, *Ritterling*, 1621. *Sírfelirat. d. m. M. Val. M. f. Longinus med. leg. VII Cl. ornat. ornament. decu[r.] a splendid. ordin. m. H. D. vix. an. XXIII, M. Victorius [L?]anio et Victoria [Gem?]ina fil. pien[t.] p(osuerunt) — Florescu : II. szd.*
13. Turnu-Severin. C 14216,10=*Florescu*, 17 : 8., *Tudor*, i. m. 275—. *Wagner*, 116. *Sírfelirat. d. m. Valeria Gemina vix. ann. XVII d. X h. s. e., P. Ael. Papirius anus (centurio) coh. III Cam. coniugi b. m. possuit. — Florescu : II. szd. közepe.*
14. Turnu-Severin. C 14216,11=*Florescu*, 17 : 9., *Tudor*, i. m. 101, 124., uő., ISDR 242 : 5. *Sírfelirat. d. m. Prim(us) Ael(ius) Ion(icus) neg. vix. an. L, Iulia Priscilla uxor et Ael. Iulianus fil. cohered. per Ael. Primitivo lib. — A negotiator neve helyesen: Ael. Prim. Ion. — Florescu : II. szd. közepe.*
15. Turnu-Severin. C 14216, 12. *Sírkőtöredék . . . nepotibus eo[r]um. . . . Lasciva patr. [et] filis suis ex bon[is] suis fecit] b. m. — II—III. szd. ?*
16. Turnu-Severin. C 14216,13=*Florescu*, 17 : 10., *Tudor*, OR² 124, 128., uő., ISDR 242 : 6. *Sírfelirat. d. m. Asclepieae Chronae vix. an. XL h. s. e. Asclepius Asclepiadis patron. coniug. b. m. p. — Florescu : II. szd.*
17. Turnu-Severin. C 14216, 14=*Florescu*, 27 : 21., *Tudor*, OR² 126. *Sírkőtöredék. . . [S]abina Labrionis v. a. L, Senecio Suri v. a. XX. — Florescu : II. szd. vége. — II. szd.*
18. Turnu-Severin. C 14484=*Florescu*, 39 : 37., *Tudor*, i. m. 268., *Ritterling*, 1544. *Síroltár. d. m. Iuliae Gratae fil. Iuli. Strato (centurio) leg. IIII Fl. et Aelia Adaucta par. fec. — Florescu : II. szd. 2. fele.*
19. Dîlma. C 14485 (13 792), *Tudor*, i. m. 126. *d. m. Dasas Capito v. an. LV, t. p. f. p. h. e. s. — II. szd.*
20. Turnu-Severin. *Tudor*, i. m. 382—:16., v.ő. még 80, 125.=AE 1949, 198.=*Florescu*, 26 : 19. *Sirtábla. d. m. Laudice Syrae Collina Philadelphia vixit annis XXX, C. Hera coiugi b. m. possuit. — Florescu : II. szd. 1. fele. — II. szd.*
21. Turnu-Severin. *Tudor*, i. m. 119, 128, 383 : 17.=AE 1959, 314., *Tudor*. ISDR 242 : 7. *Síroltár(?) d. m. [C. Domi?] tio C. f. [col. Vi]ctrice [. . .]a]nuario [. . .] leg. IIII F fr(umentario?) [. . . v]ix ann. LVI [C. Domi?]tius Epipo[di]us lib. et heres [opt]imo patr[ono] b. m. f. c. [h.]s. e. — Tudor : II. szd. vége (i. m. 128.). — II. szd.*
22. Turnu-Severin. *Tudor*, OR² 119, 383 : 18.=*Florescu*, 21 : 15. *Sírkőtöredék. d. m. Gratae Vita[lis] . . . — Florescu : II. szd. eleje — II. szd.*
23. Turnu-Severin. *Tudor*, i. m. 151, 385 : 28.=AE 1944, 99.=AE 1959, 315. *Sírfelirat. d. m. M. Minicio S[y]mphoro Aug. m. H. D., Minicia. . . — II. szd.*
24. Turnu-Severin. *Tudor*, i. m. 151.—, 386 : 24. *d. m. Iulia Kalligenia vix. an. XL, Iul. Daciscus v[ixi]t an*

[. . .], Val. V[i] v [i]b[ius] vix. an. L, Iul. Pae[t] [Val?]enus Aug. c[ol.] Drub. coning[i] pientis[s]ime et ami[c]i b. m. p. — III. szd.

25. Turnu-Severin. Tudor, i. m. 151, 386 : 35. = AE 1949, 197. = Florescu, 14 : 1. Sîrfelirat. d. m. M. Arrius Saturn(i)nus dec. m. H. D. vix. ann. XVI, Arria Saturnina soror et heres iuxta voluntate testamenti faceundum curavit. — Florescu : II. szd. — I. sz. 117/193.

26. Turnu-Severin. Tudor, i. m. 268, 387 : 36. = AÉ 1959, 316. Sîrfelirat. [d] m. [M. ?] Va[l.] Alexander vet. [le]g. V [M.] p. c. ex. strat. cos. [vix] ann. LXXIII memor[am] v[i]vius sibi fecit et [. . .]ae Marcian[ae] [coniu]gi suae. — Terminus a quo: 180-as évek, v.ö. Ritterling, 1580.

27. Iezureni-Gorj. Tudor, i. m. 151, 420 : 286. N. Gostar, Arh. Mold. IV, 1966, 184 —. Sîrkötöredék. [d. m. Clodius? Sept]imius dec. col. Drub. vixit annis LXV, Clodi Septimius [e]t Peregrinus posuerunt. — III. szd.

Săcelu-Gorj

28. Tudor, i. m. 419 : 284. Sîrkötöredék. . . . n p a . . . b. m. f. c. h. s. e. — II. szd. ?

Răcari-Dolj

29. Tudor, i. m. 126, 421 : 290. = Florescu, 22 : 16. — Sîrkötöredék. d. m. . . . [S]ura . . . [vixit] an. . . . — Florescu : II. szd. vége.

Cioroiul Nou

30. Tudor, i. m. 422 : 299. = Florescu, 27 : 22. Sîrkötöredék. d. m. M. Cassio Herculano . . . — Florescu, II. szd. 2. fele.

Afumați

31. C 8022, Tudor, i. m. 122. d. m. C. Quintinius Victor iunior vix. annis VIII posuit C. Quintinius Victor pater filio car. — II. szd.

Romula és környéke

32. Caracal. C 8032 (1593) = Florescu, 32 : 27., Tudor, i. m. 278 —., 325 —., Wagner, 214 —. Sîrtábla. d. m. Claudia Amba vix. annos XX fecit in Dacia an. V, Cl. Montanus imm. ex n. Sur. sag. pat. eius b. m. fecit. — Florescu : II. szd., Wagner : III. szd.

33. Reșca. C 8033 = Florescu, 18 : 12., Tudor, i. m. 166. Sîrtábla. d. m. Ael. Germanus veter. vixit annis LXX, Ael. Germanus dec. municipi fratri b. m. p. — Florescu : II. szd. közepe. — II—III. szd.

34. Reșca. C 8034 (1592a) = Florescu, 21 : 14., Tudor, i. m. 168, 269, d. m. Ael. Valeriano vet. ex dupli. vixi(t) an. LX et Ael. Titiano vet. vixit an. LXX et Ael. Valer. f. vixi(t) an. L, Ael. Caudidinus tes. leg. XIII g. et Ael. Vetera fil. p(osuerunt) — Florescu : III. szd. 2. fele. — II—III. szd.

35. Reșca. C 8035 (1594) = Florescu, 30 : 25., Tudor, i. m. 125. Sîrtábla. d. m. Antonius Nicamoris . . . — Florescu : II. szd.

36. Reșca. C 8036 (1595), Tudor, i. m. 121, 126. — Pliciae Var(ii) Capitonis, Ulpius Pulcher giner (sic) b. m. — II—III. szd.

37. Reșca. Tudor, i. m. 167, 326, 391 : 67. = AE 1957, 334. Szarkofágfelirat. d. m. Ael. Iul. Iuliano dec. quaestor. aedilic. col. Romul. Valeria Gemellina marito b. m. p. stb. (10 soros sírvers) — Tudor : III. szd. eleje.

38. Reșca. Tudor, i. m. 324, 395 : 90. Szarkofágfelirat. — ΦΛΑΥΙΟΣ — II—III. szd.

39. Rusănesti-Jieni. C 8093 = Florescu, 19 : 13., Tudor, i. m. 122. Sîrtábla. d. m. T. Patulcius Severus vixit an. . . . — Florescu : III. szd. 1. fele.

40. Rusáncsu-Jieni. C 8040 (6281)=Florescu, 18 : 11.=Tudor, ISDR. 243 : 10., uő., OR² 189. Sirtábla. d. m. Ael. Vale(n)s qui et Esbenus vix. an. LXXX ... coniu. et Fortunatus libertus patron. b. m. f. c. — Florescu : II. szd. közepe.

Sucidava (Celei)

41. C 14491, Tudor, OR² 268., Ritterling, 1287, 1411. d. m. G. Crispinus G. fil. Claudia Firmus Aspendo v(ete-
ranus) le(g) I It(al.) Aureliae Severae coniugi v(ixit) an. XXVI et nepotibus, Aur. Primillae s(orori) ben. mae. pos. —
Ritterling : II. szd. — Az Aurelia nomenek alapján terminus post quem: II. szd. közepe.

42. C 14492=Florescu, 29 : 23., Tudor, OR² 268., Ritterling, 1575, 1585. Sirtábla. Q. Philippicus Q. f. Mae.
Edessa signi[f]er leg. V vix. annos XXXX h. s. e. ex tes. f. ius. her. f. c. arbitr. Antoni architecti (sic) et Titi coriari.
— Ritterling : I. szd., Florescu : II. szd. eleje.

43. C 14494, Tudor, i.m. 125. Sirkötörédék. ... T. Iulius Euanthus matri piissimae fec. ... — II. szd.?

Cincşor (Kissen=Kleinschenk)

44. I. I. Russu, Muzeul Brukenthal, Studii şi comunicări 12. Arheologie-Istorie (Sibiu 1965) 209 : 5. Sír felirat.
[d. m.] s. [-]. [C]arvilius [Se]cun[d]inus vixit [a]n. [...] L. [Car]vilius Rustici[us] p[er] aef. coh. II Fl. Bess.
fratri in [ex]emplum piissimo p. c. — II. szd., terminus ante quem: 175?

45. C 966=Florescu, Ephemeris Dacoromana IV, 1930, 89 : 20. Sirtábla. d. m. Cotu Successi f. cives Norica vix. an.
LV, CL. Latinus posuit coniugi bene merenti h. s. e. — Florescu : II. szd.

Dimersdorf (Hoghiz=Hévíz közelében)

46. C 14467,1 d. m. Aurelia Plotina annis vixit XXXXXX, Aurelia ... [A?]ur. ... — II–III. szd.

Olténia

47. C 1626=Florescu, 30 : 24. Sirtábla. d. m. Aur. Gratus vixit annis LXXX, Aur. Gratus filius patri b. m. posuit.
Bonas vias viator. — Florescu : II. szd. 2. fele. — II–III. szd.

48. C 1626a=Florescu, 31 : 26. Sirtábla. [...]rius Chr[ist]ianus pa[ter] n[ost]er b. m. pos. h. s. e. — Florescu : III. szd. eleje. — II. szd.?

II. Adatok Sarmizegetusa dedukciójához

A 106-ban tartománnyá szervezett Dacia lakossága a korai principatus időszakában három fő összetevőből alakult ki: veteránokból, telepített polgári személyekből, valamint spontán, így üzleti vállalkozások stb. kapcsán bevándorolt kereskedőkből és kézművesekből.⁴⁵ A provincia Traianus-kori kolonizációjáról⁴⁶ több auktor-forrás is tájékoztat: Eutropius sokat idézett helye (VIII 6,2) egy nagyszabású *translatio*-ról ad általában hírt, míg Cassius Dio (68, 14, 3) és Aurelius Victor (Caes. 13,4) közlései, amelyek

⁴⁵ Részletesen szólunk erről készülő munkánkban: 6. jegyzet.

⁴⁶ Vö. Brandis, RE „Dacia” IV, 1901. 1967; Hirschfeld, Kleine Schriften. (Berlin 1913) 745–.; P. Paribeni, Dacia II. Domitian und Trajan. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2. Wien–Leipzig 1937) 176–.; Alföldi A., Századok 70, 1936, 149–.; Századok 74, 1940, 139–.; C. Daicoviciu, Siebenbürgen im Altertum. (Bukarest 1943) 117–.; Dacia NS II, 1958, 259–.; U. Kahrstadt, Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit. (Bern 1958) 145.; stb.

coloniák dedukciójáról tesznek említést, veteránok jelentősebb mérvű telepítésére utalnak. Mindazonáltal a kutatás Dacia területén eddig csupán egy városközösség: *colonia Dacica* ill. *Sarmizegetusa* 106/110-re tehető alapításával (v.ö. CIL III 1443)⁴⁷ kapcsolatban tudott több-kevesebb valószínűséggel veterántelepítést kimutatni.⁴⁸ (A *Digesta* egyik Ulpianus-helye: 50, 15, 8 sk. egy másik traianusi deduktív település nevét is fenntartotta: *Zernensium colonia*. Minthogy azonban egy apulumi felirat: CIL III 14 468 szerint *Dierna*=*Zerna* a III. század elején még *municipium* volt, a *Digesta* adata — legalább is a II. századra vonatkoztatva — tévesnek minősíthető.)

E. Ritterling, RE „Legio” 1287., *Sarmizegetusa* dedukciójára két sírfelirat: CIL III 1478 cf. p. 1407 és 1196 (ld. lentebb) alapján következtetett. E emlékek mellé az újabban előkerült feliratok közül még további három epigráfiai emlék ill. felirattörédékek sorakoztatható fel.

Nagyosztó (Ostrov, ager *Sarmiz.*): CIL III 1478 cf. p. 1407, v.ö. *Ritterling*, i.m. 1287, 1753. *d.m. Q. Manlio Pap(iria tribu) Vero vet. leg. XV sig. dec. col. vix. an. LXXV* stb. *Hadrianus*, vagy még valószínűbben *Antoninus Pius* korából. A legio XV Apollinaris részt vett a 2. dák hadjáratban, majd rövidesen visszatért állomáshelyére, *Carnuntumba*.⁴⁹

Sarmizegetusa (Várhely), forum: *C. Daicovicu*, Dacia III—IV, 1927—1932 (1933), 556 : h. *Titulus honorarius* töredéke.

[— — — — — — —] CL.F[— — — — — — — — —]
 — —[vet.(?)le]G(ionis)XV[— — — — — — — — —]

Vö. az előbbi feliratot. A leg. XVI Fl. aligha vehető számításba, ld. *Ritterling*, i.m. 1765—. A CL.F talán: [... ..]CL(*audia tribu*) F[... ..] formában oldható fel, ez esetben a katona savariainak tartható, ami szintén a legio XV Apol.-ra utalna.⁵⁰ A felirattípus (tit.hon.) és a lelhely (*Sarm. foruma*) *municipalis* funkcionáriusra enged következtetni, vö. *C. Daicovicu*, i.m. 538—., 546.

Sarmizegetusa (Várhely), forum: *C. Daicovicu*, ACMITr 1929 (Cluj 1930) 314, Nr. 2. *Titulus honorarius*(?) töredéke.

[—————]
 TER[—————]
 LEG(ionis) IIII F(laviae) F(elicis) DEC(urioni)
 COL(oniae) DACI(c)AE U[lp(iae)]
 [Traianae Aug(ustae) ?]
 [—————]

⁴⁷ Ész hozzá: *A. Stein*, Die Reichsbeamten von Dazien, DissPann I, 12. (Bp. 1944) 9—.

⁴⁸ *Sarmizegetusa* alapításáról: *C. Patsch*, i.m. 158, 177. és *E. Ritterling*, RE „Legio” XII, 1925, 1287. Ld. még lentebb: 56. jegyzet.

⁴⁹ A legio történetéhez ld. *Ritterling*, i.m. 1753—.; *A. Mócsy*, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannen-kriegen. (Bp. 1959) 83—.; *Uő.*, RE „Pannonia” Suppl. IX, 1962, 615.

⁵⁰ Vö. *A. Mócsy*, Bevölkerung, 84, 118.

A töredéket a *F(avis)ff(elix)* jelzők a Traianus-korra datálják: *Ritterling*, i.m. 1544; a legio 106 és 117 közötti dáciai tartózkodásáról legutóbb *I. Glodariu*, *Acta Musei Napocensis* III, 1966, 429. Ld. még CIL III 1353, 1480, 7904=Dessau 2417.

Apulum (Gyulafehérvár=Alba Iulia): CIL III 1196, vö. *Ritterling*, i.m. 1287, 1741 és CIL III 1158. *d. m. C. Sentio C. f. Sulp. Flacco Antiq. vet. leg. XIII g. M. V. dec. col. Dac. Sarm. vix. an. LXXV* stb. — A datáláshoz vö. fentebb: CIL III 1478. A legio XIII gemina Martia Victrix — legalább is vexillatiójával — részt vett a dák háborúban, ezt követően pedig — legkésőbb 114-ben — a leg. XV Apol.-t váltotta fel Carnuntumban.⁵¹

Alvincz (Vințu de Jos, Apulumtól néhány km-re DNy-ra a Maros mentén): CIL III 7798 (6264)=*Gr. Florescu*, *Eph. Dacor.* IV. 1930, 97, Nr. 35, fig. 29.

D. [m.]

Q. VAL. MAX[imus]

VET. LEG. V[M(acedonicae) m(issus) h(onesta)]

MISS(ione) PR(aefectus?) [q(uin)q(uennalis)(?) col.]

[D]AC(icae) SAR[mizeg(etusae)]

[vix. an. —————]

Florescu, i.m. kiegészítései: 2. sor.: Max[imus], 3. sor.: [Mac], 4. sor.: miss(ione). Ugyanő a sírtáblatöredéket az I. századra datálta, ami nyilvánvalóan tévedés. Mindenesetre a legkorábbi dáciai sírkövek egyikéről van szó. A pr(aefectus) [qq.] olvasathoz vö. CIL III 1497; fennáll a lehetősége a pr(imus) stb.-re való kiegészítésnek is, ld. CIL III 1503, 1132, 1051, 1083, 8129, Dacia VII—VIII, 305. Nr. 2,3. és *G. Alföldy*, *Arch. Ért.* 88 (1961) 25. A legio V Mac. valószínűleg mindkét dák hadjáratot végigharcolta, ld. *Ritterling*, i. m. 1282, 1576; katonáinak más korai emlékei Daciából még Drobetáról és Sucidaváról ismeretesek: *D. Tudor*, *Olt. Rom.*² 268. — Apulum közelében még egy másik alsómoesia legio, a *XI C(laudia) p(ia) f(idelis)* veteránjától is maradt fenn korai felirat: CIL III 971, Dacia VII—VIII S. 317, Nr. 1., *ACMITr* 1929 (Cluj 1930) 312., vö. *Ritterling*, i.m. 1705. *d.m. T. Fl. Rufo vet. leg. XI C. p. f. dom. Amas. vix. an. LX* stb.

A tárgyalt feliratok plasztikusan mutatják a veteránelem kivételes jelentőségét Sarmizegetusa korai vezető rétegében,⁵² amely a II. század első évtizedeiben rajtuk kívül még főként dalmáciai stb. eredetű üzletemberekből tevődött össze. vö. pl. CIL III 1323, 942. (Kiszolgált katonákat később is találunk az ordóban: CIL III 1100, 7742, 1485 stb.) Láttuk, hogy ezeket a katonákat kivétel nélkül Traianus alatt bocsátották el — a legio V Mac., a III F. f., a XIII g. M. V. és a XV Apol. a 2. dák háború győztes hadseregéhez tartoztak, s dáciai tartózkodásuk a II. század elején nem megy túl Traianus uralkodásának időszakán.⁵³ Mindez kétségkívül dedukcióra enged következtetni.⁵⁴ Ez a telepítés ill.

⁵¹ Ld. *Ritterling*, i.m. Sp. 1738, 1741.; *A. Mócsy*, *Bevölkerung*, S. 83.; *Uő.*, *Pannonia*, 615 —, 626.

⁵² Ld. a feliratos anyag összeállítását *A. Kerényiné*, *Die Personennamen von Dazien*. *DissPann* I, 9. (Bp. 1941) 242 —, 275 —, és: 1. jegyzet.

⁵³ Vö. *Ritterling*, i.m. 1741: *R. Syme*, *Laureae Aquincenses* I. *DissPann* II, 10. (Bp. 1938) 276 —.

⁵⁴ És ezzel, ill. a dedukció kapcsán kialakult villagzaságokkal hozható — legalábbis részben — kapcsolatba a városban és agerén megfigyelhető viszonylag számottevő rabszolgatartás is, ld. *D. Tudor*, *Istoria slavajului în Dacia Romană*. (București 1957) 144 —, 247 —. No. 28 —. Veteránok feliratai Sarmizegetusa ageréről: CIL III 1476, 7893, 1406, 1485, 1471, *I. I. Russu*, *Acta Musei Napocensis* I, 1964, 480, No. 8.=CIL III 88 stb.

colonia Dacica alapítása, amelyhez mint láttuk a Daciát megszálló hadsereg több legiója is küldött kolonistákat,⁵⁵ legvalószínűbben 110-re tehető.⁵⁶ Ebben az évben a CIL XVI 57 és 163 adatai szerint az újonnan szervezett provincia területén széleskörű *missio*-ra került sor, s a katonai helyzet konszolidálódása⁵⁷ kapcsán feleslegessé vált csapatok ekkor tértek vissza korábbi állomáshelyeikre, vö. *A. Mócsy*, RE „Pannonia” (Suppl. IX.) 627, *Acta Arch. Hung.* IX, 1958. 412.

III. A daciai tartományi császárkultusz történetéhez

Dacia Severus Alexander-kori történetének egyes kérdéseit vizsgálva, *C. Daiciviciu*, *Acta Musei Napocensis* III, 1966, 153. részletesen foglalkozott a tartományi császártiszteletre fényt vető epigráfiai emlékekkel, s arra a következtetésre jutott, hogy a *concilium Daciarum trium* ill. a vele összefüggő tartományi főpapi tisztség (*sacerdotium provinciale*) csak Severus Alexander uralkodásától kezdve mutatható ki.⁵⁸ Tehát a daciai tartományokban ill. Daciában a császárkultusz tartományi szervezetét csak a III. század elején, az utolsó Severus alatt hozták létre.⁵⁹ Az alábbiakban ehhez a problémához ill. *C. Daiciviciu* fejtegetéseivel kívánunk néhány megállapítást fűzni.

a) A daciai császárkultusz vizsgálatánál figyelembe kell még venni egy *Napocán* (Kolozsvár=Cluj) talált oltárfeliratot is. ** A felirattörődék, amelyet *M. Macrea*, *AISC* V, 1944—1948 (Cluj 1949), 249— (fig. 2.) tett közzé, javított olvasatát pedig *A. Bodor*, *Kelemen Lajos-Emlékkönyv* (Kolozsvár 1957) 107. adta, a következőképpen olvasható ill. egészíthető ki.⁶⁰

[—————]nis pro [sal(ute) Aug(usti) P. A]el. Maxi [mus IIvir q]q. et fla [men col. Nap.] a militi(i)s [sacerd(os) ar]ae Aug(usti) n(ostri) [coronat(us) Dac(iarum) I]II dec. col. [s(upra)s(criptae) v.] s. — A 6. sor kiegészítéséhez vö. CIL III 1433 (Osztro = Ostrov, ager Sarmiz.) eq. R. dec. m. *Apul. sacerdos arae Aug. n. coronatus Dac. III* (Gordianus-kor). Fennáll még a 6. sorral kapcsolatban a következő kiegészítések lehetősége

⁵⁵ Hasonló jelenség figyelhető meg pl. o. Poetovio Traianus-kori alapításánál is: *A. Mócsy*, *Bevölkerung*, 29.

⁵⁶ 108—110-re tette legutóbb a colonia megszervezését *C. és H. Daiciviciu*, *Ulpia Traiana*. (Bucureşti 1962) 8—, vö. *Acta Musei Napocensis* III, 1966, 153, 2. jegyzet.

⁵⁷ Legutóbb: *L. Balla*, *Arch. Ért.* 92 (1965) 142.

⁵⁸ Ld. még *C. Daiciviciu*, in: *Gedenkband für H. Schmidt*, *Studien zur älteren Geschichte Osteuropas* III. Teil. (Graz-Köln 1966) 9—.

⁵⁹ A daciai császárkultuszról ld. még. *I. Deininger*, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.* (München—Berlin 1965) 118—.

⁶⁰ A szövegben adott olvasathoz. 1. sor: *Macrea* [*Matronis Gesah*]nis ill. *Bodor* [*Dis mag*]nis kiegészítése epigráfiailag nem igazolható; 2. sor: *Macrea* és *Bodor* kiegészítése: [*se et suis*...]. 5. sor: a [*sacerd(os) ar]ae* kiegészítést *Bodor* javasolta *Macrea* [*de sententi]a* olvasásával szemben; 6. sor: *Macrea* és *Bodor*: [*L. Setp(i)mi] Sep(eri) P]ji*...; 7. sor: *Macrea* és *Bodor*: [*v.l.]s*.

** Korrektúra-jegyzet. A kézirat lezárása után jelent meg *C. Daiceviciu* dolgozata: *Un nou sacerdos Arae Augusti in Dacia*, in: *Acta Musei Napocensis* IV, 1967, 469.—, amelyben a szerző szóbanforgó napocai felirat 6. sorát hasonlóképpen egészíti ki.

is: [*Daciarum I*]/II stb. vagy [*prov(inciarum) Dac(iarum) I*]/II stb. P. Ael. Maximus⁶¹ felirata az a *militiis* kifejezés alapján legkorábban Septimius Severus időszakára⁶² — jó kivitele után legkésőbb Gordianus korára helyezhető.⁶³ A *coronatus*-hoz vö. *N. Festa*, in: Ruggiero DE II/2, 1910, p. 1236, 1229—.; *O. Hirschfeld*, *Kleine Schriften*. (Berlin 1913) 746., *A. Alföldi*, *Egyetemes Philológiai Közlöny* 54, 1930, 87.

b) A császárkultusszal összefüggésbe hozható feliratokon előforduló kifejezések ill. a feliratok datálása:

CIL III 1513, D. 156—, No. 6. *sacerdos arae Aug.* — II. vagy III. század, mindenesetre még 222 előtt.⁶⁴

CIL III 1209, D. 157—, No. 7. *sacerd(os) arae Aug.* — 193 után, de még 222 előtt.⁶⁵

ACMITr 1929 (Cluj 1930) 305, No. 7. = AÉ 1959, 304, D. 156, No. 5. *sac(erdotis) arae Aug.* — II. század vége, vagy III. század, legvalószínűbben: III. század 1. évtizedei.⁶⁶

AÉ 1903, 69., D. 155, No. 1. *concilium provinciarum Dac. I[II] ... sacerdotio Tib. Cl. Augustiani eq. p.* — 222—235.

CIL III 1433, D. 155, No. 3. *sacerdos arae Aug. n. coronatus Dac. III* — 238—244.

Napocai felirat (ld. fentebb) [*sacerd(os) arae Aug. n. coronat(us) Dac. I*]/II vagy [*prov. Dac. I*]/II — III. század első évtizedei.

CIL III 1454, D. 155, No. 2. *concilium prov. Daciarum III* — 241.

CIL III 7688, D. 160, No. 8. [*sac*] *erdotalis Daciae* — 218 után.⁶⁷

CIL III 7962, D. 155, No. 4. *sacerdotal. provinciae* — 193 után, III. század.⁶⁸

AÉ 1956, 207, D. 159. *s(acerdos?) pr(ovinciae?)* — II—III. század.

A jelenleg rendelkezésünkre álló — gyér számú — epigráfiai adatanyag tehát nem igazolja egyértelműen *C. Daicovicium* felfogását, sőt a CIL III 1513 és 1209 valószínű datálása kifejezetten ellentmond fentebb idézett következtetésének. Az viszont kétségtelen, hogy a tartományi császárkultusra fénytvető feliratok nagy többsége bizonyosan nem koráb-

⁶¹ Ugyanez a személy még egy Napoca környéki oltárról is ismeretes: Csomafája (Ciumăfaia), *Dolgozatok-Travaux II* 911, 267, No. 6. *Deo invicto Herculi Magusano, pro salute sua et suorum P. Ael. Maximus a «as mil. v.s.l.m.* Valószínűleg lezámrazottja volt az ugyaninnen több votívfeliratról ismert *Ael. Iulius ex (centurione)*-nak, v.ö. *A. Bodor*, *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945—1955)*. [1956] 217. *P. Ael. Maximus a Commodus* alatt szervezett *colonia Aurelia Napocensis* leggazdagabb rétegéhez tartozott, amelynek jelentős része a II—III. század fordulója körül hadrianusi polgárjogú személyekből került ki: CIL III 865, 867, AÉ 1956, 230., *Arch. Ért.* 28 (1908) S 361. CIL III 1141, *Közl.* I, 1941. S 111.

⁶² *O. Hirschfeld*, *KVb.*: (Berlin 1905) S 422.

⁶³ V.ö. még az a *militiis* kifejezés előfordulásait a dáciai feliratokon: CIL III 1181, 7804, 1486 = AÉ 1957, 196.

⁶⁴ *M. Cominius M. f. Pap. Quintus*-t több feliratról is ismerjük: CIL III 1473, 7907, 1497, 1513, ezek közül *kettőn*: 1497, 1513 fordul elő *col. Sarmizegetusa, mindkét esetben a 222 után kimutatható metropolis* (v.ö. *C. Daicovicium*, *AMN III*, 1966 154 és lentebb) *nélkül*. Ld. még *A. Kerényi*, i.m. 59.

⁶⁵ *P. Ael. P. fil. Pap. Strenuus* (ld. *A. Kerényi*, i.m. 15, No. 132) az apulumi bázis szerint *augur et Ilviral(is) col. Sarm. ... dec.col. Drob(etenium)* volt. *Drobeta* Septimius Severustól kapott *colonia*-rangot.: *D. Tudor* *Olt. Rom.*: 380, No. 4.—AÉ 1914, 118. — *Sarm.* még nem *metropolis*! Egyébként a CIL III 1209 sajátos ligatúráihoz v.ö. CIL III 1198, amelyen a *col. Sarmiz.* mellől szintén hiányzik a *metropolis* kifejezés.

⁶⁶ Ennél pontosabb datálást az apulumi „*Aelius-család*” feliratai: CIL III 1181, 1182, 1104, 1208, 7795, *ACMITr 1929* (Cluj 1930) 305, No. 6. nem tesznek lehetővé. Nem tisztázható egyébként az sem megnyugtatóan, hogy a szóbanforgó *P. Ael. Antipater sac. arae Aug.* (*ACMITr 1929*, S 305, No. 7.) az említett *Aelii* két hasonló nevű tagja közül melyikkel azonosítható. Ld. még CIL 1573a és más dáciai *Antipatri*: *Kerényi*, i.m. 158—, 216. Az *Aelii* Daciában különösen *Apulum*-ban fordulnak elő nagy számmal: *Kerényi*, i.m. 3—, stb.

⁶⁷ A feliraton említett *Septimius nomen* viselő veteráni-t legkorábban 193-ban sorozhatták.

⁶⁸ A *sacerdotalis Porolissum* és *Tibiscum municipium*iban viselt valamilyen tisztséget; *Porolissum* táborvárosa *Septimius Severustól* kapta városi rangját: *Dacia VII—VIII*, D. 327, NO. 7b, c, d., épp úgy mint az apulumi canabae: CIL III 1051 s erre kell gondolni a *tibiscumi* táborváros esetében is, annak ellenére, hogy a *mun. Tib.* jelenleg ismert legkorábbi datált felirata *Gallienus*-kori: CIL III 1550. Egyébként bizonyosan korábbi ennél: CIL III 7997, 12595 (1556, 8004) a *mun. Tibisc.* említésével.

bi 193-nál, ill. a Severus-korban keletkezett.⁶⁹ *C. Daicoviciu* elképzelését látszik támogatni a *metropolis* cím megjelenése Sarmizegetusa titulátúrájában 211 után (vö. CIL III 1452) ill. Severus Alexander uralkodása idején, ld. *Acta Musei Napocensis* III, 1966, 154. Úgy tűnik, hogy ugyanekkor vették fel a sacerdosok a coronatus=stephanephoros (vö. *Stier*, RE „Stephanephoros” 2343—.) címet, amely szintén az Oriens felé utal (ld. a fentebb citált irodalmat). Mindez talán úgy magyarázható, hogy a daciai tartományi császárkultusz — amelyet legkésőbb Septimius Severus alatt szervezhettek meg — Severus Alexander idején bizonyos „orientális” vonásokat vett fel.⁷⁰

⁶⁹ Jellemző lehet ebben a vonatkozásban az is, hogy a tartományi főpap címe minden esetben sacerdos arae Aug. ill. sacerdos arae Aug. n. A Severusok-tól mutatható ki ez a cím — a sacerdos provinciae stb. mellett ill. azzal együtt — Pannoniában is: CIL III 4170 és hozzá ACI Debr. II, 1966, S. 90; CIL III 10496 (6452)

⁷⁰ Az orientálisokról Daciában a Severi alatt legutóbb: *C. Daicoviciu*, Stud. Clas. VII, 1965, 243. Intenzív részvételükről a szír császárok kultuszában: *G. Alföldy*, Acta Ant. Hung. 6 (1958) 192—.

Lajos Balla

EPIGRAPHICA DACICA

(Auszug)

I. Zur Datierung der dakischen Inschriften: Grabinschriften. (Mitteilung I.)¹⁻⁶

Der erste Abschnitt der Studie – ein Teil einer umfassenden, das gesamte Inschriftenmaterial von Dazien umfassenden Untersuchung – behandelt die Fragen der Datierung der auf dem Gebiet von Dacia Inferior, bzw. Oltenia und Oltgebiet (Limes Alutanus) vorgekommenen Grabtafeln und Grabinschriften auf Grund historisch-epigraphischer Kriterien. Gr. Florescu, der in zwei grundlegenden Studien eine typologische Systematisation der dakischen Grabdenkmäler gegeben hatte, und die behandelten Steindenkmäler, die übrigens nur einen Teil des gesamten sepulchralen Inschriftenmaterials der drei Dazien ausmachen, auch mit Datenangaben versehen hatte, gab keine allgemeinen Anhaltspunkte für deren Zeitalterbestimmung.

1. Unter den *geschichtlichen Gesichtspunkten der Datierung*⁷⁻³⁹ wie es von J. Scharf⁷ festgestellt wurde, kommen in bezug auf die Grabmäler von allem die Angaben über Kriegs- bzw. Armeetruppengeschichte sowie die Zustände der betreffenden Funde in Frage. Vorliegende Arbeit des Verfassers, indem er darin den Begriff der geschichtlichen Kriterien teils in erweitertem teils in verengtem Sinne behandelt, weist zugleich auch auf einzelne Kennzeichen bei der Errichtung der Grabmäler im Hintergrund der Siedlungsgeschichte hin, übergeht jedoch dabei die Untersuchung der Zustände der Auffindung der Grabmäler. Hier werden zugleich auch Hinweise geboten für die Möglichkeit einer Zeitalterbestimmung, die mittels Personennamen bzw. Namengebung erfolgen soll.

2. *Datierung mit Hilfe des Textes der Grabinschriften.*⁴⁰⁻⁴⁴ Mit Rücksicht auf den Text der Grabmalinschriften untersucht die Studie das Vorkommen und die zeitbestimmenden Merkmale der Formeln: *D(is) M(anibus)*, bzw. *D(is) I(nferis) M(anibus)*, *Vixit Annis*, bzw. *Annis, h(ic) s(itus) e(st)*, sowie die Epitheta moralischen Charakters, die Schlussformeln und auch noch einige selten vorkommende spezielle Ausdrücke usw.

3. Zum Abschluss hat der Verfasser einen *Inschriftenkatalog* des behandelten sepulchralen Inschriftenmaterials zusammengestellt.

II. Angaben zur Deduktion von Sarmizegetusa

Die Bevölkerung des im Jahre 106 zur Provinz organisierten Dazien ist in der frühen Prinzipatsepoche aus drei Hauptkomponenten hervorgewachsen: aus Veteranen, angesiedelten Zivilpersonen sowie aus spontan, so u. a. zwecks geschäftlicher Unternehmungen eingewanderten Kaufleuten und Handwerkern.⁴⁵ Über die Kolo-

1-6, 7-39, 40-44, Siehe die zitierte Literatur in den Anmerkungen des ungrischen Textes

⁴⁵ Unsere Arbeit in Vorbereitung, „Untersuchungen zur Geschichte der Bevölkerung und Gesellschaft im römischen Dazien“, wird dieses Problem eingehend besprechen.

nisation der Provinz in der Traianus-Zeit⁴⁶ geben mehrere Auktoren-Quellen Aufschluß: die oft zitierte Stelle bei Eutropius (VIII 6,2) berichtet über eine *translatio* von großem Ausmaß im allgemeinen; die Angaben von Cassius Dio (64, 14, 3) und Aurelius Victor (Caes. 13,4), in denen die Deduktion von *coloniae* erwähnt wird, weisen dagegen auf eine bedeutendere Ansiedlung von Veteranen hin. Trotzdem gelang es bisher den Forschern nur im Zusammenhang mit der vermutlich 106–110 erfolgten Gründung einer einzigen Stadtgemeinde, der *colonia Dacia* bzw. *Sarmizegetusa* (vgl. CIL III 1443),⁴⁷ mit mehr oder weniger Wahrscheinlichkeit eine Veteranensiedlung nachzuweisen.⁴⁸ (Eine Ulpianus-Stelle der *Digesta*: 50, 15, 8 f., hat auch den Namen einer anderen deduktiven Siedlung der Traianus-Zeit bewahrt: *Zernensium colonia*. Da aber Dierna=Zerna nach der Aussage einer Inschrift von Apulum: CIL III 14 468, Anfang des 3. Jahrhunderts noch *Munizipium* gewesen war, darf die Angabe der *Digesta* — wenigstens in Bezug auf das 2. Jahrhundert — als unzutreffend angesehen werden.)

E. Ritterling hat, RE „Legio“ Sp. 1287, auf die Deduktion von *Sarmizegetusa* auf Grund von zwei Grabinschriften: CIL III 1478 cf. p. 1407 und 1196 (s. unten), gefolgert. An die Seite dieser Steindenkmäler können noch weitere drei der neuerdings aufgefundenen epigraphischen Denkmäler bzw. Inschriftenbruchstücke gestellt werden.

Nagyosztó (Ostrov, ager Sarmiz.): CIL III 1478 cf. p. 1407, vgl. Ritterling, a.a.O., Sp. 1287, 1753 f. d. m. Q. *Manlio Pap(iria tribu) Vero vet. leg. XV sig. dec. col. vix. an. LXXV* usw., aus der Regierungszeit des Handrianus oder vielmehr des Antonius Pius. Die *legio XV Apollinaris* nahm an dem zweiten dazischen Feldzug teil und kehrte bald in ihre Garnison, nach Carnuntum, zurück.⁴⁹

Sarmizegetusa (Várhely), forum: C. *Daicovićiu*, *Dacia III–IV*, 1927–1932 (1933), S. 556: h. Bruchstück eines *titulus honorarius*.

[-----] CL F [-----]
[vet.(?) le]G(ionis) XV [-----]

Vgl. die vorige Inschrift. Die *leg. XVI Fl.* kommt kaum in Frage, s. Ritterling, a.a.O., Sp. 1765 f. CL F läßt sich vielleicht als [.....] Cl(audia tribu) Ff[.....] auflösen; in diesem Fall ist der Soldat als Bewohner von *Savaria* anzusehen, was ebenfalls auf die *legio XV Apol.* verweisen würde.⁵⁰ Der Inschriftentyp (*tit. hon*) und der Fundort (Forum vom Sarm.) lassen auf einen *munizipalen Funktionär* schließen, vgl. C. *Daicovićiu*, a.a.O., S. 538 ff., 546 ff.

Sarmizegetusa (Várhely), Forum: C. *Daicovićiu*, *ACMITr* 1929 (Cluj 1930), S. 314, Nr. 2. Bruchstück eines *titulus honorarius*(?).

[-----]
TER [-----]
LEG(ionis) IIII F(laviae) F(elicis) DEC(urioni)
COL(oniae) DACI(c)AE U[lp(iae)]
[Traianae Aug(ustae) ?]
[-----]

⁴⁶ Vgl. Brandis, RE „Dacia“ IV, 1901, Sp. 1967; Hirschfeld, *Kleine Schriften* (Berlin 1913), S. 745 ff.; P. Paribeni, *Dacia II*, 1925, S. 1. ff.; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2 (Wien–Leipzig 1937), S. 176 ff.; A. Alföldi *Századok* 70 1936, S. 149 ff.; *Századok* 74, 1940, S. 139 ff.; C. *Daicovićiu*, *Siebenbürgen im Altertum* (Bukarest 1943), S. 117 ff.; *Dacia NS II*, 1958, S. 259 ff.; U. Kahrsted, *Kulturge-schichte der römischen Kaiserzeit* (Bern 1958), S. 145; usw.

⁴⁷ Und dazu: A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*. DissPann I, 12 (Bp. 1944), S. 9 f.

⁴⁸ Über die Gründung von *Sarmizegetusa*: *Vulfió*, RE „*Sarmizegethusa*“ Sp. 25 f., C. Patsch, a.a.O., S. 158, 177 und E. Ritterling RE „*Legio*“ XII, 1925, Sp.; 1287.

⁴⁹ Zur Geschichte der *legio* s. Ritterling, a.a.O., Sp. 1753 f.; A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* (Bp. 1959), S. 83 f.; ders., RE „*Pannonia*“ Suppl. IX, 1962, Sp. 615.

⁵⁰ Vgl. A. Mócsy, *Bevölkerung*, S. 84, 118.

An Hand der Attribute *F(avia f(elix))* ist die Entstehung des Bruchstückes in die Traianus-Zeit zu setzen: *Ritterling*, a.a.O., Sp. 1544; über den Aufenthalt der Legion in Dazien zuletzt *I. Glodaiur*, *Acta Musei Napocensis* III, 1966, S. 429 ff. Vgl. noch CIL III 1353, 1480 7904=Dessau 2417.

Apulum (Gyulafehérvár=Alba Iulia): CIL III 1196, vgl. *Ritterling*, a.a.O., Sp. 1287, 1741 und CIL III 1158. *d. m. C. Sentio C. f. Sulp. Flacco Antiq. vet. leg. XIII g. M. V. dec. col. Dac. Sarm. vix. an. LXXV* usw. — Zur Datierung s. oben: CIL III 1478. Die legio XIII gemina Martia Victrix hat — wenigstens mit ihrer Vexillatio — an dem dazischen Krieg teilgenommen, anschließend hat sie — spätestens im Jahre 114 — die leg. XV Apol. in Carnuntum abgelöst.⁵¹

Alvincz (Vințul de Jos, an der Maros, einige km südwestlich von Apulum): CIL III 7798 (6284)=*gr. Florescu*, *Eph. Dacor.* IV, 1930. S. 97, Nr. 35, fig. 29.

D. [m.]

Q. VAL. MAX[imus]

VET. LEG. V [M(acedonicae) m(issus) h(onesto)]

MISS(ione) PR(aefectus?) [q(uin)q(uennalis) ? col.]

[D]AC(icae) SAR[mizegetusae]

[vix.an.-----]

Ergänzungen von *Florescu*, a.a.O.: 2. Zeile: Max[imus]; 3. Zeile: [Mac.]; 4. Zeile: miss(ione). Er hat Bruchstück des Grabsteins in das 1. Jahrhundert gesetzt, was öffentlich ein Irrtum ist. Zur Lesung *pr(aefectus)* [qq.] vgl. CIL III 1497; es ist auch eine Ergänzung zu *pr(imus)* usw. durchaus möglich s. CIL III 1503, 1132, 1051, 1083, 8129, Dacia VII—VIII, S. 305 f., 2,3 und G. *Alföldy*, *Arch. Ért.* 88 (1961), S. 25 f. Die legio V Mac. hat wahrscheinlich bis zum Ende beider dazischen Feldzüge mitgekämpft, s. *Ritterling*, a.a.O., Sp. 1282, 1576; andere, von ihren Soldaten stammende frühe Denkmäler aus Dazien beugen uns auch in Drobeta und Sucidava: *D. Tudor*, *Olt. Rom.*² S. 268. — In der Nähe von Apulum ist uns außerdem eine frühe Inschrift bewahrt worden, die vom Veteranen einer anderen legio aus dem unteren Moesien, der *XI C(laudia) p(ia) f(idelis)*, gestiftet wurde: CIL III 971, Dacia VII—VIII, S. 317, Nr. 1, *ACMITr* 1929 (Cluj 1930) 312, vgl. *Ritterling*, a.a.O., Sp. 1705. *d. m. T. Fl. Rufo vet. leg. XI C. p. f. dom. Amas. vix. an. LX* usw.

Die behandelten Inschriften zeigen plastisch die außerordentliche Bedeutung des Veteranenelements in der frühen Führungsschicht von Sarmizegetusa,⁵² die in den ersten Jahrzehnten des 2. Jahrhunderts außer aus Veteranen sich vorwiegend aus Geschäftsleuten dalmatinischer usw. Herkunft zusammengesetzt hatte, vgl. z. B. CIL III 1323, 942. (Ausgediente Soldaten begegnen auch später im ordo: CIL III 1100, 7742, 1485 usw.). Wir wie es gesehen haben, sind diese Soldaten ohne Ausnahme unter Traianus entlassen worden — die legio V Mac., die III F. f., die XIII g. M. V. und die XV Apol. gehörten zum siegreichen Heer im 2. dazischen Krieg, ihr Aufenthalt in Dazien am Anfang des 2. Jahrhunderts geht nicht über die Regierungszeit des Traianus hinaus.⁵³ All das läßt ohne Zweifel auf eine Deduktion schließen.⁵⁴ Diese Ansiedlung bzw. die Gründung der colonia Dacia, zu der — wie schon gesagt — auch Kolonisten aus mehreren Legionen der Besatzungsarmee in Dazien beigetragen haben,⁵⁵ datiert am wahrscheinlichsten aus dem Jahr 110.⁵⁶ Nach den Angaben von CIL XVI 57 und 163 kam es in diesem Jahr auf dem Gebiet der neu organisierten Provinz zu einer umfassenden *missio*, und

⁵¹ Siehe *Ritterling*, a.a.O., Sp. 1738, 1741; *A. Mósy*, *Bevölkerung*, S. 83; *ders.*, *Pannonia*, Sp. 615 f., 626 f.

⁵² Vgl. die Zusammenstellung des Inschriftenmaterials bei *A. Kerényi*, *Die Personennamen von Dazien*. *DissPann* I, 9 (Bp. 1941), S. 242 ff., 275 f. und: *Anmerkung* 45.

⁵³ Vgl. *Ritterling*, a.a.O., Sp. 1741; *R. Syme*, *Laureae Aquincenses* I. *DissPann* II, 10 (Bp. 1930), S. 276 f.

⁵⁴ Und damit bzw. mit den infolge der Deduktion herausgebildeten Villenwirtschaften läßt sich — wenigstens zum Teil — auch die in der Stadt und auf ihrem ager nachweisbare, relativ bedeutende Sklavenhaltung in Zusammenhang bringen, s. *D. Tudor*, *Istoria slavajului în Dacia Romană* (București 1957) S. 144 ff., 247 ff. Nr. 28 ff. Inschriften von Veteranen auf dem ager Sarmizegetusae: CIL III 1476, 7893, 1406, 1485, 1471; *I. I. Russu*, *Acta Musei Napocensis* I, 1964, S. 480, Nr. 8=CIL III 88* usw.

⁵⁵ Eine ähnliche Erscheinung läßt sich z.B. auch bei der Gründung von Poetovio in der Traianus-Zeit feststellen: *A. Mósy*, *Bevölkerung*, S. 29.

⁵⁶ Die Organisation der colonia ist zuletzt in 108-110 gesetzt worden von *C. und H. Daitovićiu*, *Ulpia Traiana* (București 1962), 8 ff.; vgl. *Acta Musei Napocensis* III, 1966, S. 153, Anm. 2.

die nach der Konsolidierung der militärischen Lage⁵⁷ überflüssig gewordenen Truppen sind zu dieser Zeit in ihre früheren Garnisonen zurückgekehrt, vgl. A. Mócsy, RE „Pannonia“ (Suppl. XI) Sp. 627, Acta Arch. Hung. IX, 1958. S. 412.

III. Zur Geschichte des provincialen Kaiserkultes in Dazien

Bei der Untersuchung einzelner Fragen der Geschichte Daziens unter der Regierung des Severus Alexander hat C. *Daicovicu*, Acta Musei Napocensis III, 1966, S. 153 ff., die epigraphischen Denkmäler, die den Kaiserkult beleuchten, eingehend behandelt und hiervon die Folgerung gezogen, daß das *concilium Daciarum trium* bzw. das mit diesem verbundene provinciale Oberpriesteramt (*sacerdotium provinciale*) erst von der Regierungszeit des Severus Alexander an nachweisbar ist.⁵⁸ In den dazischen Provinzen bzw. in Dazien ist also die provinciale Organisation des Kaiserkultes erst Anfang des 3. Jahrhunderts, unter dem letzten Severus geschaffen worden.⁵⁹ Im folgenden möchten wir an dieses Problem bzw. an die Ausführungen von C. *Daicovicu* einige Bemerkungen knüpfen.

a) Bei der Beurteilung des Kaiserkultes in Dazien ist auch eine in *Napoca* (Kolozsvar=Cluj) gefundene Altarinschrift zu berücksichtigen. ** Das von M. *Macrea*, AISC V, 1944–1948 (Cluj, 1949), S. 249 ff. (fig. 2), publizierte Inschriftenbruchstück, dessen korrigierte Lesung A. *Bodor*, Kelemen Lajos-Emlékkönyv (Kolozsvar 1957), S. 107, zu verdanken ist, läßt sich in folgender Weise lesen bzw. ergänzen:⁶⁰

[-----]nis pro [sal(ute) Aug(usti) P. A]el. Maxi[ms Iivir q]q. et fla[men col. Nap.] a militi(i)s [sacerd(os) ar]ae Aug(usti) n(ostr)i [coronat(us) Dac(iarum, I) II dec. col. [s(upra)scrip]tae v.]s. — Zur Ergänzung von Zeile 6 vgl. CIL III 1433 (Osztró=Ostrov, ager Sarmiz.) eq. R. dec. m. Apul. sacerdos arae Aug. n. coronatus Dac. III (Gordianus-Zeit). Im Zusammenhang mit Zeile 6 können noch folgende Ergänzungsmöglichkeiten erwogen werden: [Daciarum I]II usw. oder [prov(inciarum) Dac(iarum) I] II usw. Die Inschrift von P. Ael. maximus ist auf Grund des Ausdruckes a *militiis* frühestens in die Regierungszeit von Septimius Severus⁶² oder — mit Rücksicht auf die gute Ausführung — spätestens in die Zeit des Gordianus zu setzen.⁶³ Zu *coronatus* vgl. N. *Festa*, in: Ruggiero DE II/2, 1910, p. 1236, 1229 f.; O. *Hirschfeld*, Kleine Schriften (Berlin 1913), S. 746; A. *Alföldi*, Egyetemes Philologiai Közlöny 54, 1930. S. 87.

b) Zur Datierung der Ausdrücke in den Inschriften bzw. der Inschriften selbst, die mit dem Kaiserkult verbunden werden können:

CIL III 1513, D S. 156 f. Nr. 6 *sacerdos arae Aug.* — 2. oder 3. Jahrhundert, allerdings noch vor 222.⁶⁴

⁵⁷ Zuletzt: L. *Balla*, Arch. Ért. 92 (1965), S. 142.

⁵⁸ Siehe noch C. *Daicovicu*, in: Gedenkband für H. Schmidt, Studien zur älteren Geschichte Osteuropas. III. Teil (Graz-Köln 1966), S. 9 ff.

⁵⁹ Zum Kaiserkult in Dazien s. noch J. *Deininger*, Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts nach Chr. (München—Berlin 1965), S. 118 f.

⁶⁰ Zur Lesung im Text. Zeile 1: Die Ergänzung von *Macrea*, [Ma(tronis) Gesah]enis, bzw. von *Bodor*, [Dis mag]nis, lassen sich epigraphisch nicht bestätigen; Zeile 2: Ergänzung von *Macrea* und *Bodor*: [se et suis. . .]; Zeile 5: Im Gegensatz zur Lesung von *Macrea*, [de sententi]a, wurde von *Bodor* die Ergänzung [sacerd(os) ar]ae empfohlen; Zeile 6: *Macrea* und *Bodor*: [L. Sept(imii) Sev(erii) P]jii. . .; Zeile 7: *Macrea* und *Bodor*: [v. I] s.

⁶¹ Dieselbe Person wird auch an einem Altar aus der Umgebung von *Napoca* erwähnt: *Csomafája* (Ciumăfaia), Dolgozatok-Travaux II, 1911, S. 267, Nr. 6. *Deo invicto Herculi Magusane, pro salute sua et suorum P. Ael. Maximus a [a]mil. v. s.l.m.* Dieser war wahrscheinlich Abkömmling des ebenda durch mehrere Votivinschriften bezeugten *Ael. Iulius ex (centurione)*, vgl. A. *Bodor*, A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945–1955). [1956], S. 217. P. Ael. Maximus gehörte zur reichsten Schicht der unter Commodus organisierten colonia *Aurelia Napocensis*, und ein beträchtlicher Teil dieser Schicht rekrutierte sich um die Wende des 2. zum 3. Jahrhundert aus Personen mit Hadrianschem Bürgerrecht: CIL III 865, 867, AE 1956, 230, Arch Ért. 28 (1908), S. 361, CIL III 1141, Közl. I, 1941, S. 111.

⁶² O. *Hirschfeld*, KVb².: (Berlin 1905), S. 422.

⁶³ Vgl. noch die Belege zum Ausdruck a *militiis* bei dazischen Inschriften: CIL III 1181, 7804, 1486 = AE 1957, 196.

⁶⁴ *M. Cominius M. f. Pap. Quinius* ist uns von mehreren Inschriften bekannt: CIL III 1437, 1907, 1497, 1513; in zwei von diesen: 1497, 1513, ist *col. Sarmizegetusa* belegt, in beiden Fällen ohne das nach 222 nachweisbare *Attribut metropolis* (vgl. C. *Daicovicu*, AMN III, 1966, S. 154 und weiter unten). Siehe noch A. *Kerényi*, a.a.O., S. 59.

CIL III 1209, D S. 157 f. Nr. 7 *sacerd(os) arae Aug.* — nach 193, aber noch vor 222.⁶⁵
ACMITr 1929(Cluj 1930), S. 305, Nr. 7=AE 1959, 304. D S. 156, Nr. 5 *sac(erdotis) arae Aug.* — Ende des 2. Jahrhunderts oder das 3. Jahrhundert, am wahrscheinlichsten: erste Jahrzehnte des 3. Jahrhunderts.⁶⁶
AE 1903, 69, D S. 155, Nr. 1 *concilium provinciarum Dac. I[II] . . . sacerdotio Tib. Cl. Augustiani eq. p.* — in den Jahren 222–235.

CIL III 1433, D S. 155, Nr. 3 *sacerdos arae Aug. n. coronatus Dac. III* — aus den Jahren 238–244.
Inschrift von Napoca (s. oben) [*sacerd(os) ar]ae Aug. n. [coronat(us) Dac. I]II* oder [*prov. Dac. I]II* usw. — erste Jahrzehnte des 3. Jahrhunderts.

CIL III 1454, D S. 155, Nr. 2 *concilium prov. Daclarum III* — aus dem Jahre 241.

CIL III 7688, D S. 160, Nr. 8 [*sac]erdotalis Daciae* — nach 218.⁶⁷

CIL III 7962, D S. 155, Nr. 4 *sacerdotal. provinciae* — nach 193, 3. Jahrhundert.⁶⁸

AE 1956, 207, D. S. 159. s(acerdos ?) pr(ovinciae ?) — 2–3. Jahrh.

Durch das gegenwärtig vorliegende spärliche epigraphische Belegmaterial wird also der Standpunkt von C. *Daicovicium* nicht eindeutig bestätigt; die wahrscheinliche Datierung von CIL III 1513 und 1209 widerspricht sogar ausdrücklich seiner Folgerung, die wir oben zitiert haben. Es unterliegt dagegen keinem Zweifel, daß die überwiegende Mehrzahl der Inschriften, die den provinziellen Kaiserkult beleuchten, sicher nicht früher als aus 193 datiert bzw. der Severerzeit entstanden ist.⁶⁹ Auch die Ansicht von C. *Daicovicium* wird allem Anschein nach durch das Aufkommen des Titels *metropolis* in der Titulatur von Sarmizegetusa nach dem Jahr 211 (vgl. CIL III 1452) bzw. unter der Regierung des Severus Alexander bestätigt, s. Acta Musei Napocensis III, 1966, S. 154. Wie es scheint, führen die Sacerdotes den Titel *Coronatus*=Stephanephoros (vgl. *Stier*, RE „Stephanephoros“ 2343 ff.) von derselben Zeit an, was ebenfalls auf den Orient hinweist (s. die oben zitierte Literatur). All das ist vielleicht damit zu erklären, daß der provinzielle Kaiserkult in Dazien, der vermutlich spätestens unter Septimius Severus organisiert wurde, zur Regierungszeit des Severus Alexander bestimmte „orientalische“ Züge angenommen hat.⁷⁰

⁶⁵ P. Ael. P. fil. Pap. *Strenuus* war (vgl. A. Kerényi, a.a.O., S.15, Nr. 132) nach der Basis von Apulum *augur et Ilviralis(is) col. Sarm. . . . dec. col. Drob(etensium)*. Drobeta ist von Septimius Severus zur colonia erhoben worden: D. Tudor, Olt. Rom.⁶ S. 380, Nr. 4=AE 1914, 118. — Sarm. ist noch keine *metropolis*! Zu den eigentümlichen Ligaturen von CIL III 1209 vgl. übrigens CIL III 1198, wo col. Sarmiz. ebenfalls ohne das Attribut *metropolis* genannt wird.

⁶⁶ Eine genauere Datierung als diese ermöglichen die Inschriften der „Aelius-Familie“ von Apulum — CIL III 1181, 1182, 1104, 1208, 7795, ACMITr 1929 (Cluj 1930), S. 305, Nr. 6 — nicht. Auch die Frage ist nicht befriedigend zu klären, mit welchem der gleichnamigen Mitglieder der erwähnten Aelii der genannte P. Ael. Antipater sac. arae Aug. (ACMITr 1929, S. 305, Nr. 7) zu identifizieren sei. Vgl. noch CIL 1573a und andere dazische Antipatri: Kerényi, a.a.O., S. 158 f., 216. Dazische Aelii kommen besonders in Apulum häufig vor: Kerényi, a.a.O., S. 3 ff. usw.

⁶⁷ Die in den Inschriften erwähnten *Veterani* mit dem nomen *Septimius* sollen frühestens 193 ausgehoben worden sein.

⁶⁸ Der *sacerdotalis* hat in den Munizipien *Porolissum* und *Tibiscum* irgendein Amt bekleidet; die Lagerstadt *Porolissum* ist von Septimius Severus zur Stadt erhoben worden: Dacia VII–VIII, S. 327, Nr. 7b, c, d, so wie auch *canabae* in *Apulum*: CIL III 1051; Ähnliches mag auch von der Lagerstadt *Tibiscum* gelten, obwohl die zur Zeit bekannte älteste Inschrift des *mun. Tib.* aus der *Gallienus*-Periode datiert: CIL III 1550. Übrigens stammen CIL III 7997, 12 595 (1556, 8004), wo *mun. Tibisc.* erwähnt wird, sicher aus einer früheren Zeit.

⁶⁹ Bezeichnend mag in dieser Hinsicht auch der Umstand sein, daß der provinzielle Oberpriester überall als Träger des Titels *sacerdos arae Aug.* bzw. *sacerdos arae Aug. n.* erscheint. Dieser Titel kann — neben bzw. mit *sacerdos provinciae* usw. zusammen — seit der Regierung der Severi auch in Pannonien nachgewiesen werden: CIL III 4170 und dazu ACI Debr. II, 1966, S. 90; CIL III 10 496 (6452).

⁷⁰ Über die Orientalen in Dazien unter den Severi zuletzt: C. *Daicovicium*, Stud. Clas. VII, 1965, S. 243. Zu ihrer intensiven Teilnahme am Kult der syrischen Kaiser: G. Alföldy, Acta Ant. Hung. 6 (1958) 192 ff.

Esze Tamás

ERASMUS NYOMAI MAGYARORSZÁGON A 18. SZD. ELEJÉN

A Rákóczi-szabadságharc irodalom- és könyvtörténetében két helyen fordul elő Erasmus neve:

1704-ben kinyomtatták Debrecenben a *Colloquia Familiaria* szemelvényes kiadását, 1708-ban egy Kézsmárkon megjelent műben: a *Querimonia Charitatis*-ban Erasmus hatásával találkozunk.

Tanulmányunkban e két kiadvánnyal foglalkozunk.

A szabadságharc éveiben (1703—1711) megjelent debreceni nyomtatványokról — könyvről-könyvre, nyomtatványról-nyomtatványra haladva — részletesen szótoltunk a *Könyv és Könyvtár* egyes köteteiben.¹ E tanulmány-sorozatot egészítjük ki most dolgozatunk első fejezetében: arra a kérdésre keresünk benne választ — könyvtörténeti vizsgálódás keretében — hogyan hatott Erasmus Erdélyben és Magyarországon iskolai használatra kiadott munkáival a magyar protestáns iskolákban folyó oktató és nevelő tevékenységre, — elsősorban a debreceni református kollégiumban. Arra a kérdésre is, hogy az 1591-ben Debrecenben kibocsátott Erasmus-könyvek milyen helyet foglalnak el a hazai Erasmus-tankönyvek hosszú sorozatában; s a valamennyi között legnépszerűbb: a *Disticha Catonis* szövegének hatását meddig lehet nyomon kísérni a későbbi Cato-kiadványokban.

A *Querimonia Charitatis*-ről szólva feladatunk az volt, hogy megkeressük a mű szerzőjét, és tisztázzuk rokonságát Erasmus *Querela Pacis*-ával.

Erasmus neve a Rákóczi-szabadságharc köztörténetében sem ismeretlen. A haza szabadságáért Szövetkezett Rendek szécsényi országgyűlése 1705 őszen „a magyar történelem erasmusi örökségében keresgél a nemzet egyetemes érdekeit kifejező jelszó után.” Azon az emlékérmén, amelyet az országgyűlés két nagy alkotásának: a szabadságért

1. A debreceni nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában Budapest, 1961. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 26.) — Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből. A debreceni tipográfia termése 1703 — 1705. u.o. 1964. (Az említett sorozatban. 42.) — A Rákóczi szabadságharc nyomtatott oltalomlevelei. Debrecen, 1967. (Az említett sorozatban. 59.).

való összeszövetkezésnek és az egyházak összebékítésének emlékeztére veretett a fejedelem, „egészen Erasmus szellemében kapcsolja össze a felekezetek békés egyetértésével a szabadság fogalmát, a „concordia religionum”-mal a „libertas”-t.²

I.

A DEBRECENI ERASMUS-KIADÁSOK

A XVI. század vége felé, 1591-ben három Erasmus-kiadvány került ki a debreceni városi typografia sajtója alól Csáktornyai János műhelyéből:

1. *Dicta Graeciae Sapientium*,
2. a *Civilitas Morum*,
3. a *Libellus Elegantissimus, qui inscribitur Cato*.

Mind a három pedagógiai segédkönyv Erasmus kettős tendenciája szerint: az volt a rendeltetésük, hogy a diákokat helyes latinságra és helyes magatartásra neveljék. A *Libellus* 1597-ben újból megjelent Debrecenben, Lipsai Pál nyomdájában.

Ezután — majdnem száz esztendőn keresztül — hírért sem halljuk Erasmusnak a debreceni kollégiumban, de a századforduló után megegyezően találkozunk vele: Vincze György nyomtatóműhelyében jelenik meg 1704-ben

a *Colloquia*

szemelvényes kiadása.

Éz mindössze csak öt edíció a Magyarországon megjelent Erasmus-tankönyvek hosszú sorozatából. A kollégiumról szóló gazdag irodalomban még véletlenül sem fordul elő Erasmus neve, ezért nem is tudjuk megmagyarázni: miért csak két ízben, s akkor is csak rövid időre, fordult az iskola oktatóinak, nevelőinek figyelme a humanizmus nagy mesterének könyvei felé, s ha már kezébe adták az ifjúságnak, amely bizonyára meg is kedvelte, — hiszen a *Cató*-ból két kiadás is készült, — később miért fordultak el tőle? Vagy talán folyamatosan használták, de más nyomdák, illetve iskolák Erasmus-kiadványaival éltek?

Ne marasztaljuk el Erasmus miatt a debreceni kollégium nevelés- és oktatástörténetének derék kutatóit, a többi protestáns iskolánk sem fordított elegendő figyelmet arra az Erasmusra, aki „a fejedelmi udvarokból kicsiny iskolaszobákba szállott alá” és a „Mohács után meginduló magyar nyomtatott irodalomban a jámbor tanítómester álarcában jelenik meg.”³ Magyarországon kiadott és használt iskolakönyveiben Erasmus a XVII. század folyamán valóban „alászállott” és álorcás mesterré lett, „bölcssége iskolás tanítással egyszerűsítve halvány körvonalakban tükröződik bennük”, mert szövegeit szelektálták, csonkították és idegen művekkel társították az editorok szeszélye vagy az oktatás érdekei szerint. Jelentéktelen, többnyire névtelen közvetítők révén jutottak el iskoláinkba. Milyen

2. Trencsényi – Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. Budapest, 1941. (Officina Képeskönyvek. 30–31.) – Esze Tamás: Warou-adatok. (Numizmatikai Közölny. XII/1942. 40–43.)

3. Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. Pécs, 1925. (Minerva Könyvtár. II.) 49.

nehéz kideríteni: ki volt az a Reinhardus Hadamarius, aki „rövid kérdésekre oszlatta és megöregbítette” a *Civilitas Morum*-ot, vagy megállapítani azt, hogy a *Colloquia* anyagából magyar professzor válogatta-e ki a debreceni *Selectá*-ban olvasható beszélgetéseket, s hozzá igazították-e egy puritán tendenciájú magyar református iskola szelleméhez?

Erasmusnak azért, hogy eljuthasson iskoláinkba, valóban alá kellett szállnia, mint általában az egész humanizmusnak. De ez nem csökkentette tekintélyét és olvasótáborát: nyelvtanító, illet tudásra oktató kézikönyveiből is kisugárzott „fölnyenes életbölcslelete”, kedvet ébresztettek műveinek tanulmányozására. Erasmus „magyar barátai,” Mohács nemzedékének előkelő állású, magas műveltség humanisták, újjunkon is megszámlálhatjuk, hányan voltak; a magyar történet protestáns korszakában főként a kollégiumok révén szerez magának barátokat író-olvasó nemesekből és polgárokból, meg a prédikátori rend soraiból. Apafi Mihály könyvtárában megvoltak Erasmus munkái. A *Humanitas Erasmiana* inspirálta Nadányi Mihály erdélyi nemesúr atyai tanácsát, amellyel fiát a külföldi akadémiákra elbocsátotta, benne azzal a figyelmeztetéssel, hogy Erasmus *Beszélgései*-ből sajátítsa el a szép latin beszédet.⁴ Bethlen Miklós apósa, Váradi Miklós kolozsvári polgár gyakran forgatta Erasmus *Apophtegmá*-ját, amelyet Graffius szász evangélikus prédikátortól kapott ajándékba. Kolozsvár tanult polgárainak könyvei között másoknál is megtaláljuk Erasmus műveit,⁵ így Viczey György szappanosmester hagyatékában. Könyvtárát örökösei nem osztották szét maguk között, mert az akarták, hogy amelyik családtagnak kedve tartja, a könyvek olvasásában gyönyörködhessek.⁶ Evangélikus és református iskolák könyvjegyzékeiben mindenütt megtaláljuk Erasmus műveit. Példaképpen említsük meg, hogy amikor II. Rákóczi Ferenc vallásügyi biztosai összeírják a bártfai evangélikus iskola könyveit, a jegyzékben így örökítik meg Erasmus-kultuszát: „Erasmii Rothaerodami Libri No^o 7 in folio” és „Erasmii Novum Testamentum in folio.”⁷ E kései magyar Erasmus-tisztelet semmivel sem jelentéktelenebb, mint a korábbi, sőt annyiban értékeesebb, hogy a hazai tájból táplálkozik. Dokumentumaira azonban — a rendszeres kutatás hiánya miatt — még csak véletlenül előkerülő bizonyságok figyelmeztetik Erasmus mai magyar barátait.

Ez alkalommal nem vállalkozhatunk arra, hogy filológiai vizsgálat alá vegyük Erasmus hazánkban megjelent írásait. Nem tudjuk megállapítani az eredeti kiadásokhoz való viszonyukat, s jelölhetjük meg azokat az utakat, amelyekben át — módosulásokat szenvedve — eljutottak a magyar könyvnyomtató műhelyekbe. Annyit azonban már is mondhatunk, nincs semmi nyoma annak, hogy Erasmus-kiadványaink „magyar átdolgozás”-ok; s Reinhard Hadamar „közvetítő Erasmus és a magyar írók között”;

4. Géresi Kálmán: Intő utasítás akadémiákra induló ifjú Nadányi János számára. (Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. 1878. 484–489.).

5. Herepi János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. II. Budapest–Szeged, 1966. 210–211., 279., 593–594.

6. Jakó Zsigmond: Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron. (Szempontok reneszánszkor művelődésünk kutatásához.) Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1957. 388. (A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai. I. Tanulmányok. 1.) – Dankavics Ádám: Erasmus erdélyi olvasói. (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. XI/1967. 125–131.)

7. Abel Jenő: A bártfai Sz.-Egyed templom könyvtárának története. Budapest, 1885. 126–130.

arra sem, hogy Erasmus *Bölcs Cato*-jából és *Adagium*-aiból „Melanchton magyar követői készítették tankönyveket”. Még messze vagyunk attól, hogy módszeres kutatás segítségével megállapítsuk Erasmus helyét a Melanchtonra támaszkodó magyar protestáns humanizmusban. Egyelőre meg kell maradnunk a könyvtörténet szűk határai között. Arra teszünk most kísérletet, hogy számbavegyük a Debrecenben napvilágot látott Erasmus-könyveket, megállapítsuk funkciójukat és felvázoljuk családfájukat.

Dicta Graeciae Sapientium

Erasmus halála után nemsokára Honterus, az erdélyi szászok reformátora, szemelvényes kiadást készített az *Adagiorum Chiliades*-ből. Brassóban jelent meg 1541-ben ezzel a címmel: *Epitome Adagiorum Graecorum et Latinorum iuxta seriem Alphabeti. Ex Chiliadibus Erasmi Roterodami*.⁸ Benne a görög közmondásokat latin fordításuk követi, majd a szólás rövid latin nyelvű magyarázata.

Szerény iskolai variánsa ez a 64 számozatlan levelet tartalmazó kis könyv Erasmus nagy gyűjteményének, amely terjedelemben és értékben növekedve, sűrűn megjelenő kiadásai által híressé tette nevét egész Európában. A brassói evangélikus gimnázium 1624. évi katalógusában említik valamelyik teljes foliokiadását.⁹

Éppen félszázad múlva, 1591-ben lát napvilágot Debrecenben egy, még ennél is kisebb terjedelmű, válogatás az *Adagiá*-ból a jeles mondások latin és magyar szövegével: *Dicta Graeciae Sapientium interprete Erasmo Roterodamo. Item Mimi Publiani. Az Görög Országbeli bölcseknek szep ieles mondasi, mellic az embert eletiben es erkolczieben valo viseliseré intik es tanittiak. Kihez adattanak az Publianusnak is emlekozetre melto mondasi*.¹⁰ Ez az egyetlen olyan Erasmus-kiadás, amelyet Gulyás József felvett a debreceni kollégium egykori tankönyveinek jegyzékébe.¹¹

A könyv címében említett „mimus”: Publilius Syrus, sok verses komédia szerzője Caesar korában. A színhátékaiban bőven lelhető morális szentenciákat az iskolai oktatás céljára *Publius Syri mimi sententiae* címmel gyűjtemény befoglalták össze.¹² Az aranymondásoknak ez a nevezetes tárháza éppúgy növekedett idők folyamán, mint Erasmus *Adagiá*-ja. 1514-ben jelent meg Erasmus interpretációjával. A *Dicta* e két Erasmus kiadványt ismertette meg szemelvényesen, egy edicióban összefoglalva a debreceni tanuló ifjúsággal.

Csak két példányban maradt fenn korunkra. A Magyar Tudományos Akadémia akkor még unikumnak tekintett példányából adta ki újra Toldy Ferenc a *Magyar prózáirók*

8. RMK II. 24.

9. Gross, Julius: Zur ältesten Geschichte der Kornstädter Gymnasialbibliothek. Nagyszében, 1888. (Abdruck aus dem Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. N. F. XXI. 3. H.)

10. RMK I. 237.

11. A gymnasium története a debreczeni ev. ref. kollégiumban. VI. Az 1848 előtt használt tankönyvek. Kulcsár Endre és S. Szabó József segítségével összeállította Gulyás József. (A debreczeni ev. ref. főgymnasium Értesítője az 1894–95. iskolai évről. 204–225.)

12. Pecz Vilmos: Ókori Lexikon. II. (Budapest, 1904). 609. – Némethy Géza: Cato distochonjainak egybevetése a Pblilius Syrus-féle sentenciákkal. (Egyetemes Philológiai Közöny. XIV/1890. 794–796.)

a XVI. és XVII. századból című sorozatának első kötetében.¹³ Másik példánya a késmárki evangélikus lyceum könyvtárából került elő a másik két 1591-es debreceni Erasmus-kiadvány társaságában.

Civilitas Morum

1530-ban jelent meg Erasmus nevezetes iskolai kézikönyve: a *Civilitas morum puerilium libellus*. Legalább 130 kiadást ért meg,¹⁴ nálunk is népszerűvé vált a XVI. század vége felé. A magyar bibliográfia 4 kiadását tartja számon.

A *Civilitas* helyes viselkedésre oktató könyvecske; belőle tanulhatták meg a gyermekek még kicsiny korukban: miként kell illedelmesen viselkedniök különböző körülmények között. Eredeti szövege hét fejezetre tagolódik: I. De Corpore. II. De Cultu. III. De moribus in Templo. IV. De Conviviis. V. De Congressibus. VI. De Lusu. VII. De Cubiculo. Erasmus — műve bevezetésében kifejtett — meggyőződése szerint a pedagógusnak vallási-erkölcsi, értelmi, gyakorlati és formális nevelésre kell törekednie, de a gyakorlati nevelésről alig esik szó e munkájában.¹⁵ Ezt egy fejedelmi gyermek számára készítette: Henriknek, Adolf burgundiai uralkodó fiának, kedveskedett vele.¹⁶ Ilyen magasból szállott alá a magyar jobbágyfiúk iskolájába, Debrecenbe.

A magyarországi protestáns nyomdák — Kolozsvár, Debrecen, Szeben — nem Erasmus eredeti szövegét adták ki, hanem ennek egy káté-szerűen átszövegezett, s meg is bővített kiadását, miként ezt a könyv címe is elárulja: *Civilitas Mervm ERASMI, in succinctas quaestiones digesta, ac locupletata per REINHARDUM HADAMARIUM. Az erkölcsnek tisztesege, embersege volta, kire tanit ERASMVS. meli rövid kérdésekre osztlatatot, es meg öregbítettet, REINHARDUS HADAMARIUS által*.¹⁷ E Hadamarius-féle Erasmus-kiadvány őskiadását eddig még nem leltük meg, Hadamariusról is csak annyit tudunk, hogy „jezsuita 1541 körül”, steljes neve: Lorch, Reinhard von Hadamar¹⁸. A XVI. század szakadozott, bonyolult szellemi életére igen jellemző, hogy magyar protestáns iskolákba juzsuita közvetítéssel jut el Erasmus *Libellus*-a.

Először csak latin szövege jelent meg 1591-ben Kolozsvárott.¹⁹ De még ebben az évben latin-magyar bilingvis kiadása támadt Debrecenben. Majd Szebenben 1596-ban²⁰ és 1598-ban.²¹ Az 1596-os szebeni kiadást már csak hírből ismerjük: Kemény József említi *Magyar Könyvesház*-ának 13. lapjához fűzött jegyzetében. 1598-as unikum példánya

13. Régi magyar mesék, beszélek és erkölcsiratok. Irodalmi bevezetésekkel és szómagyarázatokkal kiadja Toldy Ferencz. I. Pest, 1858.

14. Bibliotheca Erasiana. Bibliographie des oeuvres d'Erasmus. Gand, 1897.

15. Péter János: Erasmus nevelési eszméi. (Az erdélyi róm. kath. státus gyulafehérvári főgimnáziumának Értesítője az 1910–1911. évről. 3–89.) — Péter János: Erasmus. A gyermekek nevelése. A tanulmányok módszere. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — Budapest, 1913. (Pedagógiai Könyvtár. III.)

16. L. a 14. jegyzetet.

17. RMK I. 238.

18. Jöcher's Gelehrten Lexikon. 2. köt. (Lepzig, 1750.) 1306.

19. RMK I. 221.

20. RMK I. 287.

21. RMK I. 306.

különösen figyelemreméltó, azért, mert a typografus: Joannes Fabricius latin nyelvéül ajánlólevéllel látta el kiadványát:

AMPLISSIMAE SPEI, OPTIMAEQUE INDOLIS pueris Francisco, Valentino et Thomae, filioliis Circumspecti viri D. Francisci Backos,²² patroni sui observantia dignissimi, JOANNES Fabricius S. P. D.

Magna et uetus mihi intercessit cum domo uestra consuetudo, generosae indolis pueri: in qua tamen nihil aliud deprehendere licuit, quam summam Patris uestri erga Musarum cultores comitatem atq; humanitatem, cuius uestigium in uobis adhuc tenellis exprimere uoluit, dum paedagogis literariis, ac ferulae Scholasticae uos subdidit, ut sub illis semina honestarum artium morumq; politiorum arripiatis. Quid enim in parentibus laude dignius esse potest, quam si liberis tale uiaticum relinquunt, quod nulla uis aut iniuria tempestatis, ab illis auferre queat. Fecit sane, meo quidem iudicio admodum prudenter, nempe haec omnia uestris animis instillans, quibus aduersissimis quibus — que casibus muniti obuiam uenire, et contra quasi niti auderitis. Hinc Cretes Philosophus aiebat: se si qua fieri posset, consensa editissima urbis parte exclamaturum: O homines, quo ruitis, qui dum pecuniis cumulandis omnem adhibetis operam liberorum, quibus eas relicturi estis, curam geritis nullam. Horum certe pater uester memor a teneris uos informari ac flecti cupit. Quemadmodum enim sigilla facilius imprimuntur ceris, ita disciplinae tenellis puerorum ingenis ac mentibus facilius imprimuntur. Quocirca ut et ipse paternae erga uos obseruantiae aliquod specimen ederem, uolui hasce Morum Civilitates Ex Latino in Vngaricam linguam sermone conuersas, sub nominis uestri auspicio in lucem edere: peto autem a uobis, ut hoc qua — lecnq; obseruantiae documentum grato animo prosequamini.

Valetes feliciter.

A. D. M. D. XCVIII.
die 28. Iulii.

Az ajánlás dátumából nyilvánvaló, hogy a *Civilitas Morum* 1596. évi szebeni kiadásában ez nem volt meg.

Lehetséges, hogy volt a debreceninél korábbi lőcsei kiadása is: a lőcsei evangélikus iskola 1589. évi tanulmányi szabályzata szerint a *Civilitas* a harmadik osztály latin írói közé volt felvéve. Itt használták még Cicero leveleit és Mosellanus *Paedologia*-ját.²³ Mosellanus = Petrus Schade 1517-től a görög és a latin nyelv professzora Lipszében.²⁴ Feltehetjük, hogy említett művét is Hadamar adta ki.

Disticha Catonis

„*Catonis disticha*, helyesebben *Dicta Catonis*, legkésőbbben a Kr. u. 3. századból való gnomák gyűjteménye, mely részint prózában írt aranymondásokat, részint két-két hexameterből álló distichonokat foglal magában s a józan életbölcse ség alapelveire tanít. Erkölcsi tartalma miatt a középkorban nagyra becsülték, minden iskolában olvasták s már a legrégebb időkben majdnem minden európai nyelvre lefordították.”²⁵

22. Az itt említett Bakos-család történetét nem ismerjük. Kempelen Béla családtörténeti lexikonában (Magyar nemes családok. I. Budapest, 1911.) említett kakuthi Bakoss családra gondolhatnánk, ez azonban nem erdélyi család.

23. Demkó Kálmán: A lőcsei ág. ev., jelenleg m. kir. állami főreáliskola története. Lőcse, 1896. 12. —

24. Jöcher's Gelehrten Lexikon. 4. köt. (Leipzig, 1751.) 208.

25. Pecz Vilmos: Ókori lexikon. I. (Budapest, 1902.) 388. — A *Dicta Catonis* iskolai használatára magyarországi példa: Schremmel Ábrahám beszercebányai evangélikus iskola rektor 1574-ben készített tanrendje. (Rosenauer Károly: A beszercebányai á. h. ev. gymnasium története. Beszercebánya, 1879. 29–30.)

Erasmus revideált és jegyzetekkel ellátott Cato-kiadása (*Catonis Disticha moralis, cum scholiis Erasmi*) 1514-ben jelent meg először, azután a XVI. század végéig majdnem száz kiadásban látott napvilágot. Magyarországon először Honterus adta ki 1539-ben Brassóban.²⁶ Jó félszázad múltán, 1591-ben került sor újabb — most már latin és magyar nyelvű — kiadására Debrecenben. Ettől kezdve népszerű iskolakönyve a magyarországi és erdélyi protestáns iskoláknak. Mint az előbb tárgyalt két Erasmus-kiadvány, ez is a nyelvi olvasókönyv és az iskolai erkölctan sajátos ötvözete. Két típusával találkozunk: egyik sorozata (Debrecen 1591. és 1597., Kolozsvár 1601. 1620. 1639. és 1659., Lőcse 1672. és 1693.) a *Libellus Elegantissimus* címet viseli; másik sorozata megmaradt az eredeti cím, a *Disticha Moralia* mellett. A mű különböző változatainak többsége három nyelvű: latin—magyar—német, illetve latin—német—magyar kiadás. Külön hely illeti meg Honterus 1539. évi latin és Piscator 1643. évi latin—magyar kiadását. Valamennyi magyar edíciónak — a hagyományos formáktól eltérő XVIII. századbeli kiadásoknak is — gondos elemzését nyújtotta Némethy Géza 1891-ben megjelent *Cato bölcs mondásai* című könyvében.²⁷

A *Disticha Catonis*-t 1591-ben ezzel a címmel adták ki Debrecenben: *Libellus Elegantissimus, qui inscribitur Cato, de praeceptis vitae communis. Az az Igen szép könyveczke mely neuzeztetik Catonak, ki tanit ez közönséges életben kinek-kinek életit es erkolzetet hogy hogy kellyen eszessen szabni es hordozni.*²⁸ 1597-ben újabb kiadása került ki a debreceni typografiából.²⁹ Harmadik kiadása csak 1672-ben készült Lőcsén.³⁰ Csak annyi változtatás esett rajta a korábbi kiadásokhoz képest, hogy a hibákat latin szövegéből igyekeztek kiiktatni. E kiadások meg sem említik Erasmus nevét, pedig latin szövegük kétségkívül Erasmus recensiójából való. Magyar szövegükről Némethynek igen rossz véleménye van: „Határozottan alatta áll még a XVI. század irodalmi színvonalának is. . . . Cato ismeretlen fordítója annyira megy a latinizmusban, hogy sok hely az eredeti nélkül nem is érthető. . . . Olykor a latin szöveget félre is érti.” Ezt a hibás magyar szöveget veszi át valamennyi 1591 után következő kiadás. Felbukkan a XVIII. század második felében készült — Erasmus szövegére támaszkodó Cato-fordításokban is: Felsőbüki Nagy Lajos négy kiadást (Eger 1756., Sopron 1757., Buda, 1766., Debrecen 1772.) verses fordításában (*A jó erkölcsre oktató Kátónak versei*); az Erasmus szövegét változatlanul közlő 1785. évi *Disticha Moralia* névtelen fordítója is „sokat átvesz a régi, 1591-i magyar szövegből.” Ezt a hagyományossá vált magyar szöveget a *Libellus Elegantissimus* 1620 évi kolozsvári három nyelvű edíciójából adta ki Toldy Ferenc a *Magyar prózáírók a XVI. és XVII. századból* című gyűjteményében, mint jelentős nyelvi és irodalmi emléket, együtt *Az Görögországbeli bölcseknek szép jeles mondásai*-val és *Publius Syrusnak emlekezetre méltó mondásai*-val. Mi is magunkévá tehetjük szép és méltányos értékelését e szövegekről: „E fordítások, bár távol vannak a Pesti szép nyelvéből, érdekes bizonyítványai azon

26. RMK II. 19.

27. Cato bölcs mondásai latinul és magyarul. Szövegét megállapította, fordította és bevezetéssel ellátta Némethy Géza. Budapest, 1891 (Görög és Latin Remekírók.)

28. RMK I. 216.

29. RMK I. 269.

30. RMK I. 1137.

küzdésnek, melybe ez aphoristikai, tömött velőmondások kifejezése a fordítóknak került. A nyelv itt nehezen mozog, gyakran tétováz, megértése gyakran fáradságos, némely helyen a deák nélkül tisztán ki sem vehető. De e küzdés is tiszteletes, ha meggondoljuk, mily nehéznek találta — Rochefoucauld igaz, finomabb s lélektani észleleteiben élesb — aphorismáinak áttételét egy pár századdal utóbb Kazinczy Ferenc! E mellett a nyelvtörténeti vizsgáló mind a nyelv mind az irányra nézve sok érdekeset vonhat le e fáradságos művecskéktől is.”

Az 1601. évi kolozsvári kiadás — amint címe is mutatja — eltér a debreceni kiadványoktól, ugyanis tisztán latin szövegű és megnövekedett két idegen szöveggel: *Catonis Libellus elegantissimus, de praeceptis vitae communis. ERASMO ROTERODAMO castigatore & interprete. Pythagorae Avrea Carmina, nunc postremo adiecta. Dicta Sapientivum ad finem libelli apposita.*³¹ A könyv elején ajánlás van: *Ad pueros Scholares.*

A *Libellus Elegantissimus* első ismert latin—magyar—német kiadása Kolozsvárott jelent meg 1620-ban.³² „Latin szövege ugyanaz, ami a debreceni kiadásé, néhány bosszantó íráshibával. . . . Magyar szövege a debreceni kiadásétól csupán néhány jelentéktelen magyarázat hozzákapcsolásával különbözik. A német fordítás a Luther-féle irodalmi nyelven írva, ügyesebb és rövidebb a magyarnál. . . . A fordító már anyanyelvének fejlettebb voltánál fogva is szabadabban mozgott a kifejezésekkel folyton küzdődő magyar társában.” Az 1639. évi kolozsvári kiadás³³ csak annyiban különbözik az előbbitől, hogy két újabb ajánlással bővült; az egyik: *Ad iuventutem*, a másik: *Ad lectorem*. Továbbá: az előző edíció latin szövegének sajtóhibáit ebben a kiadásban kijavították. Az 1620-as kiadás változatlan lenyomata az 1659-es újabb kolozsvári.³⁴

A *Libellus Elegantissimus* sorozat egyedülálló tagja az 1693. évi lőcsei latin—német kiadás: *Catonis Praecepta moralia, Libellus Elegantissimus de institutis vitae communis, iuxta D. Erasmi Roterdami interpretationem atque castigationem, rhythmis Germanicis recens redditus Abrahamus Morterius a Wissenburg. Lectori.*³⁵ Morter 1590-ben Frankfurtban adta ki verses Cato-fordítását. „Az egyes prózai szabályokat két, sőt négy, hat, sőt nyolc soros versszakokban írja körül, mindenütt páros rímekkel. . . . Alak, illetőleg stílusbeli hűségre a fordító egyáltalán nem törekszik. . . . A magyarázatvan szintén Erasmust követi.”

Morter³⁶ német fordítása egy századdal előzte meg szövegének Magyarországon való megjelentetését, s csak ezután tizenhat esztendővel, 1709-ben jelent meg Cato első, hazai nyelvünkön írt verses fordítása. A nagy termékenységű, de kis tehetségű Illyés András erdélyi püspök két-két alexandrinból álló párrímes versszakokban próbálta tolmácsolni latin szövegét.³⁷ „A Rózsakoszorú verseinek formájára” fordította magyarra Planudes

31. RMK II. 316.

32. RMK II. 401.

33. RMK II. 539.

34. RMK II. 928.

35. RMK II. 1734.

36. Jöcher's Gelehrten Lexikon, 3. köt. (Leipzig, 1751.) 691.

37. RMK I. 1763.

verses Cato-verzióját egy névtelen literator 1750-ben.³⁸ Erasmus recenziójának alapján áll Felsőbüki Nagy Lajos már említett, a distichonokat Zrínyi-versszakkal közvetítő fordítása. (1756.) Némethy az addigi verses fordítások között hibái ellenére is legjobbnak tartja Füssi Pius domonkosrendű szerzetes nyolc szótagú versekből álló, négy soros és párrímes strófát használó átköltését. (1759.)³⁹ Illyés András módján s sokszor az 1591. évi debreceni fordításra hagyatkozva végezte munkáját 1785-ben egy névtelen. 1789-ben került ki sajtó alól Molnár Ferenc kiskun kapitány műve: a „Magyar Kátó, melly a magyar Rósás versetskében tölt Magyaroknak kedvéért kibocsájtatott és némely Magyar Köz-Példa-beszédekkel a Második részben meg bővített.” Beniczkyt követve az egyes distichonokat egy-egy „Rósás versetskében”, azaz Balassi-strófában adta vissza, de „Kátó Parantsolatit tsigás versekre szabta”. Igaza van Némethynek: Molnár kísérlete üdítő olvasmány lehetett a maga idejében, de „Cato gondolatainak ez a magyar sujtásos, példabeszédekkel és tréfás fordulatokkal tarkított, olykor keresztény czélzattal elferdített körülírása mint fordítás komolyan nem vehető”.

Az első ismert metrikus fordítást, a Tisza Lászlóét, amely kéziratban maradt, s csak 1901-ben publikálták, Némethy nem ismerhette, hiszen könyvét tíz évvel korábban adták ki a *Görög és Latin Remekírók*-ban. Tisza László (1765—1831) Bihar vármegye főjegyzője és országgyűlési követe volt. Debreceni diák korában írta a kollégiumi nagykönyvtárban őrzött verseit.⁴⁰ „Cato distichonjainak magyar fordítása a gyűjtemény legnevezetesebb darabja”. Íme az első distichon fordítása Tisza László szerint:

Mint hogy az Isten
Lélek egészszen,
Ezt bizonyittyák
Régi poéták:
Ezt te imádjad
Tellyes erődből,
Ő neki szolgálj
Minden időben.

Milyen vérszegény Tisza fordításához viszonyítva a szintén 1785-ből való *Distichon*-kiadás névtelen fordítójának verse:

Ha az isten lélek, mint mongyák a versek:
Ezt főképen tiszteld a tiszta lélekkel.

38. Heptalogus azaz görögországi hét böltsék jó erköltsre oktató rövid mondási és Cato közönséges életre tanító bölts parantsolati, kik egyben szedettek és a bölts és szemes erköltsben rendes magaviselésben amagokat foglalni igyekező embereknek kedvéért rövid Magyar versekben foglaltattak. A Rósásokozorú verseinek formájára. Buda, 1750.

39. A jó erköltsre tanító Kátónak bölts versei, mellyeket magyar nyelvre fordított P. Pius Füssi, szent Domonkos szerzetéből. Kassa, 1759. — Újabb kiadásai: Kassa, 1762., Buda, 1768., 177., 1772.

40. L. D.: Tisza László versei. (1785.) (Irodalomtörténeti Közlemények. XI/1901. 365—375.)

Vagy Füsi próbálkozása: *A jó erkölcsre tanító Kátónak bölcs versei*-ben, 1759-ben:

Ha Isten lélek a' képpen,
Mint a' Versek mondgyák éppen,
Arra gondodat emellyed,
Hogy főképpen azt tiszteljed.

Ezután új szakasz kezdődik a „Magyar Cato” történetében. Az összes eddigi kiadók és fordítók közvetlenül vagy közvetve Erasmust követték, az újabbak már Henricus Curio upsalai recenziója szerint dolgoznak, ennek 1669. évi kiadását veszik alapul. Az új módszer is Debrecenből indult ki. 1796-ben adta ki Margitai István az újfajta Cato-edíciót: *Dionysii Catonis disticha moralia. Ex editione Upsaliensi Henrici Curionis, A. 1669 cum variantibus lectionibus collectis ex emendatione Josephi Scaligeri, Petri Scriverii et Schefferi. Quorum nomina suis locis per Initiales Litteras indicantur. Accedunt sententiae poetarum veterum ex fasciculo poematum Hieronymi Freyeri. Item versus memoriales de differentiis vocum. In usum tironum Classis Poëticae.* Ez a kiadás megjelent változatlan szöveggel még két ízben: 1774-ben Margitainál, 1804-ben Csáty Györgynél. E kiadásból fordította le Cató-t magyarra 1822-ben Liptay Sámuel, 1834-ben egy névtelen, 1846-ban Kis János. Ezek azonban már nem tartoznak érdeklődésünk körébe.

A régi *Disticha*-kiadások története nem oly változatos, mint volt az *Elegantissimus Libellus*-oké. E kiadás-sorozat legrégebb nyomát kutatva megint Honterusnál állapodhatunk meg: 1539-ben adta ki *Catonis Disticha moralia. Sententiae septem sapientium ex Ausonio. Ex eodem Opusculum monosyllabis* című könyvét Brassóban.⁴¹ Ausoniust (*Apophtegmata, s. sententiae*) Erasmus is Cató-jával együtt adta ki, először 1518-ban. Nyilván Honterusra vezethetők vissza a szebeni (1666.⁴² 1668.⁴³ 1674⁴⁴.) latin—német—magyar kiadások és az 1688. évi brassói kiadás is.⁴⁵

Különös figyelmet érdemel Piscator gyulafehérvári edíciója 1643-ban: *Disticha De Moribus; Quae vulgo inscribantur Cato. Studio & Opera Erasmi Roterodami diligenter a mendis repurgata. Nunc recens denuo in lucem edita, in usum Illustris Scholae Albensis.*⁴⁶ „Ezen kiadást a címlevél hátlapjára nyomtatott figyelmeztetés szerint M. Ph. L. P. (Magister Phil. Ludov. Piscator) eszközölte, Albae, Calend. August. 1643.” Szabó Károly fedezte fel egy erősen megrongált példányát a kolozsvári rk. Lyceum könyvtárában, elejéről 32 lap hiányzik. Felfedezője szerint „Cato Libellus elegantissimus czim alatt latin—német és magyar (valójában latin—magyar—német) nyelven Kolozsvárott 1620. és 1639. kiadott munkájának újabb kiadása némi hozzáadásokkal és változtatásokkal.” Piscatort meg sem említő újabb kiadása: Szeben, 1659.⁴⁷

41. RMK II. 19.

42. RMK II. 1089.

43. RMK II. 1157.

44. RMK II. 1350.

45. RMK II. 1631.

46. RMK II. 620.

47. RMK II. 940.

Piscator⁴⁸ személye és tevékenysége nem jelentéktelenebb a gyulafehérvári kollégium és az erdélyi református nevelés történetében, mint Alstedé és Bisterfeldé. Ő a „középső gyöngy a nagy triászban”. Hatása sokáig élt. A magyar egyház- és neveléstörténet mégis alig tud valamit mondani róla. Nevét *Rhetoricae Oratoriae Rudimenta*-ja őrzi a debreceni kollégium történetében.

Némethy Géza összefoglalásával zárhatjuk beszámolóinkat: „Nem nehéz észrevennünk, hogy Cato fordításaink mily tanulságos adalékul szolgálnak irodalmunk ez ágának fejlődéstörténetéhez. A fordítás eleinte csak az iskola igényeinek szolgál és szó szerint való hűségre törekedvén, kegyetlenül bánik el a nyelvünk természetéből folyó törvényekkel; már a XVIII. században a nagy közönség erkölcsi szükségéit tartják szem előtt fordítóink s az olvasók nagy tömegének ízlése szerint magyar sujtással annyira kicifrázzák az eredetit, hogy alig lehet többé ráismerni; végre az ó-klasszikus irány hatása alatt utat tör magának a tartalmi és alaki hűség elve. . . . Magyar kiadás a szó philologiai értelmében tulajdonképpen egy sincs, mert azok a latin szövegek, melyek akár önállóan, akár a magyarhoz kapcsolva hazánkban megjelentek, külföldi recenziók egyszerű lenyomatai. Fordítóink s kiadóink túlnyomó része Erasmusra esküszik, s akad olyan is, a ki az ő szövegének változatlan mását adja 1785-ben!” Nem tudunk azonban egyetérteni vele abban, hogy „honunkban az európai humanizmussal való érintkezés a szerencsétlen politikai viszonyok következtében hamar megszűnt”, mi úgy látjuk, hogy e valóban primitív kiadványok a folyamatosan ható magyar protestáns humanizmus kedves és fontos emlékei.

Colloquia

Kezdetben néhány dialógust tartalmazó nyelvgyakorló könyvecske volt csupán. A baseli Frobenius-nyomdában 1616-ban megjelent első kiadásának címe: *Familiarum Colloquiorum Formulae*, vagyis nem egyéb, mint a latin nyelvű beszélgetést segítő formulák gyűjteménye. Midőn a tanulmányok módszeréről szövegezett, Erasmus kifejezést adott ama tapasztalatokon alapuló meggyőződésének, hogy a művelődés útján az első lépés a latin nyelv elemeinek elsajátítása, a legalkalmasabb módszer: beszélgetések által. (*De studio bonarum literarum*. 1511.)⁴⁹ A fiúk nevelését és oktatását idejében — minél korábban — el kell kezdeni, hirdette egy másik tanulmányában. (*Declamatio de pueris ad virtutem ac literas liberaliter instituendis, idque protinus a nativitate*. 1529.)⁵⁰ „In usum puerorum” — iskolás fiúk értelméhez mérve és környezetéhez igazodva bővítette eleinte a *Beszélgetések*-et. Szándékához híven az 1522-es kiadást hatévcs keresztfiának: Johannes Erasmus Froben-nek ajánlotta.

48. A Piscator-problémára nézve 1.: Esze Tamás tanulmányának (Egy fejezet a Rákóczi szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből „Piscator Rhetorikája és Oratoriája” című részletét. (Könyv és Könyvtár, IV/1964. 79–81.)

49. Thienemann, 49–50. — A „De studio bonarum literarum” fordítását Péter János készítette el. L. a Pedagógiai Könyvtár III. köt. 108–129.

50. A „Declamatio de pueris. . .” fordítása uo.: 41–107. — Erasmus a latin nyelv oktatásából nálunk a *Ratio Educationis* küszöbölte ki: „Erasmus és Comenius könyveinek kizárásával csupán eredeti latin szerzőket akar olvasatni.” (Csóka Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936. A Pannonhalmi Főiskola Könyvei. 5.)

A *Colloquia* tehát egy tisztán pedagógiai célt szolgáló iskolakönyvből nőtt és izmosodott meg irodalmi értékű alkotássá, szerzője egyik legjelentősebb, s kétségkívül legnépszerűbb és legjellegzetesebb opusává, amint irodalmi rangú és a gyermeki szemlélet köréből magasan kiemelkedő dialógusokkal gazdagodva szétfeszítette a *Formulae* szűk kereteit. A kézikönyv 1519. évi kiadásában találkozunk Erasmus első igazi dialógusával: a *Convivium Profanum* magvával. A változást a mű címe is jelzi: *Familiarum colloquiorum opus*. Az eredeti formulák megmaradtak, s az új dialógusokban is érezhető a pedagógiai tendencia: élő nyelvként alkalmazni a klasszikus latint a műveltek mindennapi használatára. Az *Opus* már nem volt alkalmas arra, hogy iskolás fiúk és serdülő diákok nyelvgyakorló- és olvasókönyve legyen, ezért 1523-tól kezdve megjelennek az iskolai oktatás számára készített *Opus selectá*-k, a *Colloquia* megrövidített és átdolgozott kiadásai. „Európa-szerte szinte minden iskolába eljutottak a beszélgetések, amelyeknek hatását méltán szokták Comenius *Pictus*-áéhoz hasonlítani.”⁵¹ Az Erasmus-bibliográfia 1623-tól a XVIII. század végéig 59 ilyen kiadást tart nyilván. E kimutatásból hiányzik a *Selecta* magyarországi kiadása: Debrecen 1704.

A teljes *Colloquia* megbecsülhetetlen forrás azok számára, akik adatokat keresnek Erasmus életrajzához, akik teológiájáról, világ- és társadalomszemléletéről tudakozódnak.⁵² A *Beszélgetések* közvetlensége, friss léletszerűsége átélt eseményekből, személyes tapasztalatokból, érzületekben gyökerező meggyőződésekéből táplálkozik. Szerzőjük kényes ízlésű és érzékeny idegzetű ember volt, nem adatott meg neki elégséges mértékben a felejtés jótékony mákonya és a keresztényi megbocsátás karizmája. Minden sérelmét nyilvántartotta: a kolostorokban és a vendégfogadókban tapasztalt testi kényelmetlenségeken kezdve, a lelki nyugalmát zavaró mozzanatokon át az írói önértetét és erkölcsi ízlését sértő bántódásokig. „A korabeli szokások nagyrésze sérté testi kényességét, az intézmények nagyrésze is ellenkezésben állt szellemével és jellemével. . . . Oly világban élt, melyet az emberek két osztálya személyesített, egyik képviselvén, a rendetlenséget, a másik a tudatlanságot; tudniillik: a katona és a szerzetes” — olvashatjuk Nisard sok helyes megfigyelést tartalmazó, még mindig haszonnal forgatható Erasmus-tanulmányában.⁵³ E zilált korban féltve őrizte vélt vagy valóságos szellemi szuverenitását. A világhoz, a társadalomhoz való viszonyulására nézve is érvényes az a tendencia, mely meghatározta a reformációhoz való viszonyát: „Ego me quod licet integram servo.” Társadalomszemlélete arisztokratikus, a köznép: a „promiscua plebs” — „minden jónak született ellensége”. Persze, az igazi arisztokráciai az ő látása szerint csak a humanizmus szellemi arisztokráciája. Egyik dialógusában ekképpen festi a közállapotokat: „Az emberek zabálnak, isznak, udvarolnak, szeretkeznek, vesznek, eladnak, kereskednek, uzsoráznak, a királyok hadakoznak, a papok a dézsma növelésére gondolnak, a teológusok szillogizmusokat agyalnak, a szerzetesek világgá mennek, a nép lázong, Erasmus dialógusokat ír, közel a világ vége.” Erasmus panorámája szélesebb és részteltezőbb, mint az idézet

51. Balázs János: Sylvester János és kora. Budapest, 1958. 69.

52. Horavitz, Adalbert: Über die „Colloquia” des Erasmus von Rotterdam. (Historisches Taschenbuch. VI/1887. 55 – 121.)

53. Tanulmányok a renaissance és a reformáció korából. Fordította Vajda János. Budapest, 1875. 1 – 153. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata.)

mutatja. Az ő funkciója az ebben a vad világban, hogy írjon. Ír azért, mert született publicista. Mikor a közállapotokról beszél, vagy pedig arról, hogy korának emberei milyen messze estek a Krisztus szerint való kereszténységtől, bátor ember: ki meri mondani mindazt, amit látott és hallott. A dialógusokban megszólal éles egyház- és dogmakritikája is, ám sokkal óvatosabban, mintegy álcázva magát, s mindig az egyház kerítésén belülmaradva.

Az első olyan adat a *Colloquia*-ról, amelynek van valami magyar vonatkozása is, Erasmus eretnek nézeteit teszi szóvá. Eck doktor levele ez 1530-ban Henckel Jánosnak, Mária királyné egykori udvari papjának: „Luther e legtürelmetlenebb teológus ellenfele Erasmus műveiből, jórészt a *Beszélgetések*-ből, valamint száz eretnek nézetet írt ki.”⁵⁴ Eck eretnekítő véleményét magáévá tette az a bizottság, amelyet III. Pál küldött ki reformjavaslatok készítésére. A bizottság 1536-ban készített munkálata szerint Olaszországban a humanista iskolákban hitetlen szellemet nevelnek a fiatalságba, ezért Erasmusnak az iskolákban általánosan olvasott *Colloquia* című művét a használatból ki kell vonni, mivel sok olyan van benne, „a mi műveletlen lelkeket hitelenségre vezethet”.⁵⁵ A Tridentinum valóban megbélyegezte a *Beszélgetések*-et és sok egyéb művével együtt indexre tette. A zsinat döntése nem volt igaztalan. Vegyük elő F. O. Stichart könyvét,⁵⁶ amelyben a tudós szerző gondosan megvizsgálja: milyen volt Erasmus viszonya egyházához: a klérushoz, a szerzetekhez, s milyen véleményt táplált a kultuszról és a ceremóniákról, mekkora volt hitének terjedelme és mélysége, és látni fogjuk: milyen gazdag tárháza a *Colloquia* Erasmus szkeptikus teológiai nézeteinek, szenvedélyes egyházkritikájának.

A *Beszélgetések* tehát kiszorult a katolikus iskolákból, a protestáns iskolák azonban — bármennyire is elítélték is Erasmus bizonytalankodását a reformáció kérdésében, idegenkedését a protestáns értelemben megvalósított egyházi reformtól, — ragaszkodtak a *Selectá*-hoz, a magyarországi protestáns iskolákat, bár hazánkban az evangéliumi egyházak az alapvetés korában idegenkedtek Erasmustól, mert nem a reformáció egyik előkészítőjét, hanem az antitrinitárius eretnekség atyját és útegyengetőjét látták benne. Már láttuk, hogy Basilius István az unitárius tanokat Erasmus műveire, többek között a *Colloquia*-ra hivatkozva népszerűsítette a török hódoltságban élő református gyülekezetek között.⁵⁷

A művelt prédikátorok és nemesi patrónusok azonban szívesen olvasták és értékelték szerint becsülték Erasmus egyéb művei mellett a *Beszélgetések*-et is. Miskolczi Csulyak István zempléni esperes könyvtárában 1607-ben megvolt a könyv 1604. évi leydeni kiadása.⁵⁸ Nadányi Mihály erdélyi főember 1658-ban azt javasolta külföldi akadémiákra induló János fiának, a későbbi enyedi professzornak, hogy latin tudásának gyarapítására

54. Erasmus Henckelhez intézett levelét Trencsényi-Waldapfel Imre idézi említett tanulmányában.

55. Kassowitz Tivadar Bruno: Szellemi áramlatok a XVI. század derekán különös tekintettel az ellenreformációra. Világtörténelmi tanulmány. Budapest, 1912. 31.

56. Stichart, Franz Otto: Erasmus von Rotterdam. Seine Stellung zu der Kirche und zu den kirchlichen Bewegungen seiner Zeit. Leipzig, 1870.

57. Gerézdi Rabán: Erasmus és az erdélyi unitáriusok. Budapest, 1947. 9.

58. Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 2. Budapest. 1962. 236.

olvasson olyan „Collocutorokat mint Erasmi Colloquia”. Ilyen fajta adatot bizonyára többet is lehetne találni, különösen a magyar peregrináció forrásaiban. Külföldre induló ifjaink aligha nélkülözheték Erasmus klasszikus tisztaságú és mégis az élő beszéd erejével ható latinságát.

A magyar literatúrában is maradt csekély nyoma Erasmusnak. 1650-ben a lőcsei nyomda megjelentette a *Beszélgetések* egyik dialógusát: a *Coniugium*-ot magyar nyelven, de német közvetítéssel. Címe: *Szép Beszélgetés két Asszony-Ember, Ágota és Borbála között*.⁵⁹ Ők azonban korántsem Erasmus okos, tapintatos és szellemes asszonyai. Egy vársári népkönyv lapjain közrendű asszonyok diskurálnak arról, hogy miféle asszonyi meszterkedéssel lehet megőrizni a békességet a házasságban.

A XVIII. század első esztendejében végre megjelenik Magyarországon is a *Colloquia selecta*. Nincs most elég helyünk, elegendő ismeretünk sem, hogy felelni tudjunk azokra a kérdésekre, melyek vizsgálata folyamán felmerültek. Arra sem, hogy vajjon magyar válogatás-e, vagy csak egyszerű átvétele valamelyik idegenben készült kiadásnak. Ezeket a dialógusokat tartalmazza:⁶⁰

- (1.) *Domestica Confabulatio*.
Petrus, Mida puer, Jodocus.
Opera Omnia: 27=635–636.
- (2.) *In Congressu=Votum temere susceptum*.
Arnoldus, Cornelius.
Opera Omnia: 65=639–640.
Nyájas beszélgetések. 1967.: 7–12.=
Meggondolatlan fogadalom.
- (3.) *Militaria*.
Hanno, Trasymachus.
Opera Omnia: 65=641–643.
Nyájas beszélgetések. 1967.: 13–19.=
Militis Confessio=Egy katona gyónása.
- (4.) *Herilia=Herilia Jussa*.
Rabinus, Syrus.
Opera Omnia: 42=643–644.
- (5.) *Monitoria Paedagogica*.
Paedagogus, Puer.
Opera Omnia: 55=644–645.
- (6.) *De Lusu=Lusus Pueriles*.
Nicolaus, Hieronymus, Cocles, Paedagogus.
Opera Omnia: 50=645–646.
- (7.) *Pietas Puerilis=Confabulatio Pia*.
Erasmus, Gaspar.
Opera Omnia: 14. 63.=648–653.

59. Stoll Béla: A szatirikus deák-versszerzés. (A Magyar Irodalom Története II. Budapest, 1964. 324.)

60. E jegyzékben feltüntetjük azt is, hogy az 1704. évi debreceni *Selecta* dialógusai milyen sorrendben s mely lapokon lelhetők fel az *Opera Omnia* Colloquia kiadásában. (Le Clerc: Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia. I–X. kötet. Leiden 1703–1706.) Továbbá azt is, hogy ezek közül melyik található meg a *Colloquia* szemelvényes magyar kiadásában. (Rotterdam Erasmus: Nyájas beszélgetések. Válogatta, fordította, magyarázatokkal ellátta Komor Ilona és Trencsényi-Waldapfel Imre. Budapest, 1967.)

- (8.) Venatio.
Paulus, Thomas, Vincentius, Laurentius, Bartholus
Opera Omnia: 83=653–654.
- (9.) Euntes in Ludum Literarium.
Sylvius, Johannes.
Opera Omnia: 33=654.
- (10.) Euntes in Ludum Literarium. Alia.
Cornelius, Andreas.
Opera Omnia: 33a=654.
- (11.) Naufragium.
Antonius, Adolphus.
Opera Omnia: 56=712–715.
Nyájas beszélgetések. 1967.: 37–52. =
Hajótörés.
- (12.) Colloquia Familiaria=Gerontologia sive Okhéma.
Eusebius, Pampirus, Polygamus, Glycion.
Opera Omnia: 12=732–738.
Nyájas beszélgetések. 1967.: 66–85. =
Négy öreg.
- (13.) Exorcismus, sive Spectrum.
Thomas, Anselmus.
Opera Omnia: 35=749–752.
- (14.) Convivium Fabulosum.
Polymythus, Gelasinus, Eutrapelus, Astaeus,
Philythlus, Philogelos, Euglottus, Lerochares,
Adolesches.
Opera Omnia: 18=759–766.
- (15.) Funus.
Marcolphus, Phaedrus.
Opera Omnia: 37=810–817.
- (16.) Diluculum.
Naphalius, Philypnus.
Opera Omnia: 25=844–847.
- (17.) Sobrium Convivium=Néphalion Symposion.
Albertus, Bartholinus, Carolus, Dionysius,
Aemilius, Franciscus, Gyrardus, Hieronymus,
Jacobus, Laurentius.
Opera Omnia: 21=847–849.
- (18.) Ars Notoria.
Desiderius, Erasmus.
Opera Omnia: 9=849–850.
- (19.) De Rebus ac Vocabulis.
Beatus, Bonifacius.
Opera Omnia: 73=820–822.
Nyájas beszélgetések. 1967.: 126–131. =
A dolgokról és a nevekről.

Ezután kell még megvizsgálnunk, hogy az egyes dialógusok szövege módosult-e, míg eljutott Baseltől vagy valamelyik nyugati iskola válogatásából Debrecenbe. Kérdés, ki kezdeményezte kiadását, helyesebben újra való lenyomatát? Van-e még vala-

mi jele a *Colloquia* használatának a kollégiumban e kiadásokat megelőző és követő esztendőkből.

Ezek igen nehéz esztendők voltak. A külső elnyomás és a belső hanyatlás, a háború és az ellenreformáció kora a magyar református egyház és híres kollégiuma életében is. Az Erasmus-kutató Thienemann Tivadar szavaival élve: Grobianus és Antichristus ideje. Szórványos adatok arról vallanak, hogy az „Ország Iskolájának”-nak fegyelme meglazult, diákjainak erkölcsse romlott, a tanítás és a tanulás színvonala csökkent. De figyelemreméltó reformtörekvésekről is hallunk. Talán éppen ezeknek köszönhető, hogy százöt esztendő után Erasmus újra megjelent Debrecenben.

II.

A QUERIMONIA CHARITATIS

A Rákóczi-szabadságharc válságának esztendejében, 1708-ban, Kézsmárkon a Viteriari-nyomdából, amely csupán néhány esztendőre (1705—1709) terjedő működése folyamán emlékeztetre méltó kiadványokkal örökítette meg nevét a magyarországi irodalmi művelődés történetében, négy számozatlan levélre terjedő latin nyelvű könyvecske került nyilvánosságra, melynek hosszú és bonyolult címét 1818-ban Német János így rövidítette meg: *Flebiliter gravissima etc. charitatis querimonia etc. Hungarico-Christiano data orbi.*⁶¹ Szerzője — a címlap szerint — Puchoi Thessedik Pál, a rozsnyói evangélikus szeminárium „polgára” aki éppen útban van, hogy külföldön folytassa tanulmányait. („A Paulo Thessedik Puchoviensi Seminarii Rosnavien. Cive, extra Patriam ituriente.”) Szabó Károly csak egy címlapján rongált múzeumi példányát ismerte, az Országos Széchényi Könyvtár két, teljesen ép, variánsát őrzi. Csak az ajánlás szövegében különböznek egymástól. Az A) variánst Thessedik, aki dedikációjában már a kézsmárki szláv gyülekezet prédikátorának és primarius praeceptorának mondja magát, a könyvet a szabadságharc evangélikus vallású főembereinek ajánlotta: Hellenbach Jánosnak, a Bányavárosok kamarai adminisztrátorának, — Ottlik Györgynek, a fejedelem főudvarmesterének. — Sréter Jánosnak, a tüzérség főinspektorának, — Bulyovszky Dánielnek, a Gazdasági Tanács jegyzőjének, — Lányi Pálnak, az armata kommisszáriusnak, — Fodor László kolonellusnak. A B) variánst Horváth Stansith Boldizsárnak, Szepes vármegye első táblabírájának, — Szakmári Dávidnak, Kézsmárk szabad királyi város főbírájának és tizenegy név szerint említett szenátorának illetve polgárának, — Schubert János lőcsei polgárnak, — Kruss Péternek, Rózsnyó város főbírájának és két szenátorának, — mint mecénásainak és fautorainak.

61. RMK II. 2330. — Memoria typographiarum Inclyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transilvaniae. Pest, 1818

Ki volt ez a Thessedik Pál? Valóban szerzője-e a *Charitatis Querimonia*-nak? Életéről semmit sem tudunk azon kívül, amit magáról könyvében elmondott, irodalmi működésének sehol semmi nyoma. Ami a szerzőség kérdését illeti, erre nézve hallgassuk meg a kortárs Rezik János illetve Mattheides Sámuel feljegyzését: „Edidit Chartatis Querimonium sub proprio nomine, qui tamen labor erat Michaelis Missovitzii rectoris Rosnaviensis, uti plerique notant.”⁶² Vagyis: e hitelt érdemlő megállapítás szerint a *Querimonia* szerzője nem Thessedik Pál, hanem Missovitz Mihály; a tanítvány a maga neve alatt adta ki mestere művét. Valóban: a mű jól beilleszthető Missovitz műveinek sorozatába. Az ő sajátos, kritikus tendenciájú történet- és társadalomszemléletét tükrözi.

Őt nem kell bemutatnunk. Pályafutásáról, pedagógiai működéséről, amelyért „Praeceptor Hungariae” névvel tisztelték meg, nevelői munkásságával szorosan összefüggő irodalmi működéséről részletesen megemlékeztünk akkor, amidőn — a kuruc szabadságharc függetlenségi törekvéseit mépszerűsítő, a rozsnói iskolában előadott — iskoladrámáit méltattuk.⁶³ A *Querimonia* chronosztikonja is Missovitz szerzőségére utal: „Die 16. Maji, quum curreret Annus, non Charitate calidus; sed factionibus CaLLIDISSIMUs.” Figyeljük meg a rozsnói iskoladrámák chronosztikonjait, pl. az *Europa Comico-Tragica* évmeghatározását: „Annus areae Christianae Quo Libertas DVLCe noMen est“ — ráismerünk Missovitz gyakorlatára: chronosztikonjaiban mindig a haza, illetve a szabadságharc helyzetére utal.

Most pedig ismerjük meg magát a művet magyar fordításban:

A keresztyének közül — kiket egyedül a Szeretetről kellene felismerni — oh mi fájdalom és siralom! mindenünnen kivetett és kitaszított — — (adj jelt, Kegyelet) — de immár a keresztyénség kebelében, amely szintén örökké való, idejében győzedelmeskedő SZERETETNEK, amely az Istenbe vetett igaz hitben egyesült láthatatlan Egyházat az egész világnak meg fogja mutatni, siralmasan súlyos PANASZA, mely tán a pogányok kemény szívét, de ah! bárcsak a keresztyének lágy szívét megindítaná a Krisztus iránti engedelmségre, amely egykor gyakran elhangzott házak fedele alatt, de most mint a nyilvánosság fényére méltó — ámbár méltatlan reá — lelkiismeretesen, keresztyéni buzgalommal a Magyar Keresztyén Világnak adatott május 16. napján, amikor az az év volt folyamatban, amely nem meleg a Szeretettől, hanem pártoskodásban igen fortélyos, Thessedik Páltól, a rozsnói szeminárium polgárától, aki készül elmenni hazáján kívül eső tájra.

Honnan, miről kezdjem el? Honnan fognak rám hallgatni? Honnan fogjak hozzá beszédemhez?

Bizonny

Nehéz dolog nagy fájdalomra megfelelő szavakat találni. (Seneca.)

Ne is szavaimra, hanem szomorú zokogásaimra figyeljete ti mindnyájan!

Ártatlanul, meg nem érdemelten, el nem marasztalva — bár egyedül én különböztetem meg a keresztyéneket a pogányoktól —

Már Thule végső tájaira vagyv számúzve, elítélve, kivetve, kitaszítva a keresztyének életéből, oh fájdalom!

én a SZERETET!

62. Megtalálható Rotarides Mihály „Auctorum et scriptorum Hungariae” c. katalógusában, amely Rezik János „Gymnasiologia” című munkája I. sectiojának folytatása. Ezt a kéziratot a pozsonyi Akadémia könyvtára őrzi. (Ezt a fontos adatot Solyom Jenő professzor szíves érdeklődésének és fáradozásának köszönhetem.)

63. A kurucok Mátyás drámája. (Irodalomtörténeti Közlemények. LXII/1958. 1–18.) — Missovitz Cyrus drámája. (uo. LXVIII/1964. 54–59.)

Jaj nekem! Hová forduljak? Csak panaszkodom és panaszkodni fogok, én maga a panasz
Én a forrás, az igazi kereszténység elővize, elvezetem medremet az igazi kereszténység közül a Fekete-tenger
pogány torkolat-vidékei felé, nehogy megromolja m a tepsedéstől:

hiszen megromlik a víz, ha nem mozoghat.

Oh fájdalom! oh őrjöngés! oh gonoszság! oh szégyen-gyalázat! oh gonosz világ!
Ti szemeim! öntetek folyamokat, a panasz ársait!

ámde

inkább a kereszténynek boldogtalanságát sirassátok, mint a rajtam esett jogtalanságot.

A keresztényeket sirassátok azért, mert ők önmagukat nem siratják.

Siratom én ah! a boldogtalan keresztényeket azért, mert nem érzik saját boldogtalanságukat.

Ha felismernék a maguk boldogtalanságát, ki tagadhatná azt, hogy mégis boldogok?

Valóban

Gyakran az a vigasza a szerencsétlenségnek, hogy ismeri a sorsát. (Curtius.)

A betegek számára is milyen nagy fontossága van annak, ha ismerik betegségüket. (Seneca.)

Ám a valóságban

Ugyan ki elmélkedik, akár a teológusok közül is, ezeken a nagyon is megszívlelendő dolgokon?

Most szabály: a torkosság; a Szent-Ige csak mese; az üres fecsegés: igazság.

Jó dolgokat akarsz mondani? azt mondják rólad, hogy újdonsült dolgokat adsz elő.

Nevetség tárgya vagy mindenki számára, mint valami borzas, szarvas kecske.

Oh gonosz idők! az álnok lelkek lesznek nevezetessé.

Holott nyilván és hangos szóval zengik az emelvények, csarnokok, asztaltársaságok, cimborák:

Aki szereti az Istent, szeresse felebarátját is. 1. Joh. 4.

Ámde

Kevesek közül is kevesen! – kérlek.

Most ugyan hol tapasztalható vagy hol állandó a felebarátok egysége?

Mindenki gonosz lelkű és csak önmagának a felebarátja.

A felebarát barátjának hamis csókot ad: igazi veszedelme t.

Oh csupa keserűség a kereszténynek szeretete!

Az Ó- és Új-Testamentum azt állítja, hogy a parancsolat beteljesítése a Szeretet;

Ám hol könyöröletsek a kereszténynek a keresztények iránt?

Ámde

A kereszténynek igazán kereszténynek, hiszen a hitetlen pogányoktól megvetően elfordulnak.

A kereszténynek Krisztus-hívők, hiszen hit által immár megigazulva megvetik a Szeretetet.

Oh barátim, ha befognak titeket, tartsátok vissza nevetésedet a kereszténynek nyilvánvaló vaksága láttán!

A kereszténynek a hitetlen pogányokat vádolják; a pogányok méltán gáncsolják a kereszténynek szeretet nélküli
való hitét.

A Szeretet által hathatós hittel dicsekszenek: ám anyám, a Hit halála miatt szorongva panaszkodom!

Én a SZERETET.

Bizony búzhódt századok, álnok kor ez a mostani.

Oh Hitnek átkozott szőlőskertje, mely édes fürtök helyett keserű vadszőlőt terem! (Esaia. 5.)

Akik méltók volnának a halálra, életet kapnak ajándékul; ám én, az örök életre hivatott SZERETET a keresztényektől meggyűlölvé, a keresztény világon kívül bolyongok számkivetve.

Immár

Hová, hává hordjam el magam? Kire bizzam magam? Oh világ fényei!

Bárhová is pillantok, mindenütt örök siralommal siratni való dolgokat hallok és látok.

Hallgatok a pogányokról, mert fájdalom, hogy a kereszténynek szeretete nem ér fel az övékével.

Nem időzöm kicsiségéknél, mellőzöm ezeket, nagyobb dolgokhoz látok!

Csak a keresztényekhez fordulok,

Hiszen elsősorban az ő gondjaira vagyok bízva és ők ma is ajánlgatnak engem;

Sőt az egyetlen Krisztus testamentuma által nekik hagyományozott engem örökségül.

Ah, szörnyű csak mondani is!

Meg van gyalázva e Testamentum a keresztyének mindegyik ágazata által.

Te Világ, aki süket vagy az égi dolgok iránt, hallgass meg engem, a Szeretetet, hiszen súlyos dolgokat panaszolok, igazságot vallok!

Nézem a polgárságot: im azonnal feltámad a remény, hogy szeretet lakozik azokban a polgároknak,
Kik kincsekben gazdagok, szántóföldekben bővölködnek, dúsak kamatra kihelyezett pénzüikkel;
ámde, oh én nyomorúságnál nyomorultabb!

Úgy találom, hogy a szeretetben viszont igen szegények:

hiszen

bizonyosan tudom, hogy gazdag éléskamrájukból alig nyújtják ki összeszorított markukat a segítséget
kérők felé.

Itt alszik mindenfelől összeszedett zsákjain tátozt szájjal, és arra van kárhóztatva, hogy kímélje kincseit, mint valami szentséget, és csak úgy gyönyörködjék bennük, mint festett képben. (Horatius.)

Ez — csupa szeretetből — előmozdítja Isten dicsőségét, hogy a világtól dicsőséget nyerjen.

Inkább akar látszólag mint valóban keresztyén lenni.

Ez — csupa szeretetből — segít egy ifjúnak, hogy az majd szolgáljon neki.

Ez — csupa szeretetből — segítségére siet felebarátjának, mert az pajtása és mert gazdag.

Oh te szeretet, mely nem is ismered a Szeretetet, te ambíciótól, pajtáskodástól és saját hasznodtól búzlesz!

Szándékosan mellőzöm a kunyhókat, a városokat és erősségeket:

a Fejedelmek udvaraiba, a hatalom székhelyeire vonulok vissza, mint valami kikötőben, hol menekvést remélhetek.

Lesz hely — így képzelem keblemben — ezeknél számomra, a Szeretet számára:

Ezek bölcsőbbek, mint a tömeg; könnyen megközelíthetők; nyájasak, mikor megmutatkoznak;

Előzékenyek azokhoz, akik szólni akarnak velük; leereszkednek a könyörgőkhez; pártfogóik azoknak, akik nekik engedelmeskednek; kegyesek alattvalóikhoz és mindenben mindenkihez.

Ah! Itt is csatlakozom előre elképzelt reményemben!

Hiszen előlük — mogorva ábrázatuktól annyiszor elriasztva — úgy elfutnak a szerencsétlenek,

Mint ahogy a sasok elől menekül a galambok riadt csapata. (Ovidius.)

S ahogyan menekül a ma született bárány a gyűlöletes farkasok elől.

Oh minő Átalakulás! Hallja meg az Ég és a Tenger!

Azok elől menekülnek, akiket menedékül állított oda az a megriadtak számára!

A magyar Salamonok javaikat a Markalfokra fecsérlik;

Ám az Athénbe igyekvőktől megtagadják az útiköltséget.

A szegény ember könnyét — oh gonosz századok — semmibe se veszik.

Hová forduljak én szerencsétlen, miután legnagyobb reményem közepette reménytelenül cserben hagyott a Remény?

Mindazonáltal,

Hátra van még a Reménynél is nagyobb Remény!

A Tanácsházakhoz, a Hatóságokhoz menekülök!

Ezeket a többiek élére azért állította Isten, hogy gondoskodjanak a segítségre szorulókról nagylelkűséggel,
a vizsgatást várókról kegyelmesen, a megszabadításra érdemesektől tekintéllyel és elméjük erejével;
ámde

ismét egy nehézség kerül utunkba;

Zárva van a Tanácsház a szegények előtt — így kiált Ovidius.

Oh Remény! remény! remény! remény! remény! Remény! Remény! álnok remény vagy te!

Játszva kigúnyolsz — gúnyolódva játszol.

Kecsegtetve hánysz-vetsz; hánya-vetve kecssegtetsz, sokszor megölsz.

Oh én SZERETET, ki a szeretet előtt is ismeretlen vagyok, most már igazán nem tudom, hová forduljak!

De pszt!

mint egyetlen horgony a hajótöröttet, úgy éltet újra a Szent Vallás.

Tehát! RAJTA HAJÓS! A Szeretet hajléka felé igyekezel:

S habár az erről való vallástétel közös az összes keresztyének számára, mégis kiváltképpen vallást tesznek róla az egyházi férfiak, szeniorok. Ha ezekre tekintek, föltámad bennem a remény, hogy végre elérem a kikötőt.

Már hallom is ama édes nevet: Testvér!

Ezeket tartja a nép a Szeretet példaképeinek, sőt esküszik erre: Ki ne bíznék hát abban, hogy itt — e szent frigy közepette — hely lesz számomra: a Szeretet számára.

Ámde, oh kimondani is méltatlan dolog! Mégis kimondalak!

Egész valómban remegek, hányódom, didergek: Én, aki természetből oly meleg vagyok, a SZERETET!

*Mert még a rőt vadkan sem forgatja oly dühösen haragja kellős közepén villámló agyarával a bős ebeket,
mint ahogyan ezek*

Vicsorognak, gyanakodva arra a felebarátjukra, aki alázatos kérelmével érinti küszöbüket.

(Ti azonban, akik szerettek engem, kíméljétek e kedves lelket!)

Könnyen megfélelkeznek a más segítségére szoruló embertársaikról azok, akik egykor a más segítségére szorultak.

A Szeretetet szájukkal égig magasztalják, hogy ez — bár ékességre nem szorul — megtisztelhesék; ám még Mózesre is, ha üres zsákkal végeznék főpapi tisztét a városban, csak rábámul nának.

Az Egyháznak ingyen adattak adományok, s a kegyesek azt a parancsolatot kapták, hogy ingyen adjanak még azoknak is, akik előttük nem kedvesek,
ám nem adnak ingyen!

Sír a Szent Törvény, eladó a papi föveg, Simont megint szeretik.

Csak a Mammon áll épségben, sírok, hogy a Simonia visszatért újra.

Simon csontjai számára készen van a sír a szeniorokban.

Eladó a Kegyelem; vevő kerestetik az Egyházak számára.

Oh Hálátlanság, téged nem a harmadik mérföldkövig, hanem túl a szarmatákon kellene száműzni!

És az izlandi Ecla hegyfokánál kellene elmeríteni!

Végül arra kezdtem vágyódni, hogy a házasságok közepette éljek elevenen, én a SZERETET.

Éltem, erős voltam, virágoztam, mint a rózsza, ám az ellenségeskedés tövisei nélkül.

Mézédes voltam a házastársak számára, ám a civakodás fulánkjai nélkül.

Megpuhítottam a vizsály vasát, noha egyáltalán nem voltam strucc.

Ime a phoenix-madárnál is ritkább példák!

Jó Fülöp még meddő feleségétől sem akart elszakadni, csak a halálban, noha a meddőség válóok.

Eponina férjének: Iulius Sabinusnak egy félreeső barlangban segítségére jött, kilenc évig őrizte meg hűségét és a titoktartást, gyermeket szült neki, egyedül a Szeretet bábáskodása által.

Cabas perzsa király felesége a börtönben férjét a maga ruháiba öltöztette, S így a foglyot, — azáltal, hogy ő-maga önként lett szabadból fogollyá, — megszabadította.

Ámde

Elmúlt az Aranykor; szörnyű képe lett a Földnek!

Házastárs a házastársát most már nem segíteni, hanem láb alól eltenni szokta.

Férj felesége fegyverétől lesújtva fekszik. (Seneca)

A férj felesége vesztére, az pedig férje pusztulására tör. (Ovidius.)

Így hát

A keresztyének közül mindenünnen kivetteve, ártatlanul földönfutóként számkivetésben élve, száműzetés nélkül is számkivetésemet panaszlom.

A keresztyének egész szemfüles fajzata vak szemekkel szemléli a könnyezőket, könnyögőket, szánalomra méltókat.

Süket fülekkel hallja felebarátainak kiáltását.

A pap, noha látja, mintha nem látná, úgy megy el a sebesült mellett.

A lévita, noha fölemelhetné, nem emeli föl: könnyörtelenségével nyilván súlyosbítja a szerencsétlen állapotát.

És a lesújtottat lesújtottsággal tetézi

Bizony

A germánnak a szláv nem felebarátja.

A germán a magyarnak nem felebarátja.

A közrendű a hírnevesnek, a szegény a gazdagnak, a szent a bűnösnek nem felebarátja.

Oh kereszténynek eszeveszettsége, mely azt képzeli, hogy a Mindentudó nem ismeri a nyelveket!

És a Mindenüttjelenvaló oda van kötve a Gazdagokhoz, Hírnevesekhez és a Szentekhez!

Mindenek kereszténynek, és mindnyájan egyek a Jézus Krisztusban!

A kereszténynek nem különböznek egymástól lakóhelyük, nyelvük és helyzetük következtében, csak a Szeretet által.

A hely csak a testeket választja el, de nem a lelkeket.

Cordova elválasztja a római a cordovaitól, ám nem a keresztényt a kereszténytől.

A kereszténynek szeretnie kell a kegyes, derék embert Krisztusban, a gyarló embert pedig Krisztus miatt.

A keresztény nem átkozhatja a keresztényt, s nem átkozhatja az embert, csak amennyiben iszákos, parázna az.

A keresztény mindenkinet egész lelkéből csak jót kívánjon és mindenkivel jót tegyen.

Mindenki sikerén úgy örvendezzék, mint a magáén és hozzá szerencsét kívánjon.

És mindenki baját akként fájlalja, mint a magáét.

Ez az igazi Jog! ez az Urak Urának Uralma!

De oh, ebben a korban a jognál magánál is árkozottabb az, ami tényleg történik:

Hol vannak az Ochoziák, akik meglátogatnák a beteg Jórámokat? 2. Chron. 22.

Hol a Stephanusok, akik ellenségeikért imádkoznak? Actori 7.

Hol van Dávid, aki elfedezi ellensége: Saul vétkeit? I. Sam. 24.

Oh csalatkozom! én, aki senkit sem csalog meg, midőn az eke alatt halakat keresek!

Az utolsó óra, e gonosz kor a legrosszabb idő!

Immár,

Azt a helyet, amelyet az ésszel bíró kereszténynek tőlem megtagadtak,

az oktalan állatoknál fogom keresni, és fogok is találni élőlényeket,

amelyek,

bár tudatosan nem ismerik a szeretetet, mégis melengetik a kölcsönös Szeretetet.

A madárnak van valakije, akit szeressen; a hal is talál — higgyétek el — a víz kellős közepén olyai, akivel megossza örömét. (Ovidius.)

Pyrrhus, Epirus királya, egy kutya jeladása nyomán büntette meg a haramiát. (Aelianus.)

Elhallgatom a hiúznak, a darunak és a fáknak az emberek iránt való Szeretetét. (Camerarius.)

Íme! A jóillatú Amonum embereket is gyógyít illatával.

Ah!

Ebben én fogyatkozást szenvedek, s noha mit sem vétettem, már kárhozott vagyok!

A keresztényi Szeretet, amely természeténél fogva hatásos orvosság, éppoly hatékony méreg is.

Ahol gyógyíthatna, tehetetlenségét emlegeti.

Oh te elméleti Szeretet, mely fojtogatsz engemet: a cselekvő Szeretetet!

Lásd be ezt, ha még nem láttad be, oh keresztény, Krisztusnak kétarcú Janusa!

Puszta szó vagy, semmi egyéb! (Plurarchos.)

A pogányokat a dicsőség, a becsület és a hírnév halálos szomjúsága Szeretetre ösztönzi;

Téged azonban sem a halhatatlan dicsőség, sem a halhatatlan Isten nem csábíthat erre.

A pogány Titus Vespasianus azt mondotta, hogy elveszett számára az a nap, amelyen senkit sem örvendtetett meg jótéteményével;

A Nagy Leó császár versenyre kelve a nappal, mindazokat, akikre rátekinített, bőkezű jóindulatával üdítette fel;

Marcus Aurelius Severus híres jelszaváról: Amit nem akarsz magadnak, ne tedd embertársaidnak;

Agesilaos ellenségei ügyét védte s így barátaivá tette őket.

De ah! az ily

Arany idők és kedves századok elmúltak.

Az első idők voltak virágzók, az első lelkek voltak igazán elevenek.

Ennek a kornak a keresztyénsége attól is visszariad, hogy csak rá is tekintsen a szegényekre, nehogy megfer-
tözze a szegénység ragálya.

Látja a szegényeket; de inkább nevet, mintsem buzgón segíteni vágnék.

Ezt meri mondani Testvéréről az Úrban, Krisztus örökségében társáról:

Mi dolgom nékem véle? Azt sem tudom: fehér-e vagy fekete;

Ismeretlen, idegen számomra, soha semmi érdemet nem szerzett magának irányomban;

Megsértett valamikor, sohasem volt hasznomra;

De még többet is mondok, amit még kevésbé kellene elmondanom!

Ha a keresztyén hallja, hogy egy keresztyén hírnevét rontják, hallgat; sőt még nevet azon, hogy gyaláz-
zák.

Maga tárja fel felebarátja hibáit, amelyeket Szeretet által kellene elfedeznie.

Oh mennyire megromlott az összhang Krisztus tagjai között!

Immár elhallgatok, mert nem találok szavakat, és nem Pythagoras tanítása szerint:

Kicsiny az a fájdalom, amelynek elég a szó. (Seneca.)

Oh ti kedves magyarok, akik engem, a Szeretetet éhezitek! Lakjatok jól a fájdalommal!

Sírjatok, jajgassatok, ontsatok könnyeket, oh ti Herakleitosok!

Könnyek folyamával olvasszátok fel a havat. Tátrát, Mátrát, az összes hegyeket!

Én, bár a hitszegők szívében halott vagyok, ám a hűséges hívekben élni fogok, eképpen kiáltok:

Ide fordítsd szemed-füled te keresztyénség nélkül való keresztyén!

Élni vágyol? *Legyen erőd a szeretet!* (Chrysostomus.)

Akarod, hogy felismerjék keresztyén voltodat? Akkor kelj Krisztussal versenyre, aki ellenségeit is szerette.

Azt kívánod, hogy hited tüze megmutatkozzék? Legyen füstje a Szeretet.

Imádkozol Istenhez? *Szavad a Szeretet legyen.* (Augustinus.)

Félsz a bűnös vágy hullámszától? *Mentőhorgonyod a Szeretet legyen.*

Menekülsz az örök tűz elől? *Idejében lángholj a Szeretet tüzétől.*

Istenhez próbálsz felemelkedni? *Szárnyad a Szeretet legyen.* (Augustinus.)

Te büszkébb lelkületű, de mégis alantasabb lény, te aranyban gazdag, de Szeretemben szegény: gondold meg
ezeket!

Igaz, amit rólad mondanak, s nem mese; milyen jó is volna, ha csak mese volna!

Viszont titeket, akik szegénységetekben senyedtek, *minthogy a Szeretet nem engedi meg a véres-nyers csele-
kedeteket* (Augustinus), és nekem mindig engedelmeskedtek, elég, hogy intettelek.

Mert

Én, s Szeretet lilioma, szeretem az alacsony helyeket. (Cyprianus.)

Ámde

Vég nélkül sántikálok, kirekesztve a keresztyén világból!

Minden rábeszélésem hasztalan azoknál, akik javukban bővítködnek!

Az utolsó óra ez, gonoszok az idők: Vigyázzatok!

A cím pontosan kifejezi a mű tartalmát: Querimonia. A Szeretet panaszkodik, hogy már sehol sincs helye a világban, az emberek között. Méltatlankodik, kesereg, jajong. A kis mű csupa líra, nincs benne hely oktéjtésnek, érvelésnek, magyarázatnak. A keserűség szenvedélyes áradását csak pillanatokra szelídíti a gyorsan tova tűnő reménykedés: hátha van még szeretet valahol a világon! De a Charitasnak sehol sincs otthona a föld kerekéségén: sem a polgárság között, sem a fejedelmek udvarában, a tanácsolóházakban sem, az egyházban sem, még a házastársak között a családi otthonokban sem lelheti helyét.

„Meg van gyalázva a Testamentum a keresztyének mindenik felekezete által!” Szeretet legfeljebb csak a szegények között lakozik, mert „a Szeretet lilioma szereti az alacsony helyeket”. De azért még a szegényeket is inteni kell a szeretetre. A *Querimonia* nem csupán címe szerint, hanem világszemléletében, végső kicsengésében is pesszimista mű: a Szeretet megtörten botorkál ki a világból, mert nincs helye benne. Az emberi társadalomban való vándorlása, helykeresése azzal a tanulással zárul, hogy minden kérlelése hasztalan azoknál, akik javakban bővülködnek: a vagyon megrontja az embert, megbontja a társadalom egységét. Mivel pedig szeretet nélkül nem állhat fenn a világ, közeledik az utolsó óra.

Feltűnő a mű éles és keserű társadalom- és egyházkritikája. S a szegények megbecsülése. Ezekben a szerzőt nem az irodalmi példa inspirálta. Szenvedélyes hangját sem tőle örökölte, testi-lelki habitusából eredt és változatos életének keserű tapasztalatai erősítették. Közéleti kritikájának hitelét a Rákóczi-korabeli magyar társadalom erkölcséről szóló dokumentumok erősítik, példaképpen megemlíthetjük a hűvösen és tárgyilagosan fogalmazó fejedelem emlékiratait. Hiteles volta és szerzőjének erkölcsi felháborodása emeli ki a *Querimonia Charitatis*-t a Querela-irodalom átlagos alkotásai közül.

Lehetséges, sőt valószínű, hogy a *Querimonia*-t Missovitz éppen tartalma és tendenciája miatt nem merte a maga neve alatt bocsátani a világ elé. Thessedik, a külföldre induló kézmárki praeceptor könnyebben vállalhatta érte az ódiუმot, mint a rozsnyói iskola országos hírű rektora, ki iskolájában az evangélikus nemesi és polgári rend legelőkelőbb családjainak fiait tanította. Arra nem is gondolhatunk, hogy Thessedik a szerző tudta nélkül vagy akarata ellenére tulajdonította volna magának a *Querimonia*-t. A mű „A” variánsának egyik példányát Thessedik Pál atyafiának: Thessedik Jánosnak dedikálta („Pro Per-Eximio Domino Joanne Thessedik [Tit.] Domino & Fratris observandissimo. Puchoviensi.”). Nyilván nem cselekedte volna, ha neve nem igaz úton került volna a könyvecske címlapjára.

A *Querimonia [Charitatis]* irodalmi mintája Erasmus háború ellenírt híres adhortációja, a *Querela Pacis*: a Béke panasza, akit a királyok, országok, népek kiűldöztek a világból. 1516-ban jelent meg először Baselben, mint Erasmus 1504-től folytatott béke-agitációjának legérettebb, művészi szintű és örökbecsű dokumentuma.⁶⁴ Hatását a magyar irodalomra Magyar Istvánnak *Az országokban való sok romlásoknak okairól* írt művében szemlélhetjük (1602): a sárvári prédikátor komor színekkel festi a bűnei miatt „Isten ostora”, a török miatt szenvedő ország társadalmi romlását, erkölcsi nyomorúságát. Látomása: a bűneit megbánó, Istenhez térő magyarság; reménysége: a haza földjét dúló, népét pusztító háborúságok után a Béke eljövetele. A Békét hívogatva Erasmus hangján szólal meg Magyar; hol szabadon tolmácsolja, hol pedig szószerint idézi mesterét. Igaza van Magyar műve méltatójának, Turóczi-Trostler Józsefnek:⁶⁵ Erasmussal rokon részei „régí prózánk legszebb emlékei közé tartoznak”: „Ó kívánatos és gyönyörűséges

64. Erasmus béke akciójáról jó összefoglalást olvashatunk Stefan Zweig könyvében: Rotterdami Erasmus diadala és bukása Horváth Zoltán fordítása. Budapest, 1945. 80. — A *Querela Pacis* magyar fordítása: A béke panasza. Fordította Komor Ilona. Bevezette Turóczi-Trostler József. Budapest, 1948. (Új Könyvtár, 31.) — Turóczi-Trostler vezető tanulmányát l. még: Erasmus mai szemmel. Mai irodalom — Világirodalom. Tanulmányok. II. Budapest, 1961. 76 — 93.

65. Az országokban való sok romlásoknak okairól. Budapest, 1930. (Minerva Könyvtár. 32.)

igazság, békesség és egység, vajon s mikor jössz az mi elepedett és nálad nélkül megszakszkodott szegény országunkban magadnak fészket vetni és lakóhelyet szerzeni? vajon s mikor foldozod meg elszakadozott ruháját édes hazánknak? mikor vetsz véget az mi sok romlásink miatt való bujdosásinknak? Ó kedves békesség, mikor csendesítesz le ugyan országunkban ennyi sok változásokat? Vaj, ki drágalátos az békesség. Boldog város az, mely ennek szeretője . . . Az ki azért országát és nemzetségét szereti, őrizze meg magát a békességnek ellenző dolgaitól”.

De vajon egyetérthetünk-e Turóczy-Trostlerrel abban, hogy „A Magyarai esete nem ismétlődik meg. A magyar szellemi és irodalmi élet Erasmus nélkül folytatja útját”. Missovitz *Querimonia Charitatis-a* ellene mond. A XVII. század elején, a magyarság életének újabb megrázkódtatásában, amikor a *Querimonia* chronosztikonja szerint a kor „non Charitate calidus, sed factionibus callidissimus”, legkiválóbb pedagógusa, a szabadságharc politikai törekvéseit a nemzeti történet nagy példáival igazoló író, Erasmus hangján szólal meg. A *Querela Pacis* készleti szólásra.

A *Querela* hatása Magyarit megelőzve nem annyira tartalmával, mint inkább műfajával jelentkezett irodalmunkban. 1551-ben adta ki Sylvester János Bécsben nagyterjedelmű — 212 disztichonból álló — latin nyelvű verses munkáját, a *Querela Fidei* című „költeményét”.⁶⁶ I. Ferdinánd királynak ajánlotta. A mindössze másfél lapra terjedő dedikációból megtudjuk, hogy a megszemélyesített Hit az uralkodónak panaszkodik, az ő oltalmát, s általában a keresztyén fejedelmek segítségét kéri. Azon kesereg, hogy elnyomják: „A keresztyén hitet nemcsak hogy oly sok hamis eretnekség marcangolja, hanem még bizonyos istentagadók is támadtak, akik az eretnekeknél is sokkal veszedelmesebbek. S ezek a helyes útról. . . messze eltévelyedvén, sokakat magukkal sodornak az úttalan tévelygésbe”. Az erkölcsrajz Sylvester *Querela*-jából sem hiányzik: a Fides azon bánkódik, hogy legfőbb ellensége maga a gyarló emberi természet, mert benne kételkedés, kapzsiság, nagyravágyás, képmutatás, önteltség és önzés lakik. „A Hit a gyümölcsfához hasonlítja magát. Gyökere az Istenbe vetett rendíthetetlen bizalom, levelei az eretnekségek, amelyet a szél lesodorva szertesét hord, gyümölcsei a jó cselekedetek”. Az eretnekségekről és a hitetlenségről szóló utalásai nem elég világosak előttünk. Az ajánlásban név szerint is említi Erasmust Sylvester, s a *Querela Pacis*-ra hivatkozva emeli ki saját műve jelentőségét: „Justus fuit Pacis, Virtutis justa querela, — Justior ast multo creditur esse mea”. Pedig a *Querela Fidei* hosszadalmas, egyenetlen, megterhelt, tudóskodó mű, a divatos *Querela*-irodalom terjedelmes, de erőtlen és gyümölcstelen hajtása.⁶⁷

Missovitz *Querimonia*-ja azonban közvetlenül a *Querela Pacis*-ból sarjadt, Erasmus ama soraiból, amelyekben a Békesség és a Szeretet egységét hirdeti: a béke nem gyakorlati megfontolásból fakad, hanem a gyakorlati szeretet eredménye. A keresztyének „nem szégyellik-e magukat keresztyénnek nevezni, mikor minden tekintetben messze esnek mindattól, ami Krisztusnak tetsző életet jelent. Ha végig tekintünk Krisztus életén, mi

66. RMK III. 394.

67. Méltatása Balázs János említett könyvében: 369–373.

mást látunk, mint az egyetértés és szeretet megvalósulását? Mi más igyekeznek tanításai, hasonlatai elménkbe vésní, mint békét és szeretetet?” A vallás tanításai azonban ellenében állnak a való élettel: „A keresztyének olyanok mint a ragadozó kányák”. Pedig „semmi sem előbbrevaló — Krisztus — szemében, mint a szeretet. Az áldozat sem kedves előtte, csak ha a béke szelleme lebeg fölötte”. Missovitz is vallja: „A keresztyéneket egyedül a szeretetről kellene felismerni, a Szeretet azonban számúzve van a keresztyének életéből”. Van-e még szeretet, van-e még egyetértés az emberek között? — Erasmus és Missovitz közös kérdése ez. Erre a kérdésre keresek választ Európában — mondja Erasmus, én Magyarországon — mondja Missovitz.

„A halandók tőlem elfordultak, . . . oktanulul elűztek és megcsúfoltak” — jajdul fel a Béke Erasmusnál. „Futok oda, ahol hallok emberi szót. . .” „Hova forduljak? — kérdezi a Szeretet Missovitznál — Hol könyörületesek a keresztyének a keresztyének iránt?” Mit tapasztal vándorútján a Béke? „A városra vetem a tekintetemet. De jaj, mit látok itt is, én szerencsétlen! Mindent fölforgat az állandó torzsalkodás.” „Az előkelők, a fejedelmek házában próbálok meghúzódni. . . A Béke számára nincs itt hely, itt van minden háború eredete és gyökere.” „Elmegyek hát a tudósok közé. . . A legcsekélyebb kérdésben nincs megegyezés közöttük, még a madárfüttyön is összekapnak.” „Hová menjek most? . . . Merre tekintsek? . . . Horgonyt vetek hát a vallás szent partján. . . De, oh jaj nekem, szörnyű csalódás ért: . . . A papokat is elválasztja egymástól az örökös torzsalkodás. . . Legjobb lesz, ha egy kis kolostorban rejtezem el. . . Nem találtam mást, csak gyűlölködést, viszályt, irigységet.” „Talán annyi sok házaspár között mégis akad olyan, akinek házában békesség honol. . . De bizony közéjük is belopódzott az egyenetlenség, . . . De inkább jutott valamicske hely számomra közöttük, mint azoknak körében. . .” „Végül már csak az volt a kívánságom, bárha egy ember lelkében található helyet, de még ezt sem tudtam megvalósítani. Az ember önmagában és önmagával is harcban áll. . . Ösztökéli az érzékisége, a nagyravágyása, kapzsisága, a harag, az irigység.”

Most kísérjük figyelemmel a Szeretet útját Missovitznál. „Már Thule végső tájaira vagyok számúzve: elítélve, kivetve, kitesztve a keresztyének életéből, oh fájdalom, én a Szeretet! Hová forduljak?” „Hol könyörületesek a keresztyének a keresztyének iránt?” „Nézem a polgárságot . . . Inkább akar látszólag, mint valóban keresztyén lenni. . . Kincsekben gazdagok, . . . a szeretetben viszont igen szegények. . . Óh, te „szeretet”, mely nem ismered a Szeretetet, . . . saját hasznodtól bűzlesz!” „A Fejedelmek udvaraiba, a Hatalom székhelyeire vonulok vissza. . . Itt is csatlakozom . . . hiszen előlük, mogorva ábrázatuktól annyiszor elriasztva, elfutnak a szerencsétlenek.” Ennél a részletnél megszólal a külföldre készülő magyar peregrinus diák méltatlankodása: „A magyar Salamonok javaikat a Markalfokra fecsérlik, ám az Athénbe igyekvőktől megtagadják az útiköltséget.” Ezután arról van szó, hogy a Szeretet a Tanácsházakhoz és a Hatóságokhoz fut, ám „zárván van a Tanácsház a szegények előtt”. „Hová forduljak?” „A Szeretet hajléka, a Vallás felé igyekszem. . .” Ám a prédikátorok és presbiterek „vicsorognak, gyanakodva tekintve arra a felebarátjukra, aki alázatos kérésével érinti küszöbüket”, mert kapzsi emberek ők is: „A szeretetet szájjukkal éjig magasztalják, . . .

Ám még Mózesre is, ha üres zsákkal végezné főpapi tisztét a városban, csak rábámulnának.” Az egyház hivatalosairól szólva különösen éles Missovitz hangja, elszenvedett sérelmei teszik indulatosá. „Végül az a kívánságom — mondja a Szeretet — hogy a házasságok közepette éljek elevenen én.” De a házasságokban, ahol Erasmus meglelte a Békét, Missovitz csak gyötrelmet talál: „Elmúlt az Aranykor, . . . házastárs a házastársat most már nem segíteni, hanem láb alól eltenni szokta.” Megértjük őt, ha szerencsétlen házasságára gondolunk. A Szeretet végül az állatokhoz menekül: „A szeretetet az okatlan állatok között fogom keresni, . . . bár tudatosan nem ismerik a szeretetet, mégis ápolják maguk között.” Az állat- és a növényvilág Erasmusnál csak az emberi magatartást megítélő példa, mindjárt a *Querela* elején, Missovitznál az embertelen világból való menekülés utolsó állomása.

A felvázolt analógia jól szemlélteti, hogy a *Szeretet Panaszát* a *Béke Panasz*a inspirálta. Ennél mélyebb vizsgálódással még inkább megértenénk a két mű rokonságát. Figyeljük meg például: Erasmus keresztyén universalismusa Missovitz munkájában is tükröződik. Erasmus: „Az egyes népek pusztá nevének különbözősége elválasztja őket egymástól. Keresztyén és ember léte nem inkább boldogulásukat kellene előmozdítani? . . . Valamennyiünk előtt kedves a haza fogalma, de a világ nem más, mint mindnyájunk közös hazája.” Missovitz: „A keresztyének mindnyájan egyek a Jézus Krisztusban. . . . A keresztyén nem különbözik a keresztyéntől lakóhelye, nyelve és helyzete következtében, csak a szeretete folytán. A hely csak a testeket választja el, de nem a lelkeket.” Mégis: „A germánnak a szláv nem felebarátja, — a germán a magyaroknak nem felebarátja.” De míg Erasmus a haza és a nemzet eszméjében csak elvont eszményeket látott, s a *Querela Pacis* csak az ember szégyenét és nyomorúságát tette szóvá, Missovitzban, a történeti hagyományokat hordozó és felelevenítő magyar tudós *Querimonia*-jában megszólal az aggodalom a nemzetért: „Oh, ti kedves magyarok, kik engem: a Szeretetet éhezitek! Lakjatok jól a fájdalommal! Sírjatok, jajgassatok, ontsatok könnyeket, oh, ti Herakleitosok! Könnyfolyammá oldjátok fel a havat, a Tátrát, Fátrát, Mátrát, az összes hegyeket!”

Felismerhettük Missovitz munkájában Erasmus intellektuális eredetű, moralizáló keresztyénségének hatását is. „Erasmus a hitet csak a mindennapi életben tapasztalható hasznában és praktikus következtetésében volt képes fölfogni.” Missovitz is azt vallotta, hogy „Krisztus övéit kizárólag a szeretetben való kiválóságuk szerint ítéli meg.” „A keresztyéneket egyedül a szeretetről kellene felismerni.” Ő példa lehet arra, hogy Erasmus racionális és gyakorlati keresztyénsége nem csupán az antitrinitárius Dávid Ferencet és a felvilágosodás felé előre mutató mozgalmát járta át, hanem a későbbi századokban is hatott, hiszen a protestáns könyvtárak bizonyosságai: Erasmusnak mindig volt olvasótábor a Magyarországon.

Végül: Missovitz abban is Erasmus nyomában járt, hogy a humanista műveltség vívmányait össze akarta egyeztetni az Evangélium szellemével. A *Querimonia*-ban több idézetet találunk az antik íróktól, mint a Bibliából vagy az egyházatyáktól.

A *Querimonia Charitatis* a kései protestáns humanizmus értékes terméke. A jó fa, neki kedvező időben, késő ősszel is képes ízes gyümölcsöt teremni.

FÜGGELÉK

A QUERIMONIA CHARITATIS EREDETI LATIN SZÖVEGE

Flebiliter gravissima,
perdura forsan Ethnicorum,
utinam ah!
Mollia in Christi obsequia Christianorum Praecordia
motura,
CHARITATIS
Undique Cristianorum, sola Charitate distinguendorum,
o dolor! o lacrimae!
ejectae Profigataeque;
(ominare Pietas!)
Jam in Christianitatis sinu tempore, quae & aeternum,
victurae:
Invisibilem DEO vera unitam fide Ecclesiam toti
Mundo ostensurae,
QUERIMONIA,
Olim privatis subgrundiis saepius deposita;
nunc vero publica digna; non digna Luce
religiose Christiano non sine Zelo
Hungarico-Christiano data Orbi,
Die 16 Maji,
quum curreret Annus,
non Charitate calidus; sed factionibus
CaLLIDissIMUs.
à
PAULO THESEDIK Puchoviensi, Seminarii
Rosnavien. Cive, extra Patriam
ituriente.
Impressum KESMARKINI.

PERILLUSTRI, PRAENOBILIBUS, GENEROSIS simul ac AMPLISSIMIS DOMINIS,
Dn. BALTHASARO HORVATH Stansith de Gradecz. etc. Incltyti Comitatus Scepus. Jurassori primariis
etc.
Dn. DAVIDI SZAKMARI Libaræ Regiaeque Civitatis Kesmarkiensis Judici primario. etc.
D. Martino LANYI ejusdem Cittis Vice-Judici, Senatori, nec non ordinario Tricesimæ Perceptoris etc.
D. Martino CORNIDES praetitt. Cittis Tribuno Plebis.
D. JOANNI BENZUR Bonorum Arcis Kesmark. Praefecto. etc.
D. JOANNI TROMPLER ejusdem Cittis Senatori gravissimo etc.
D. JOSEPHO HULIK ejusdem Cittis Senatori nec non Mercatori etc.
D. MICHAELI GOLDBERGER ejusdem Cittis Senatori nec non Mercatori.
D. CHRISTIANO ROCHLITZ ibidem celeberrimo Mercatori etc.
D. DONATO NEHRER praetitt. Cittis Senatori etc.
D. MISCHAELI SCHWARTZ praetitt. Cittis Senatori nec non Mercatori.
D. DANIELI MUDRAN hujus Cittis Mercibus claro etc.
D. JOANNI LANYI Titt. Civitatis Mercatori etc.
Item,

- D. JOANNI SCHUBERT Lib. Regiaeque Civitatis Leutsoviensis Mercatori eminentissimo etc.
nec non
- D. DAVIDI KELLER MODORI Lib. Montanaeque Civitatis Rosnavien. Senatori primario et ordinario
Vice-Judici.
- D. PETRO KRUSS nunc temporis Citis ejusdem Judici primario etc.
- D. MELCHIORI ZIMA ujusdem Citis Senatori nec non Mercatori etc.

Dnis Mecoenatibus Fautoribusque meis

Gratiam, Pacem, Incolumitatem Trino-uno a DEO optans Laborum meorum primitias in publicum datas
humillimus offero Clyens PAULUS TESSEDIK Puchoviens. supra scriptus, nunc Kesmarkini commodae
attendens Occasioni.

Unde? quid ordiar? unde subaudiar? eloquar unde?

Quippe

Difficile est magno dolori paria reperire Verba. Sen.

Non verbis; sed moestis Singuli meis attendite Singultibus!

Insons, immerens, non convicta; imo sola Christianos ab Ethnicis distinguens.

Jam ad extrema Thules damnata, ejecta, profligata,
a Christianorum Vita, proh dolor! exulo

Ego CHARITAS!

Heu! mihi! quo ferar? & queror & querar ipsa querela!

Ego fons, ego verae Christianitatis rivus,

a vera Christianitate ad Ethnica Euxini derivor Ostia, ne immota vitiarer:

nam capiunt Vitium, ni moveantur Aquea.

O dolor! o furor! o scelus! o pudor! o male Munde!

Vos mea Lumina! fundite flumina, flumina plactus!

sed,

magis flete Christianorum infelicitatem: quam meam injuriam.

Flete Christianos eo Nomine, quod ipsi se se non defleant.

Defleo ah! infelices Christianos, quod suam non sentiant Infelicitatem!

Si suam nossent Infelicitatem, quis inficiaretur felices?

siquidem

Saepe Calamitatis est Sclatium, nosse fortem suam. Curt.

Ft agris maxima Sanitatis est pars, nosse morbum suum. Sen.

Verumenimvero

Quis haec meditanda vel Theologorum meditatur?

Nunc gula, regula: Vox sacra, Fabula; Fabula, Verum.

Vis bona dicere? diceris edere gesta novella.

Risus es Omnibus & quasi cornibus hirta Capella.

O mala tempora! perfida pectora nobilitantur?

Publica quidem Voce resonant Pulpita, Atria, mensae, contubernia:

Qui diligit DEUM, diligit et Fratrem suum. 1. Joh. 4.

At,

paucissimorum paucissimi! quaeso,

Nunc ubi praeminet? aut ubi permanet unio Fratrum?

Pectore pessimus & sibi proximus est modo quisque.

Falsa dat oscula vera pericula Frater Amico.

O amarorem Christianorum Amorem!

V. & N. Testamentum asserit Finem Praecepti Charitatem:

Ubi ast Christiani in Christianos misericordes?

Christiani sunt vere Cheistiani: Sed quia Ethnicos sine fide aversantur.

Christiani sunt Christi fideles: quia jam justificati fide, Charitatem asperrantur.

O admissi risum teneatis Amici ex evidentissima Christianorum coecitate!

Culpant sine fide Ethnicos Christiani; Ethnici merito Fidem Christianorum
sine Charitate.

Fide per Charitatem efficaci gloriantur; verum Matre Fide mortua queror anxia!

Ego CHARITAS

Saecula foetida, secula perfida sunt modo vere.

O abominanda Fidei vinea, quae dulcibus pro botris amaras fert Labruscas! *Esa. 5.*

Morte digni donantur Vita: ast Ego aeternitatis Vitae CHARITAS

Christianis exosa extra Christianum exulo Orbem.

Jam,

Quo? quo me conferam! cui me credam? o Mundi Lumina!

Quocunque aspicio, flenda perennibus undique fletibus audio, cerno.

Taceo Ethnicos, quorum Charitatem a Christianis non adaequari perdoleo.

Non moror in parvis; linquo haec: Majoribus insto!

Ad solos appello Christianos,

Quibus prima sum commendata & a quibus etiam hodie commendor;

imo iis a solo Christo Testamento legor.

Ah! horrendum dictu!

Violatum Testamentum est a Singulorum generibus Christianorum!

Gravia querentem, vera fatentem, ad coelestia surde audi Munde, Me Charitatem!

Civitatem intueor: ecce illico spes Charitatis Civium oboritur,

Qui divites opum, divites agrorum, divites positis in foenore nummis;

sed, o me miseria miseriorem!

Pauperrimos Charitatis experior:

nam

contractam dextram diviti ex penu in auxilium petentes vix exeri comperio.

Hic congestis undique saccis indormit inhians et tanquam parcere sacris

Cogitur, et tanquam pictis habere Tabellis. Hor.

Hic ex Charitate promovet DEI laudem, ut a Mundo laudetur.

Videri mavult, quam esse Christianus.

Hic sibi servituro Adolescenti ex Charitate subvenit.

Hic Proximo: quia Amicus, quia Dives, ex Charitate succurrit. (modum!)

O ignaram Charitatis Charitatem, quae sapit Ambitionem, Amicitiam & suum Com-

Ommitto consulto Casas, oppida, moenia:

ad Principum Aulas, ad Imperia velut in portum sperata salute, me recipio.

Erit (imaginor in sinu) apud hos Locus mihi Charitati:

Plus hi sapiunt: quam vulgus: sunt faciles aditu: comes in progressu:

Commodi alloqui volentibus: Supplicibus expositi: Fautores sibi parentibus:

proni subditis & omnia omnibus.

Ah! & hic praeconcepta fallor spe!

Hos enim torvo fugati toties vultu, ita fugiunt miselli,

Ut fugiunt Aquilas timidissima Turba Columbae: Ovid.

Ut fugit invisos Agna novella Lupos.

O Metamorphosis! Audiatur Pontus & aether!

Eos fugiunt, quos fugientibus Asyla posuit Deus.

Hungari Salamones Bona effundunt in Marckalffones;

ast Athenas euntibus Viaticum denegant.

Lacryma Pauperis, o mala Saecula! nullificatur.

Quo me conferam infelix, posteaquam maxima in spe desperata fefellit Spes?

Interim,
Superest Spe major Spes!
Ad Curias, ad Magistratus confugiam!
Hos adjuvandos Liberalitate: ad sublevandos favore: ad liberandos
sua Authoritate ingenioque suo consulturos aliis praeficit DEUS;
ast,
iterum Difficultas obviam it;
quia
Curia Pauperibus clausa est, clamat. Ovid.
O Spes! spes! spes! spes! spes! spes! spes! perfida spes es!
Ludendo illudis, illudendo ludis.
Lactando jactas; jactando lactas, saepe mactas.
O Ego CHARITAS ignota Charitatis, nunc jam vere, quo me vertam, nescio!
St!

una velut sacra Naufragam animat Anchora Religio.
Ergo! PERGE NAUTA! Charitatis domicilium vehis Religionem:
Hujus professio sit licet omnibus communis Christianis;
eam tamen peculialiter profitentur Titulo, cultu, ceremoniis Ecclesiastae, Seniores,
quos intuenti mihi assurgit spes portu potiturae:
Audio illud dulcissimum Nomen, Frater!
Hos vulgos Charitatis exemplaria existimat; imo jurat:
Quis hic inter foedera non confidat mihi Charitati locum fore?
Ast, o indignam eloquio rem! eloquor!
Paveo tota! fluctuo tota! algeo tota Ego natur calida CHARITAS!
*Nam neque fulvus Aper media tam saevus in ira
Fulmineo validos cum rotat ore canes;*
quam Hi
Suspicientes libello supplici Limen tangentem proximum ringuntur,
(Vos o carae Mei amantes parcite Animae!)
Facile obliviscuntur opis alienae egentium, qui olim aliona eguere ope.
Charitatem coelesti ore commendant, ut ea etiam honestamento non egens honestetur;
ast vacco etiam pontificanti Mosi per Civitatem sacco inhiant.
Dona Ecclesiae gratis data, gratis dare jussi grati quidem & ingratis;
sed non gratis dant.
Flet Sacra Regula, venditur Insula, Simon amatur.
Stat modo mammona, defleo Simona jam reparatum.
Simonis ossibus in Senioribus est data Tumba.
Gratia venditur; emptio quaeritur Ecclesiarum.
O Ingratitudinem, non certium ad lapidem; sed ultra Sauromatas relegandam!
& ad Heclae Islandicae Promontorium mergendam!
Tandem in Votis esse coepit, ut inter Conjugia vivam Ego viva CHARITAS,
Vixi! vigui! florui, ut Rosa; sed sine Inimicitiarum spinis.
Mellea eram Conjugibus; sed sine Jurgiorum aculeis.
Discordiarum concoxi ferrum; cum Strutio fuerim minime.
En Exempla Phoenicibus rariora!
Philippus Bonus nec sterilem Conjugem, quae Divortii causa, nisi morte, voluit solvi:
Eponina Julio Sabino Conjugi suo in avia spelunca subvenit. Fidem & silentium
9. Annis coluit, Liberos concepit, sola obstetricante Charitate:
Cabadis Regis Persarum Uxor Viro suo in Custodia vestes induit,
& Captivum, Captiva sponte ex Libera facta, liberari fecit.

At,
Aurea transiit; horrida prodiit Orbis imago !
Non subvenire nunc: sed tollere est Conjugis Conjugem,
Maritus Conjugis ferro peremptus jacet. Sen.
Imminet exitio Vir conjugis: illa Mariti. Ovid.

Itaque

Undique Christianorum ejecta, insons exulando extorris, extra Exilium queror Exilium !

Omne Christianorum peroculatum genus Lacrymantes, Supplicantes,
miserandos coecis intuetur oculis.

Sordis audit auribus Proximos clamantes.

Sacerdos videns; quasi non videns Vulneratum, praeteriit.

Levita levare valens, non levat; certe immisericordia miserum aggravat,

Et Affictoto addit Afflictionem:

scilicet

Germano Slavus non est Proximus,

Germanus Hungaro non est Proximus.

Obscurus claro, Pauper Diviti, Sanctus Peccatori non est Proximus,

O Christianorum Vesaniam somniantem Omniscium lingvas ignorare !

& Omnipraesentem Divitibus, Claris Sanctisque alligatum !

Christiani omnia sunt ! et unum sunt in Christo JEsu !

Christianus non differt loco, lingua, sorte: sed Charitete.

Locus corpora dirimit; non animos.

Corduba dirimit Romanum a Cordubensi; sed non Christianum a Christiano.

Christiano Pius amandus est in Christo; Impius propter Christum.

Christianus non Christianum, non Hominem execretur: sed ebriosum, adulterum.

Christianus omnibus ex animo bene precetur, bene faciat.

Omnium commodis perinde ut suis aggratuletur;

Omnium incommodis, non secus; quam suis indoleat.

Hoc Jus ! Hoc Imperatorum Imperatoris Imperium !

O detestandum hoc Seculo ipso Jure potius, quod sit de facto:

Ubi Ochaziae, qui aegros visitarent Joramos? 2. *Chron.* 22.

Ubi Stephani pro inimicis orantes? Actor. 7.

Ubi David celans delicta inimici Sauli? 1. *Sam.* 24.

O fallor ! fallor neminem fallens, dum quaero sub Aratro Pisces !

Hora novissima, Tempora pessima sunt mala Secla !

Jam,

Quem rationales mihi denegarunt Christiani locum,

apud irrationalia quaeram, & inveniam Animantia,

quae

Charitatis ignara mutuam fovent Charitatem.

Ales habet, quod amet: cum quo sua gaudia jungat

Invenit in medio, credite, piscis aqua. Ovid.

Pyrrhus Rex Epyri canis indicio Latoronem punivit. Aelian.

Taceo Lyncis, gruis & Arborum in Homines Charitatem. Camer.

En ! Svaeolens fragrando medetur et Hominibus Amomum.

Ah !

Deliquium hic, nihil delinquens, jam damnata patior !

Christiana Charitas natura medicamine efficax aconitum est.

Ubi mederi posset, causatur Infirmitatem.

O Theoretica Charitas me practicam frangulans Charitatem !

Vide, si non vidisti, o Christiane, bifrons Christi Jane !

Vox es, praetereaue nihil ! *Plut.*

Ethnicos gloriae, honoris & faeae mortalis sits impellit ad Charitatem;

Te vero nec immortalis gloria, nec immortalis DEUS pellicere potest.

Titus Vespasianus Ethnicos diem sibi periisse dixit, quo nullum iuvit beneficium:

Leo M. Imp. aemulatus Solem, quos aspexit, Liberalitate recereavit:

M. Aur. Severus Symb. clarus: Quod tibi non vis, alteri ne feceris:

Agasilas sibi infensorum causam defendit et eos reddidit Amicos.

Ast ah ! talia

Aurea tempora caraque Secula praeterierunt.

Tempora florida, pectora vivida prima fuerunt.

Seculi hujus Christianitas vel intueri Pauperes horret,

ne Paupertatis inficiatur contagione.

Pauperes videt, sed potius ridet, quam juvare ardet.

De Fratre in Domino, de cohaerede in Christo dicere audet:

Quid mihi rei cum isto ? Albes aterve sit, nescio !

Ignotus est, alienus est, nihil unquam de me meritis est:

Laesit aliquando ; nunquam profuit.

Plura minus dicenda dicam !

Christianus audiens laedi famam Christiani, tacet; imo arridet obtrectanti.

Aperit Proximi delicta, Charitate operienda.

O nefandam inter membra Christi correspondentiam !

Jam sileo, deficientibus verbis; non praecipiente Pithagora:

Parvus est dolor, cui verba sufficiunt. Sen.

O carissimi Me Charitatem esurientes Hungern ! satiatis Vos doloribus!

Flete ! plorate ! ejulate ! o Heracliti !

Solvite in Lacrymarum flumina nives, Tatra, Fatra, Matra, Montes !

Adhuc, in perfidis licet mortua; in perfidis tamen victura, clamo:

Huc oculos ! huc aures sine Christianitate Christiane !

Vivere cupis ? *Sint Nervi Charitas.* Chrisost.

Vis agnosci Christianus ? Christum aemulare & inimicos amantem.

Ignem Fidei de sideras ostendi ? Fumus sit Charitas.

Oras DEum ? *Sit Vox Charitas.* August.

Times Concupiscentiae malae fluctus ? *Sit Anchora Charitas.* Botsac.

Aeternum fugis ignem ? *Ignis Charitatis in tempore ardeas.* Id.

Ad DEum evolare tentas ? Penna sit Charitas. August.

Altiori mente; humilior tamen haec meditare, o Dives Auri; at Charitatis Pauper !

Vera de Te narrantur; non Fabula: si Fabula, ah ! quam bene res haberet !

Vos pauperie arescentes, *quia Ignis Charitatis non sinit crudas Actiones.* Aug.

Mihi semper obsequentes & monuisse sat est !

nam

Ego Charitas Liliium, sum amans depressorum locorum. *Cypr.*

sed,

Claudo sine clausula Christiano exclusa Orbe !

Inefficax autem mea svada es apud Bonis abundantes !

Hora novissima, Tempora pessima sunt: Vigilate ! *Bernh Mor.*

TWO DATA ON THE INFLUENCE OF ERASMUS ON HUNGARIAN PROTESTANT CULTURE

(Summary)

The study is the first result of a wider research-work aiming at the elucidation of the relation between Erasmus and Hungarian Protestantism; i.e. what effect Erasmus exerted on the formation of the various trends in Hungarian Protestantism, and later, on the Protestant system of education and literary culture.

The study consists of two parts: The first part contains investigations on the works of Erasmus issued in Debrecen 1551 and 1574 for use in the famous Reformed school of the town (*Dicta Graeciae Sapientium, Civitas Morum, Libellus Elegantissimus, qui inscribitur Cato, Colloquia*). The author throws light upon the influence of these works on the entire field of Hungarian literature and pedagogy.

In the second part the author is concerned with the influence of *Querela Pacis* on a work entitled *Querimonia Charitatis*, edited in 1708 by Mihály Missovitz, head-master of the Lutheran school in Rozsnyó and clears up the antecedents of the work in Hungary.

CIVILITAS
MORUM ET MANNI

in succinctorum questionibus
gesta ac locupletata

per
Reinhardum Habermannum

AZ ERKÖLCZEKNEK
tiszteles (emberleges) volta, ki-
re tanit ERASMUS, mely rősdai
kérdésekre osztottatott, és meg-
öbbitte Reinhardus Ha-
bermanus által.

D F E R E C I N I

Excudebat Ioannes Czako (nyaj).

1 5 9 1

CIVILITATIS MO-
RUM PRIMA QVAESTIO.

*P*UYS formandi pueritiam, quot par-
tibus constat? R. Iponso: Quatuor po-
tissimum. Principio, ut tenellus animus
feminaria pietatis imbibat. Deinde vi-
berales disciplinas et amet et perdiscat.

*P*ostmodum, ut ad vite officia instruat. Postremo ut a
primis statim suis rudimentis, civilitatis normam adsequatur.

AZ ERKÖLCZEKNEK
emberleges voltától, Elő kérdés.

Az gyermekfelegnek tanításának tíze-
hány részbol áll? Felel. Negybol kiálke-
pen. Előbör hogy az gíenge elme az keres-
tíenlegnek megat beígja (Az az eleit, ere-
detit, kezdetit bevegíe) Másodoz, hogy az
sábados tudományokat fereffels, tanulais.
Anakutanna hogy az íletnek, tiztíre tam-
tassek: Vtőbör hogy mindiarait íletínek
A 2 első

LIBELLVS ELEGANTIS

LIBELLVS

ELEGANTIS SI-

mus, qui inscribitur Cato,

de praeceptis vitae com-

munis.

Az az,

IGEN SZEP KÖNY.

ueczke mely neueztetik Cato-

nak, ki tanit ez közönséges élet-

ben kinekinek eletit es erköl-

czet hogy hogy kellyen csef-

tesen szabni es hor-

dozni.

DEBRECINI

Excudebat Ioannes Czaktornyaj.

1591.

A Z B Ö L C Z

CATONAK IO ERKÖL-

czre tanító ckes könyveczkeie, mely

irattat az közénleges életnek

parancziolatirol,

&c.

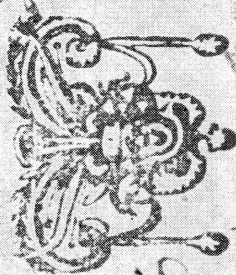
Ikoron esembe vöttem volna, hogy sok emberek igen teueligenenek az erkölcznek vtan itelem hog segitseggel kelene lennem, es tanatosot kellene adnom az övelekedeseknek kiualtképpen hogy diczösegesen elhertnenek, es tistefegre iuthatnanak. Mostan teged szerelmes fiam megtanistak mikeppen az te elmednek erkölczet rendellied. Azert az en parancziolati mit vgy oluissid, hogy meg ertsed, mert oluissni es nem erteni csak heba valo mulias.

A 2

1164

lida faves. Sic enim exercentur ad bellum, quo prom-
 ptores sunt ad spoliandum hostem. *Be.* Sic, opinor,
 Pyrrhus exercebat suos ad bellum. *Bo.* Non, sed Lucce-
 demonii. *Be.* Absent in malam crucem cum suo exer-
 citu, sed unde nonnisi hoc ante praeceptum. *Bo.*
 quibusdam obvenerit à maioribus, alii mercantur, qui-
 dam adficiunt. *Be.* An illic adificere possit? *Bo.*
 Licet, si aures respondeant. *Be.* Qui? *Bo.* Si nihil
 bonae rei valeat, si splendide vestiatur, incedat amulacus,
 si graviter scortetur, si aeterni ludat aliquid, si ceteris char-
 tis, si compositioribus ac volupcatis aeternam absumat,
 si nihil loquatur piebium; sed arces, pugnas, ac bella
 mera crepet. *Tralonica omnia. Isti sibi pernoctant*
bellum, cui velis indicere; etiam si, pedem ubi
ponant, non habeant. Be. Equires mihi
narras equales dignos. Atqui
tunc habet non paucos
Skambria.

F I N I S.

**DESIDERII
 ERASMI
 ROTERODAMI
 COLLOQUIA**

Aliquot Familiaria:

In usum

PUEBORUM

*Linguae Latinae Studiosorum
 selecta.*

DEBRECINI

PER GEORGIUM VINCE
Anno 1704.

*fiobilitat gravissima,
peccata horum Punitorum,
attamen ab!*

Mollia in Christi obsequia Christianorum Praecordia

CHARITATIS

Unde; Christianorum, solum Charitate distinguendum,

Jam in Christianitatis sui tempore, que & eternam,

Invissibilem DEO vera vitam sicut Ecclesiam totam

QUERIMONIA

Quam privatim sub signandis scriptis depositam

nunc vero publicis signis; non solum Laice
religiosa Christiano non sine Zelo
Hungarico-Christianis data Orbi,

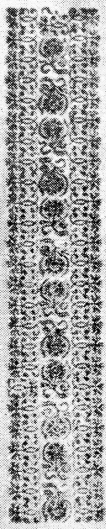
*Die 16. Mesi,
quasi essent Anni,*

non Charitate calidus; sed factioibus
CALLIDISSIMIS.

PAULO THESSERIK Puchovienis, Sempiterni
Kobasiana, Civis, extra Partem
invenit.

*Das No. 1000
Theater 10 1/2
1800-1800-1800-1800-1800*

Impressum KESMARKINI

ILLUSTRISSIMO, MAGNIFICO, SPECTABILIBUS, PERILLUSTRIBUS ac PR-NOBILIBUS DOMINIS

Dñ. JOANNI GODOFRIDO de Hellembach
S. R. I. Libero Baroni & Supremo Montanarum Civitatum & Comitatum Administratori &c.

Dñ. GEORGIO OTILIK de Ozorocz & Kochanocz
Serenissime Aulæ & honorum Illustrissimum Imperium Imperatoris &c.

Dñ. JOANNI SRETER, Summo hactenus Hungarica Aristobria Imperatoris
et Brigandino Montanarum Civitatum Conservatori &c.

Dñ. DANIELI BVLVOWSKY de Dulicz, Organistici Consilii
Assessor & Notario &c.

Dñ. PAULO LANYI, Amatoris, Officinarum Salis Nistri Conservatoris,
juxta ac Montana Commissionis Assessor, &c.

Dñ. LADISLAV FODOR de Manko-Bück, Columnæ &c.

Dñis Mecenatibus Tutoribusq; meis

*Civitatem, Patris, Incantationem Triduo a DEO optime
Laborum meorum primitivis, in publicam datam humillimum
offero Cyano PAULUS THESSERIK Puchovienis, Supra
scriptus, sicut Testamento committendo Oratio
sunt Slavica Nationali Conservator & Civitatis
tempore gratis Praefator primarius.*

Unde?

Ocellum Me Charitatem celebrantes, abignem! salate, Vendo-bonitas!
 Soluta la Lycopii, non flamma novae, Terra, Fata, Mater, Mater!
 Adhuc, in perfidie, non moram in per-silio sanna vitura, clamo:
 Huc oculos! hoc est per Christifacite Christiase!
 Vivere opus! per vos Chariter.
 Igitur Fiat! Christifacite, Chr form, znuare & benignos amantem.
 Times Conspicentia nula fectus) per vos Chariter.
 Aeternum fign, ignem) sine Chariteri in tempore mior, Eofar.
 Ad Deum evolero rantes! Fama fit Chariteri in tempore mior, Id.
 Alios mnet, hominor naten huc meditare, & Dives, Auri, et Christifacite Pauper!
 Vos paupere accentes, gaez fign, Chariteri non fign, rantes fign, Aug.
 Nam tempore obsequentes & mansuete fit est!

Ego Charitas Lilium, sum amans deprefforem locorum.
 Sed,
 Cludo sine citadila Christiana exchefta Orbe!
 Inefficax autem nra fign, et quod bonis abscondatur!
 Hora novissima, Tempora pessima sunt: Vigilate!
 Bernh. Me,

- PERHUSTRI, PRAENOBILIBUS, GENEROSIS firmul ac**
DAVIDI HASAR HORVATH Stanfich de Cirra
 deo. &c. Inclyti Comitatus Septem, primario &c.
DAVIDI SZAKMARI Libera Regis, Civitatis Komarlenfis
 Judici primario &c.
MARTINO LANYI erudico, Civitatis Pecs, Judici, Senatoris nec non or-
 dario Theologiae, Praeceptor &c.
MARTINO CORNIDES praetor, Civitatis Trichinopolis
JOANNI BENCZUR Bononiam, Aetate Komarlenfis, Praeceptor &c.
JOANNI TROMPLER erudico Civitatis Szatmar, Praeceptor &c.
JOSEPHO HULIK erudico Civitatis Szatmar, nec non Advocato &c.
MICHAELI GÖLDBERGER erudico Civitatis Szatmar, nec non Advocato &c.
CHRISTIANO ROCHLITZ erudico, Civitatis Szatmar, &c.
DONATO NEHRER praetor, Civitatis Szatmar, &c.
MICHAELI MUDRAN Juris Civitatis Veszpremi, &c.
JOANNI LANYI Jur. Civitatis Szatmar, &c.
JOANNI SCHUBERT Lib. Regis, Societatis Lincen-sis, Advocato
 rario, &c.
 nec non
DAVIDI KELLER MODORA Lib. Monachii, Civitatis Rosenbrun.
 Senatori primario & ordinaro Vice-Judici.
PETRO KRUISS nec non Senatori Civitatis Silesien, Judici primario &c.
MELCHIORI ZIMA erudico Civitatis Szatmar, nec non Advocato &c.

Dis Mecenatibus Fautoribusq; meis

Gratiam, Patris, Incaluitatem Trimenio à DEO optans
 Laborum meorum primitias in publicum aerae humanitas
 offero Civis, **PAULUS TESSEDIK** Incaluitens, supra
 scriptis, nec non Regis, Incaluitens, &c.

Unde?

CELEBRIA DICTA

SAPIENTVM E GRÆCIS. *IT H A
bentur, a meo quo Graeco collecta, E R A S.
et O interprete.*

AZ GÖRÖGÖK KÖZZÉLVA-
ló bölcsieknek ieles morálái.

PERIANDRI CORINTHII.

Minibus placet.

O Minieneknek kedubben legy.

Bona res quies. Ió dolog az nyugodolom.

Periculosum temeritas. Az vakmaróleg veszedelmes

Sape vulpantes sunt mortales, honores autem immortales.

Minienkor az gioniórútegek, halintok

(mulandók) az tiztelegek pénig halha-

tatlinok. Azaz, az gioniórúteg elmü-

lik, az tizteleg meg marí.

Amicus adversa fortuna venibus idem est.

Barátdhoz kik gonozserenczieben (alla-

patban) ilnek azon legy, az az, meg ne

valtozzal.

Zacnum in pe res peñius.

A 2. Az

DICTA

GRÆCIAE SAPI-
entum, interprete Erasmo
Roterdamo.

ITEM

MIMIPVBLIANI.

AZ GÖRÖG ÖRSZÁG-
beli bölcsieknek fep ieles mon-

dái, mellik az embert életiben

es erkölcziezen való maga

vilcélitäre intik es ta-

ditiak.

KIKHEZ.

ADATTATANAK AZ PV.
blianinakis emieközetre incl-

to mondafi.

DEBRECINI

Excudebat Ioannes Czaktornyai.

1591.

KÖZLEMÉNYEK

Bán Imre

BORNEMISZA PÉTER ELEKTRÁJA KOLLÁR ÁDÁM KÖNYVTÁRÁBAN

Bornemisza Péter 1558-ban Bécsben megjelent Szophoklés-fordításának mindmáig egyetlen példányát ismerjük, azt, amelyet Hermann Anders Krüger a gothai könyvtárban megtalált.¹ E példány provenientiája nincs tisztázva, címlapján Tanner György kezeírása is hitelesíti Bornemisza Péter szerzőségét. Régóta tudomásunk van másik példányról is, ez Bessenyei György birtokában volt. Közismert, hogy *Holmi* c. művében (Bécs 1779, 106—111.) szól a kitűnő drámafordításról, két részletét közli is, majd átírja őket a maga franciásan klasszicizáló stílusában magyar tizenkettősökbe. Azt is megjegyzi, hogy a könyv-példány sajátja.² Sajnos, ez a példány mindmáig lappang, nyomtalanul tűnt el a kutatók szeme elől. Úgy vélem azonban, hogy sorsát — az alább bemutatandó adat tükrében — egy lépéssel tovább tudjuk követni.

1961-ben halt meg Thier László gyűjtő Sopronban. Kovács József aspiráns, tanítványom, özvegyétől vásárolta meg Kollár Ádám könyvtárkatalógusának kéziratos kiegészítését. A becses kézirat címe: *Bibliothecae Kollarianae Supplementa*, pontosan száz lapból áll, a készítő a címlapot és az üresen maradt utolsó lapot nem számozta; jelenleg a lapok alján 1—99. haladó modern ceruza-számozás is található. A kézirat mérete 255 × 165 mm, egyenlőtlen fogásokból összeállított és papírtáblákba jól bekötött füzet. Egyetlen lap sem hiányzik belőle, az első és hátsó kötéstábla, valamint az utolsó néhány lap jobb felső széle víztől rongált, de ez a csonkulás mindössze néhány lapszámot pusztított el.

Kollár Ádám (1718. ápr 15 — 1783. júl. 15) híres könyvtárának kéziratos katalógusáról legutóbb 1939-ben olvastunk, amidőn Waczulik Margit *Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából* c. tanulmánya egyik jegyzetében

¹ Vö. MKSz. 1924, 132 (Ferenczi Zoltán 1929. okt. 8-i akadémiai felolvasásának ismertetése); Ferenczi Zoltán facsimile kiadásának (Bp. 1924) utószava.

² A mű pontos címét először Kapronczai Ádám közölte Benkő Józseffel Bécsben, 1778. júl. 17-én kelt levelében. Sándor István szintén ismerte a magyar művet. Vö. Szabó Károly RMK. I 35. sz.; Heinrich Gusztáv Egy.Ph.K.II (1878) 341—344; Borzsák István: *Az antikvitás XVI. századi képe*, Bp. 1960, 15.

szót ejtett róla.³ Arról tudósít, hogy az általa tárgyalt történetírónak (Ursinus Velius), valamint Brutus Mihály magyar történetének és a Kollár-könyvjegyzék kéziratának birtokosa, Scholz János soproni gyűjtő 1922-ben vette őket a Kollár-örökösök soproni házának megmentett kéziratai közül. Az említett jegyzetből az is kiderül, hogy a nagyobb kézirat másolója Béles József, körmöcbányai születésű bécsi egyetemi hallgató volt, és 1770-ben kelt. A most felbukkant *Supplementa*, noha dátumot nem tartalmaz, egészen bizonyosan későbbi eredetű, hiszen pl. Bessenyei *Hunyadi László*-ját (1772) is tartalmazza. Semmi adatunk nincs arra, hogy ezt a kiegészítést is Béles Józsefnek tulajdonítsuk.

A kézirat ismertetése nem célunk, hiszen a Kollár-könyvtár jegyzéke nyomtatásban is megjelent *Catalogus praestantissimorum librorum nec non rarissimorum manuscriptorum Bibliothecae Kollarianae* (Bécs 1783) címen. Meggyőződünk róla, hogy a 290 lapot számláló nyomtatott jegyzék a *Supplementa* anyagát túlnyomó részben tartalmazza.

Minket most ez utóbb említett kézirat 83. (84.) lapjának alján levő bejegyzés érdekel: „Sophocles Electra Hungarice. Oct. n. 190”. Ez kétségtelenül Bornemisza műve, és sejtésünk szerint a Bessenyei-példány. Kollár Ádám és Bessenyei György bensőséges viszonya nem ismeretlen az irodalomkutatók előtt. Kollár a fiatal testörnek buzgó pártfogója volt, különösen báró Grassné, Mária Terézia benső udvarhölgye révén. Érintkezésük, mint az Grassné levelezéséből is kiderült, szinte mindennapos lehetett.⁴ Kollár nagy gyűjtője volt a *hungaricáknak*, és egészen természetesnek látszik, hogy Bessenyei Bécsből távoztakor, 1782 őszén,⁵ gyűjteménye becsesebb darabjait idős barátjának engedte át. E feltételezésünk alapján merjük azt állítani, hogy a *Supplementa* 1782 vége felé vagy éppen már 1783. júliusában, Kollár halála után készült, az 1770-es nagyobb jegyzék kiegészítése céljából. Sajnálatos azonban, hogy a nyomtatásban megjelent *Catalogus*-ban az *Electra* már nem szerepel, így valószínűleg nem került az 1783. szept. 29-én elárverezett Kollár-könyvek közé. A nyomtatvány pontosan megjelöli az árverezés színhelyét is („...im Winterhollerischen Hause Nro. 1090. am Stock in Eisen im zweyten Stock...”).

A *Supplementának* még egy érdekessége van: feltűnteti, hogy mely darabokra tart igényt a császári könyvtár („Ad aug. Bibl.”). Ilyen utalás mindössze 16 bejegyzés mellett található. Ez a tény is azt bizonyítja, hogy a most felbukkant kézirat közvetlenül az árverés előtt készült: a császári könyvtár vezetősége már válogathatott belőle. Többnyire becses kéziratokat szemeltek ki.⁶ Bornemisza *Electrája* előtt nem olvasunk ilyen kiemelő bejegyzést. Miért is vették volna észre az idegenek, amikor még az akkori modern magyar irodalom vezére is némi lenéző fölnnyel beszél róla?

³ Történetírás III (1939) 151. lap 10 jegyzet.

⁴ Vö. Csóka Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*, Pannonhalma 1936, 91–93; a függelékben Grassnének Kollárhoz írt levelei (297–320), ezekben Bessenyei neve többször felbukkan. Egyik-másik levelet éppen Bessenyei viszi Kollár Ádámnak.

⁵ *A magyar irodalom története*, III, 1965, 43 (Szauder József)

⁶ A kiválogatott kéziratok közül egyik különlegesen érdekes darab *Petri de Vineis Epistolae. Quart. Fasc. II. Mass. fol. n. 46.* — Petrus de Vineis (Pier della Vigna) II. Frigyes császár híres kancellárja leveleit J. B. Iselius Baselben adta ki 1740-ben.^{*} Ennek a kézirat másolatáról van-e szó, vagy más manuscriptumról, nem tudjuk eldönteni. Pier della Vignát ekkor még nem Dante nagyhatású jelenete (*Pokol*, XIII, 22–108) népszerűsített!

A becses könyvpéldány tehát egy pillanatra újra felbukkant szemünk előtt, hogy azután ismét eltűnjék. Semmi sem zárja ki azonban azt a feltevést, hogy mégis a bécsi gyűjtemények valamelyikében lappang, esetleg éppen a hajdani Hofbibliothekban, hacsak — mint eladatlan — nem került a gondatlan Kollár-örökösök kezére. Ebben az esetben akár el is pusztulhatott.⁷

⁷ A Kollár-kéziratok szomorú sorsa is adalék a magánkézben levő, olykor felbecsülhetetlen értékű történelmi dokumentum-anyag pusztulására. — A Kollár-féle Supplementa dr. Kovács József ajándékaként a Debreceni Egyetemi Könyvtárba került.

Erdélyi István—Ojtozi Eszter

OROSZ ÉS SZOVJET IRODALOM KÖNYVTÁRAINKBAN

„Pro captu lectoris habent sua fata libelli”

A „Nyelvtudományi Közlemények” 1966. évi 1. számában Vászolyi Erik ismertette a Komi Akadémiai Filiálé folyóiratát.

Recenziója végén néhány mondatban olyan problémával foglalkozik, amely megérdemli a figyelmet: a hazai finnugrisztika könyvtári ellátottságával. Véleménye szerint: „A magyar finnugrisztikát különösen érdeklik egy-két „vidéki” város kutatóintézetében, főiskolájában folyó munkálatok, különös tekintettel nyelvrokonaik tudományos intézményeire. Példának okáért: Perm, Szverdlovszk, Sziktivkar, Kudimkar, Petrozavodszk, Izsevszk, Szaranszk, Joskar-Ola, Hanti-Manszijszk nyelvészeti, néprajzi régészeti, antropológiai és egyéb publikációit ugyancsak célszerű volna ismernünk” Végezetül utal a tényleges helyzetre, hogy ez az anyag csak igen hiányosan található meg tudományos könyvtárainkban, és így zárja fejtegetéseit: „Nem akadna végre gazdája ennek az ügynek, aki segíteni tudna ezen a lehetetlen és tudományos kutatómunkánk számára hátrányos helyzeten?” A Vászolyi által felvetett kérdéts fontosnak tartjuk, szeretnénk közreadni néhány azzal kapcsolatos gondolatot, tapasztalatot.

Közhelynek számító, régóta megfogalmazott igazság: a finnugrista számára, legyen akár nyelvész, akár régész, etnográfus vagy antropológus — nélkülözhetetlen, hogy tudományágára orosz nyelvű szakirodalmát ismerje. Ennek a szakirodalomnak pedig számzerűen is, a tartalmat tekintve is jelentős és integráns részét képezik a *vidéki* kiadványok.

Az eredményes kutatómunka elengedhetetlen feltétele a megfelelő könyvtári ellátottság. A magánkönyvtár fontos műhely ugyan, de a mai publikációs áradat mellett egy-egy ember még megközelítően teljes magánkönyvtárat sem tud gyűjteni, az átkölcshözés pedig, bár igen jelentős segítséget nyújt, egymagában nem lehet folyamatos munka bázisa. Nyilvánvaló, hogy egy szűkebb szakterület könyvtári ellátottsága egy bizonyos ország könyvtermését tekintve számos objektív és szubjektív tényezőtől függ.

Milyen a könyveket kiadó és az azokat importáló országok viszonya, kulturális intézményeik kapcsolatai? Hány példában jelennek meg a szükséges munkák, beszerezhe-

tök-e későbbi időpontban antikváriumból? Milyen a könyveket importáló országok könyvtárainak állományfejlesztési gyakorlata, milyenek nemzetközi kapcsolataik? Sorolni lehetne még módosító tényezőket, de célunk nem elméleti eszmefuttatás, hanem arra keressük a választ: miért nem elégitik ki tudományos könyvtáraink azt az igényt, melyet élőszóban — magánbeszélgetésekben, konferenciákon vitaüléseken — számos tudományos kutató hangoztatott már, és amelyre nyomtatásban a fentebb idézett könyvismertetés hívta fel a figyelmet újólag?

Vajon könyvtáraink a múltban is rászolgáltak a finnugrista elmarasztaló szavaira az orosznyelvű szakirodalom hiányaival kapcsolatban?

Úgy tűnik, hogy nagy tudományos könyvtáraink történetében — ami az orosz nyelvű vidéki, finnugrisztikai szakirodalom szerzeményezését illeti — három korszakot különböztethetünk meg.

1. A múlt század utolsó negyedétől — az első világháború kitöréséig.
2. Az első és második világháború közötti időszak.
3. 1945-től napjainkig.

Az első korszak jelentős eseményei az oroszországi tanulmányutak, expedíciók. Tudományos jelentőségük közismert. Résztevőkik, a gyűjtő és terepmunka mellett „felfedezik” tudományáguk hatalmas orosz nyelvű irodalmát, a két főváros mellett a vidéki kutatóközpontokat, pl. Permet és Kazanyt.

Pósta Béla a Zichy expedíció régésze így nyilatkozik: Azon a hármast területen, mely bennünket ősmúltunk szempontjából legközelebből érint, ti. a régészet, a néprajz és a nyelvészet terén az utóbbi időben olyan hatalmas irodalom fejtett ki orosz nyelven, amely szinte megdöbbeneti az embert és élénken érezteti azon mulasztás nagyságát, melyet azzal követtünk el, hogy beértük a német és francia irodalom erre vonatkozó szűkös kivonataival, s nem igyekeztünk ebből a hatalmas forrásból közvetlenül meríteni.”²

Munkácsi Bernátra a múlt század nyolcvanas éveiben tanulmányútjai alkalmával maradó benyomást tett a kazányi egyetemen folyó kutatómunka. A Régészeti Történeti és Néprajzi Társaság folyóiratát olyan kincseskamrának nevezi, melynek ismerete nélkül az ural-altajisztikával eredményesen, színvonalasan foglalkozni nem lehet.³

Oroszországban járt tudósaink személyes kapcsolataik nyomán megszületik, illetve szorosabbra fonódik a rokon intézmények irodalomcsereje. Így például I. N. Szmirnov közbenjárására indult meg a Magyar Néprajzi Társaság és a kazányi tudós⁴

² Banner J.: Posta Béla születésének százados ünnepe. Bp. 1962. 12–13. l.

³ Keleti Szemle II (1901) 54–63. l., „Was Rom für die Kunst, Kairo für den arabischen Philologen, das ist die Stadt Kasan für den Forscher der ural-altajischen Volks- und Sprachwissenschaft. . . .”

⁴ Munkácsi B.: Szmirnov Nikolajevics Iván (1856–1904). Ethnographia XV (1904) 326–331. l. Egyébként I. N. Szmirnovot kérte fel a Keleti Szemle szerkesztősége, hogy folytatólagosan ismertesse az orosz tudományos irodalom újdonságait és tanulmányokat közöljön. Kora halála miatt csupán egy közleménye jelent meg, amely tudománytörténeti szempontból gen érdekes. Rövid áttekintést kívánt adni az ural-altajisztika oroszországi eredményeiről, első helyen említi a vidéki tudományos kutatások és a vidéki kiadványok fontosságát.

Смирнов И.: Урало-алтайский мир в русской археологической исторической и этнографической литературе. Keleti Szemle I. (1900) 61–66. l.

társaság között.⁵ A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtárának N. F. Katanov a kazányi egyetem másik nagyírú tudósa is küldött könyveket.⁶

A tanulmányutak, expedíciók résztvevői értékes könyvanyagot hoznak haza magukkal, ennek egy része ma már könyvtárainkat gazdagítja⁶. Az elmondottakra jó példa a Néprajzi Múzeum Könyvtárának 1890—1910 közötti évekből származó orosz anyaga. A könyvtár évi gyarapodása vonatkozó adatokat a Néprajzi Értesítőben közölték. Nincs mód arra, hogy ezeket a gyarapodási jegyzékeket részletesen elemezzük. Két — találmásra kiválasztott — esztendő adatai is érdekes tanulsággal szolgálnak. 1903-ban a következő vidéki városokban kiadott, finnugrisztikai szakirodalom jutott a könyvtár birtokába: Dorpat, Harkov, Irkutzsk, Jekaterinburg, Kazany, Kiev, Nizsnij-Novgorod, Orenburg, Perm, Reval, Szaratov, Tobolszk, Tomszk. Összesen tizenhárom város.⁷

1904-ben a fentiek mellett a következő kiadási helyek szerepelnek még: Arhangelszk, Asztrahány, Habarovszk, Krasznajarszk, Penza, Szimbirszk, Tjumen, Uralszk, — nyolc város, az előbbiekkal együtt 1904-ben tehát összesen: huszonegy. A szaporulatban monográfiákat, kisebb honismereti, helytörténeti munkákat, múzeumi kiadványokat, folyóiratokat, társulatok sorozati kiadványait találjuk. Ez a könyvtár nem csupán a két fővárosban, — Moszkvában és Szentpétervárott kiadott szakirodalommal gyarapodott, hanem a vizsgált korszakban lépést tartott Oroszország vidéki könyvkiadási produkciójával is!

Az 1914—1945 közötti korszakban a politikai helyzet természetesen hátrányosan befolyásolta az orosz nyelvű szakirodalom szerzeményezését, különösképpen áll ez a vidéki kiadású anyagra. Sajnálattal teszi ezt a tény, az a körülmény, hogy a Szovjetunióban ekkor több új kutató és felsőoktatási központ alakult, valamint megindult a könyvkiadás a finnugor nemzetiségek nyelvén is. Az általában kedvezőtlen helyzet ellenére bizonyos könyvmennyiség mégis beáramlott Magyarországra, sem az intézmények, sem a magánszemélyek kapcsolatai nem szakadtak meg teljesen, az elzárkózás nem volt hermetikus.^{7a}

Szolgáljon ezúttal példaként a Központi Régészeti Könyvtár két világháború közötti időből származó orosz-szovjet anyaga.⁸ A könyveket egyrészt Fettich Nándor hozta

⁵ *Ethnographia* XI (1900) v35.1. A Néprajzi Társaság könyvtára később beolvadt a Néprajzi Múzeum Könyvtárába.

⁶ Dr. Jankó János könyve — ezt a bejegyzést gyakran olvashatjuk a Néprajzi Múzeum Könyvtárának orosz nyelvű könyveiben.

⁷ Csak azokat a városokat említjük, melyekből kettőnél több könyv vagy periodika érkezett. A városok régi neveit közöljük.

^{7a} *Kálmán B.*: Munkácsi Bernát emlékezete MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XVI. 387—388. l. említi, hogy Munkácsi jó tudományos kapcsolatai révén a huszas-harmincas években is tudott rendszeresen szovjet szakirodalomhoz jutni.

⁸ A könyvtár gyűjteményének kialakulásáról I.: Németh E.: A Történeti Múzeum Központi Régészeti Könyvtárának öt esztendeje. *Folia Archeologica* IX (1957) 274—276. l.

⁹ Fettich Nándor és Németh Endre szíves szóbeli közlése, valamint a leltárkönyv bejegyzései 1926—1927. évben.

¹⁰ Pl. 14—15 1927, „Csere Petrográddal”, 64—64a/1926 „Ermitage ajándéka”, 106—107 1926 „Ajándék oroszországi Akadémiától”.

¹¹ 114/1927 ltsz.

szovjet tanulmányújtairól, s a múzeumi könyvtárnak ajándékozta, másrészt ugyanő megbízásból kinn vásárolta.⁹ Találunk azonban a leltárkönyvben közvetlen cserekapcsolatra és szovjet intézmények ajándékaira utaló tételket is.¹⁰

Régebbi hiányok pótlása sem volt lehetetlen. A. A. Szpicinnek a kámai vaskor régészeti emlékeiről szóló, 1902-ben megjelent összefoglaló művét 1927-ben szerezte meg a könyvtár.¹¹

A Központi Régészeti Könyvtárt nem tekinthetjük teljesen mérvadónak. Az általános szakirodalmi ellátottságról — ami a szovjet és főként a vidéki szovjet anyagot illeti — fogalmat alkothatunk Zsirai „Finnugor rokonságunk” bibliográfiai anyagából. Elvértve akadnak csupán hivatkozások az 1918—1935 között megjelent munkákra, s mivel a cári időkben kiadott művekből jó bibliográfiai adatközlést nyújt, nem találunk más magyarázatot, mint azt, hogy a kérdéses irodalom egyszerűen nem állt rendelkezésre.

Az 1945-től napjainkig terjedő időszak: új fejezet a Szovjetunió és hazánk politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatainak történetében. Ismeretesek az eredmények, melyek könyvtári vonatkozásban is sokban pótolták a Horthy korszak mulasztásait. Ami a finnugrisztika szakirodalmát illeti, a moszkvai és leningrádi kiadványok általában megtalálhatók, tudományos könyvtárainkban, sőt ezekből 1945 előtt kiadott műveket is megszerezték, ha másként nem, fotómásolatban. Vászolyi megjegyzései azonban, amelyek fejtegetéseink kiindulópontjával szolgálták azt bizonyítják, hogy jelenleg a finnugrista nyelvész nehézségekkel küzd, ha vidéki szovjet szakirodalmat keres, orosz nyelven. (A finnugor nemzetiségek nyelvein kiadott munkákra még inkább áll, hogy nehezen hozzáférhetőek, hagyatékokban, magánkönyvtárakban szétszórtan lappanganak, erről K. Sal Éva és Erdélyi István írt már).¹²

E sorok írói régészek, más témakörben dolgoznak, de a nyelvész elmarasztaló megjegyzéseinek helyességét tapasztalatból igazolhatják. Határidős munkán dolgozva (átkölcsonzés bevárásáról nem lehetett szó) Budapesten egyetlen tudományos könyvtárban sem találtuk meg a permi egyetem közleményeit, s a kazányi akadémiai fiilálé bölcsészeti sorozatát a legutóbbi évekből. Az OSZK központi címjegyzékének tanúsága szerint nincsenek meg Magyarországon.

A magyar és általában a finnugor őstörténetre vonatkozó legfrissebb kutatások eredményeit publikálták ezekben, használatuk egyszerűen nélkülözhetetlen. A finnugor nemzetiségek egyetemei illetve akadémiai intézetei által kiadott vegyes tartalmú periodikák (néprajz, nyelvészet, régészet, antropológia egyaránt helyt kap ezekben) szintén unikumnak bizonyultak, márpedig az *elsőddleges* lelet- és anyagközlések ezekben kerülnek a nyilvánosság elé. Mint a fent említett nyelvészek, mi is magánkönyvtárak segítségével oldottuk meg feladatunkat, de ez a módszer nem válhat általánossá.

Véleményünk szerint két oka lehet a hiánynak. Az egyik az, hogy a szóban forgó művek rendkívül alacsony, ötszázas példányszámban jelennek meg. (Ezt az adatot a Ezsegodnik knigi SZSZSZR 1948—1962 közötti köteteiből, évenként két-két fontos munka kiadási példányszámainak összevetéséből állapítottuk meg.)

¹² K. Sal É.: Manysi és chanti nyelvű kiadványok (1946—1956) NyK. LIX (1957) 226—227.l. és Erdélyi I.: Mordvin nyelvű kiadványok a Szovjetunióban 1920-tól 1961-ig. NyK. LXV (1963) 219.l.

Rendelni tulajdonképpen nem is lehet őket, hiszen a szovjet könyveket forgalmazó boltok csak a „Novüe knigi” alapján fogadnak el megrendeléseket, ebben a jegyzékben pedig ez az irodalom nem szerepel.

A másik ok csak sejthető, nevezetesen az, hogy esere révén a hiányolt irodalomból eljut valamennyi könyvtárainkba, de nem veszik állományba, illetve, hogy a Szovjetunió *viléki* tudományos központjaival nem is törekednek tartós és széles körű cserekapcsolatok kiépítésére.

Akárhogyan is áll a dolog a jelenlegi helyzeten változtatni kellene, hiszen megvannak hozzá a lehetőségek, legfeljebb nem tudunk úgy élni velük mint eleink a századfordulón.

Némedi Lajosné

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM NAGYKÖNYVTÁRÁNAK EGY 15. SZÁZADI NÉMET KÓDEXÉRŐL

Erhart Gros¹ „Witwenbuch”-ja

Jóllehet az R 521 jelzetű kézirat már 1797 óta a Református Kollégium Nagykönyvtárának a birtokában van, hosszú ideig senki sem foglalkozott ezzel a nemcsak könyvtári, hanem irodalmi szempontból is érdekes darabbal. Huss Richard, a debreceni Egyetem Német Tanszékének egykori vezetője akadt rá 1918-ban a könyvtár régi katalógusainak átnézésekor, s találta meg magát a könyvet néhány más középkori német kódexszel együtt. Felfedezéséről értesítette a Berlini Porosz Akadémiát. Huss készítette el a kódex szakszerű leírását, s a Porosz Akadémiával folytatott levelezése kapcsán sikerült meghatározni a kézirat nyelvjárását is.² A kódex létezéséről értesítette a greifswaldi germanistát, Wolfgang Stammlert is. Stammler egyik tanítványa, Friedrich Eichler éppen Groszt választotta doktori értekezése tárgyául, s így — Huss tájékoztatása alapján ismervén a Witwenbuch tartalmát — a Witwenbuchra vonatkozó alapvető filológiai megállapításokat belefoglalta disszertációjába. Eichler megvizsgálta a különböző német könyvtárak Gros kéziratait, s Gros sajátkezű kéziratának és a Witwenbuch néhány részletéről kapott fotókópiák összehasonlításának alapján megállapította, hogy a Witwenbuch Gros kézírása³. A 30-as évek derekán a Witwenbuch szövegének kb. egyharmad része szövegkritikai kiadásban is megjelent: én adtam ki 1936-ban egy rövidebb bevezetéssel a debreceni egyetem német intézetének „Német Irodalmi és Nyelvtudományi Dolgozatok” sorozatában. Munkámat Lugossy Irén folytatta, az ő gondozásában jelent meg a szöveg hátralévő része. Ennyit e közlemény legfontosabb filológiai előzményeiről.

A továbbiakban először a kódexre és a szerzőre vonatkozó már publikált adatokat foglalom össze, s azután a kódex tartalmát ismertetem.

¹ A szakirodalomban a név írásának három változata fordul elő: Gross, Groß és Gros. Én a Witwenbuchban előforduló alak mellett döntöttem: Gros.

² L. erre vonatkozóan: Berichte d. Berl. Akad. Öffentliche Sitzung. 26. Jan. 1922. és 28. Jan. 1926.

³ Eichler Friedrich: Studien über den Nürnberger Kartäuser Erhart Gross. Dissertation Greifswald. 1935. 106. 1. A Grosra vonatkozó teljes bibliográfia itt található meg. Úgyisint ez a disszertáció tartalmazza a Gros-kéziratok pontos filológiai leírását, a szövegváltozatok összehasonlítását s Gros egyes műveinek rövid (nem elemző) tartalmi ismertetését.

A Witwenbuchról Huss tájékoztatása alapján beszél. Eichler e disszertációjában bejelentette, hogy monográfiát készül írni Grosról alapos tartalmi és stilisztikai-nyelvi elemzésekkel. E munka azonban nem jelent meg. Ugyancsak Eichler írta a Grosról szóló cikket s Stammler szerkesztésében megjelent középkori német irodalmi lexikonba is. L. Die deutsche Lit. d. Mittelalters. Verfasserlexikon. II. Bd. — Berlin — Leipzig, 1936.

Az R 521 jelzetű pergamen-kódex 183 számozatlan lapból áll. Nagysága 200 × 135 mm. Disznóbőrrel borított fatáblákba van kötve. Az elülső könyvtábla belső oldalán régi bejegyzés látható: „Das puch gehort in das [Kloster zu St. Katherin].” A könyvet becsukták, mielőtt az írás megszáradt volna, így az rányomódott a szemközti lap verzőjára, s a bejegyzés, melynek felét kikapták, tükör alkalmazásával kiegészíthető volt. Ugyancsak az első tábla belső oldalán egy ceruzás jelzet: Arm. II. 223. — A hátsó könyvtábla belső oldalán a könyv egykori magyar tulajdonosának, Kazay Sámuelnek a jelzete: No. 100. — A kódex sarkán, sárgás szakadozott cédulán a következő, csak részben olvasható, de értelemszerűen kiegészíthető írás: „Buch [für di] eW [it]wen: E. [G.] m [em] bran. XV. Alatta újabb jelzet: No. 21. — A kódex utolsó előtti lapja üres, az utolsó lapot kivágták. — A könyv jó állapotban van, az írás a rövidítések feloldásával folyamatosan olvasható. A nagy kezdőbetűk, az egyes beszélgetések feliratai és a dialógus két „szereplőjének”, a szerzetesnek és az özvegynek a váltakozó megjelölése pirossal van írva. Sok helyütt a sorok felett vagy a lapszéleken kimaradt betűk vagy szavak betoldásai egészítik ki a szöveget. A szerző a 46. beszélgetéstől kezdve többször megnevezi magát (a 46. beszélgetés előtt csak így jelölte általánosságban a saját „szerepét”: „Cartheuser”). — A könyv kolofonja pontosan megjelöli az írás befejezését: 1446-ban húsvét előtt szerdán, St. Tiburtius és Valerianus napján. — Az egyes beszélgetések kezdőbetűi akrosztichont adnak: MARGARETEN WITWEN MARQUART MENDLEN ZU NÜRENBERG HAT DAS PUCH GEMACHT ERHART GROS KARTHEUSER. — A kódex nyelvjárása keleti frank, közelebbről a 15. századi nürnbergi nyelvjárás.

Hogy mi volt az eredetileg a nürnbergi dömés apáca-kolostor birtokában levő kódex további sorsa Németországban, nem tudjuk. Abból, hogy a könyv ilyen jó állapotban maradt meg, arra lehet következtetni, hogy nem sokat forgatták. Csupán vándorlásának utolsó fejezete tisztázott: valamelyik külföldi újtároló hozta magával a felvilágosodás korának egy érdekes debreceni egyénisége, a könyv-, régiség- és éremgyűjtő patikárius, Kazay Sámuel. 1797-ben a Ref. Egyház megvásárolta a Kazay-gyűjteményt, így került kódexünk a Nagykönyvtár állományába. A Kazay-gyűjtemény jegyzékében a Witwenbuch a következő megjelöléssel van felvéve: „Manuscriptum in 8 majori membrana cum corio albo obductum fibulis duobus munitum, quod sic incipit: Die vorrede in der Witwen. No. 100.”

A szerzőről

A nürnbergi kartauzi szerzetes, Erhart Gros (?—1450) neve a múlt század dereka óta ismeretes a német filológiában. Először Hoffmann von Fallersleben hívta fel rá egy több Gros-művet magába foglaló breslauer kézirat alapján a figyelmet. A germanisták érdeklődése akkor fordult felé fokozottabban, mikor Ph. Strauch a berlini Staatsbibliothek Ms. germ. quarto jelzetű kódexe alapján 1885-ben a Zeitschrift für deutsches Altertum

und deutsche Literatur-ban kiadta a „Grisardis” (=Griseldis) szövegét. Az újkor elején annyi változatban elterjedt reneszánsz-novella forrása, mint ismeretes, Boccaccio Dekameronja.

Az eredetileg olasz nyelvű novella Petrarca latin átdolgozása révén került be a humanista irodalomba, majd innen az egyes népek nemzeti nyelvű irodalmába is. A német irodalomban a 15. századtól kezdve több feldolgozása ismeretes. Az első feldolgozás éppen a Strauch által kiadott szöveg. Strauch először a humanista Albrecht von Eybnak tulajdonította a novella ez első német nyelvű változatát. A szöveg megjelenése után azonban csakhamar megtalálta azt a bresloui kéziratot, amelynek alapján kiderült, hogy a német „Grisardis” szerzője Erhart Gros, a nürnbergi kartauzi szerzetes. Strauch tévedését 1892-ben korigálta, majd jóval később, 1931-ben még egyszer kiadta a Grisardist az Altdeutsche Textbibliothekban. — Végeredményben paradox az a mód, ahogy Gros a német filológiába bekerült: a *skolasztikus* írói gyakorlat egyik jellegzetes német képviselője egy *humanista* novella átdolgozása révén vált ismeretessé, s jöllehet Strauch kiadásai után előkerültek Gros többi kézíratai is, irodalmi rangját mindmáig a Griseldis-téma német feldolgozása és ennek a feldolgozásnak stilisztikai értékei határozzák meg.

Ezeket az értékeket Strauch már az első szövegkiadás idején meglátta, s első megállapításait a továbbiakban kiegészítette. E megállapítások lényege, hogy Gros, a szerzetes, mintegy kilépett önmagából, amikor Grisardisát, valószínűleg nem írott forrás, hanem a nép körében szájhagyomány útján is terjedő mese alapján megírta. A Gros Grisardisa üdőbb, természetesebb stílusú, a történet lélektani motivációjában nem egyszer az általános emberit jobban megközelítő mű, mint az 15—16. század fordulójának későbbi német Griseldisei. A Gros Grisardisát egy vita vezeti be a házasság célszerű vagy célszerűtlen voltáról. A középkori traktátusok jellegzetes módszere szerint az érvelés a példák nagy számának az alkalmazását kívánja meg. Mégis már ebben a „tudós” elvi részben is, főleg azonban az ezt követő elbeszélésben érvényesül valami józan népi szemlélet, a szerzetesi gondolkodáson túlmutató humánus. Az elbeszélés stílusa a naiv népi epikára emlékeztet. A népies szólások alkalmazásában Gros humorérzéke is megnyilatkozik. Gros Grisardisát 1432-ben írta. Ez a munkája viszonylagos elterjedtségnek örvendhetett: 7 kéziratban maradt fenn (ezek közül egy sem a szerző eredeti kézírata). Elterjedtségét bizonyítja az is, hogy a mű első, a házasságról példák alapján vitatkozó részét Albrecht von Eyb majdnem szó szerint átvette Ehebüchleinjába. (Ez tévesztette meg a Grisardis szerzőségének megállapításánál Strauchot !)

A Grisardis Grosnak az első munkája, a Witwenbuch 1446-ból az utolsó. A kettő közt egész sora van a grosi írásoknak, melyek azonban azt mutatják, hogy a Grisardis megírása után Gros visszalépett szerzetesi önmagába. A Grisardishoz hasonlót többet nem írt. Gros munkássága lényegében a skolasztikus írói gyakorlatból fakad. Nürnbergben lett volna alkalma arra, hogy humanista hatást szívjon magába, a kolostor falai azonban úgy látszik, elzárták ettől a lehetőségtől. Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy a „skolasztikus” jelzőt nem szabad szűken értelmeznünk. A 15. század traktátusainak kompilátori módszerrel dolgozó szerzőinél skolasztika és misztika általában egybefolyik, a dogmatikus értekezéseket át- meg átjárják az érzelmi vallásosság jegyei szemléletben

nyelvi kifejezésben egyaránt. Strauch szerint a Griseldis-témát a véletlen adta Gros kezébe. Ilyen „véletlen” volt a devotio modernával való találkozási is: a Grisardissal egy évben, tehát 1432-ben írt Nonnenwerk c. munkája Kempis Tamás „De imitatione Christi”-jének hatását mutatja. — Ezeket a „véletleneket” azonban a század sodorta az útjába: jómagam éppen ezeket a véletleneket tartom tipikusnak. A régebbi századok egyházi műveltségében gyökerező író a 15. században az egymást keresztező vagy egymással párhuzamosan futó irányzatok áramlatába kerül. Analóg példák bizonyára akadnak a 15. és 16. század magyar kolostori irodalmában is.

Gros legelterjedtebb munkája a néhány évtizeddel később négyszer is kinyomtatott Laiendoctrinal. Az egyik kiadásnak a címlapján egy fametszet magát a szerzőt ábrázolja tanítói székében. Körülötte állnak tanítványai. A metszet találóan céloz a könyvnek a címében is kifejezett szándékára, de ezen túl kifejezi Gros szerzetesi-írói munkásságának az alapvonását is: Gros annak a 15. században szinte parttalanul áradó német prózának a művelője, mely, már az újkor hajnalán, a középkor egyoldalúan vallásos világnézetének és teológiai műveltségének az előző századokban kimunkált tartalmait szélesebb körök (apácák, laikusok) számára is hozzáférhetővé teszi.

A Witwenbuch

A könyv címe magától a szerzőtől származik. A kézirat ezekkel a szavakkal kezdődik: „Die vorrede in der witwen puch...” Gros Marquard Mendel *özvegye* számára írta a könyvét, ezt előszavában bejelenti. A Gros és a Mendel-család Nürnbergnek egyazon tekintélyes polgári rétegéhez tartozott. Rokonságban is voltak egymással. Gros egyik ősének, a kórházalapító Konrad Grosnak a leánya Marquard Mendel felesége lett. Ez a Mendel alapította viszont azt a kartauzi kolostort, amelynek falai közt Erhart Gros Witwenbuch-ját írta a kolostoralapító Mendel hasonló nevű leszármazottja özvegyének a számára. A „witwen puch” megjelölés azonban a könyv moralizáló, nemcsak egy özvegynek, hanem általában özvegyeknek és hajadonoknak szóló tartalmára is céloz. A befejező beszélgetésben a szerző másik nevet ad munkájának: „mendlen puch” — a „Mendelek könyve”. Ez a cím viszont a könyvnek csupán azt a személyes vonatkozását emeli ki, amelyet Gros az akrostichonba is belerejtett.

A két cím a könyv tartalmának kettős jellegével is összefügg: moralizáló jelleg és személyes vonatkozások együttesen határozzák meg kódexünk tartalmi-érzelmi összetevőit. A Witwenbuch első harmadában inkább az előbbi, második harmadától inkább az utóbbi vonás az uralkodó. Nem véletlen, hogy a könyv elején áll az általános morális tartalomra célzó megjelölés — ezzel szemben a szubjektív elemeknek, sőt önéletrajzi vonatkozásoknak a felmerülése a befejezésben a két család személyes kapcsolatát jelölő elnevezést hozta az író tollára.

A Witwenbuch egy bevezető beszélgetésből, 77 dialógusból és egy befejező beszélgetésből áll. A középkori traktátusoknak ez a jellegzetesen szigorú hármas tagolása többé-kevésbé az egyes beszélgetésekben is megfigyelhető, különösképpen a könyv második

harmadától. A könyv első harmada lazább szerkesztésű, a példák minden különösebb tervszerűség nélkül követik egymást. A kódex második harmadától azonban gondosabb a szerkesztés, a hármastagolás elve többnyire jól kitapintható.

Bevezető beszélgetés („vorrede”)

Egyrészt a könyv megírásának személyes motivációját tartalmazza (Margret Mendel számára ír), másrészt megnevezi tanítómesterei közül a legfontosabbakat (Pál, Hieronymus, Augustinus), s megjelöli traktátusának legfontosabb valláserkölcsei célkitűzéseit. Nemcsak Margretnak, hanem általában az özvegyeknek és hajadonoknak legyen ez a könyv kard, sisak és páncél a három ösellenség elleni küzdelemben. A három ösellenség (mundus, caro, antichristus) középkori megjelölése végeredményben János 1. lev. 2:15—18-ra megy vissza. Gros is e három ellenséget nevezi meg. Az ellenük folytatott küzdelem fegyverei szintén bibliai eredetűek (Pál levele az efézusbeliekhez. 6:16—17.) Még egy megjegyzést fűzünk a bevezető beszélgetéshez: igen jól megfigyelhető benne az a két tematikusan és formálisan is elkülönülő elem, mely majd később minden könyvnek úgyszólván két kötelező bevezető részét különíti el: a pártfogóhoz szóló, személyes motívumokat tartalmazó ajánlás, és az írásmű általánosabb, elvi alapjait tisztázó, az olvasók szélesebb köreit a témával megismertető bevezetés vagy előszó.

A bevezető beszélgetés után következik a 77 beszélgetés a kartauzi szerzetes (Gros) és az özvegy (Margret Mendel) közt. Mivel a dialógusokon belül tematikusan 3 nagy tömb figyelhető meg, azért a könyv tartalmát e három nagy rész szerint ismertetem.

1—38. beszélgetés

Az első beszélgetés pontosan megjelöli az egész traktátus témáját — „die rede ist von dem witwenstat”, az özvegyi állapotról lesz szó — továbbá a beszélgetések hosszú sorát elindító bibliai helyet. (Pál Timóteushoz, I. lev. 5:3) — A következő beszélgetésekben útmutatást ad az özvegyi élethez. Elmélkedésébe egyfajta mozaik-technikával a példák hosszú sorát szövi bele, főleg azokat, amelyeket már annak idején Grisardisa első, teoretikus részében is felhasznált. (Ezeket vette át Eyb is Ehebüchleinjába). Ezeknek a példáknek a forrását Gros pontosan megnevezi: Hieronymus adversus Iovinianum. — Más forrásokból is bőven merít: Augustinusból, Eusebius de Cesareától, Rufinustól, Aquinói Tamástól. — E közleménynek nem célja a Witwenbuch forrásaihoz való viszonyának tisztázása. Az elmondottak kapcsán csak a következőket jegyezzük meg: Gros munkamódszerét általában háromféle eljárás jellemzi: 1. példaanyagát, szentenciáit exemplum-gyűjteményekből, szentencia—gyűjteményekből, florilegiumokból veszi. Ilyenek nagy számban állottak a középkori szerzetesírók rendelkezésére. 2. Felhasználja, amint ez a Grisardis és a Witwenbuch azonos példáiból kiderül, saját régebbi gyűjtemé-

nyeit. — Nemcsak mások munkáiból kompilál, hanem saját régebbi írásaiból is. 3. Közvetlenül is fordít latinból, ebben az esetben tehát kompilátor és fordító egy és ugyanazon személy: maga Gros. Ezek az önálló fordítások a Witwenbuch ez első nagy részének legjobban sikerült fejezetei. Részben a mai értelemben vett műfordítások (Sibylla Eritrea az utolsó ítéletről és Sibylla Cumana Krisztus megfeszítéséről: Augustinus De civitate Dei, 18. cap.), részben szabadabb elbeszélések a forrás nyomán (Paulus és Palladia története: Augustinus, De civitate Dei, 22. cap.; egy részlet Tübingiai Szent Erzsébet legendájából, ismeretlen forrás alapján.) Nemcsak azért sikerültebbek az ilyen részletek, mert a mozaik-technikától elszakadva mintegy zárt, kerek szerkezeti egységet alkotnak, hanem azért is, mert főleg ezekben mutatkozik meg Gros jó német nyelvérzéke, ritmusérzéke (a két Sibylla-fordítás vers !), sőt, amire már Strauch is felfigyelt: humorérzéke. A fentiekben szó volt arról, hogy Gros a Witwenbuchba belevette a Grisardisában felhasználált példákat. Ezeknek a példáknek és a most említett önállóbb részleteknek a nyelvi-stilisztikai összehasonlítása alapján azt kell feltételeznem, hogy a Witwenbuch ez első, szerkezetileg tartalmilag kevésbé egységes részében Gros írói fejlődése korábbi és későbbi szakaszának a jegyei kerültek egymás mellé: a több-kevesebb változtatással átvett Grisardis-beli exemplumok nyelve kevésbé vall tudatos írói-művészi törekvésekre, mint azoknak a fordításoknak illetve átdolgozásoknak a nyelve, melyek nem Gros régi munkáiból kerültek kódexünkbe, hanem minden valószínűség szerint egyidejűek magának a Witwenbuchnak az írásával.

36—61. beszélgetés

a) Elmélgedések a keresztény embert ékesítő legszebb erényekről. Az elmélgedés itt egyszerre elvontabbá válik. Gros nem használ apró történetkéket. Elmélgedéseit főleg bibliai idézetekkel támasztja alá. Gondolatmenete általában szilárd, az egyes beszélgetések vagy ezeknek csoportjai hosszabb lélegzetű, világosan tagolt, retorikusan kifejtett, prédikációkra is emlékeztető traktátusokká bővülnek. A fejtegetés azonban nem zárja ki az egyre sűrűbben jelentkező szubjektív hangot, az érzelmi vallásosság lírai pátoszát sem. Nyilván ennek az érzelmi vallásosságnak a profán forrásaiból kerül a Witwenbuchba egy szép minne-dalocska: az égi boldogság szemléltetésére, átélésére a földi szerelem üde képvilága.

b) Az 55. beszélgetésben befejeződnek a keresztény erkölcsről szóló beszélgetések. A nagyobb szerkezeti egységen belül valami új kezdődik. Ennek érzékeltetésére, mintegy az ünnepélyes hatásnak a fokozására Gros egészen kiírja a saját és az özvegy nevét. A Witwenbuch egyik legjelentősebb, egyben lírai része következik: Gros az özvegy szájába adja önmaga jellemzését. Gros emberi énje itt egészen közel lép hozzánk. Visszatekintés ez, számadás a tanulással és írással eltöltött esztendőkről, élete alkonyán, amikor talán érezte, hogy utolsó munkáját írja. Az utókornak íródtak ezek az önigazolól sorok: a tanítóíró beszél itt az olvasók térben és időben távoli, ismeretlen táborához. A magányos elmélgedésben és írásban eltöltött esztendők végső értelméről van szó. Az önéletrajzi

vonatkozásokon túl, ami megkap: az írása fölél hajló szerzetes realiztikus önarcképe s az igazolását a jövőtől váró írói öntudat.

c) Az önéletrajzi rész után az egész mű teológiai szempontból legigényesebb beszélgetései következnek. Tulajdonképpen a középkor „summa” műfaja ez: az isteni lényegre vonatkozó egyházi tanítások összefoglalása. A fejtegetés végén Gros az özvegygel áment mondat, s ez az „áment” jelzi az egész mű középső szerkezeti egységének a végét.

61—77. beszélgetés

A teológiai fejtegetés az isteni lényegről egyszersmind egyfajta misztikus élmény-váltság kifejezése is volt („...des anfangs gesicht”, mondta Gros metaforisztikusan ennek a résznek egyik patetikus — látomásos beszélgetésében.) Azonban az isteni lényeknek az a fajta érzelmi megközelítése, mely hosszú évek mindennapos lelki gyakorlatából és a nehéz teológiai olvasmányok feletti sűrű elmélkedésekből fakad, nem mindenki számára adatik meg. Gros tudja ezt, meg is fogalmazza ezt a gondolatot, s azért a most következő beszélgetésekben mintegy ellenpontját adja az isteni lényegről szóló summának. Olyan témáról beszél, amely érzelmileg a laikusok számára is megközelíthető: a négy evangélium alapján elbeszéli Jézus történetét. Gros elbeszélő készsége itt sokszíniúen bontakozik ki. A naiv bibliai történet előadásába számos emberi motívum, lélektani megfigyelés, a történekek idilli vagy drámai színezése vegyül. A vallásos mese előadásából a Grisardis szerzőjének a hangját érezzük ki.

Befejező beszélgetés

Grosnak ez a legterjedelmesebb befejezése nem csupán a skolasztikus traktátus szerkesztési elvei által megkövetelt formális lezárása a könyvnek. Meghatott ünnepélyesség, befelé-fordulás, erkölcsi felelősségérzés, a szubjektív érzések megnyilatkozása s ugyanakkor a leírt szavak súlyának a tudata jellemzi. Megvilágítja a Mendel-családdal való kapcsolatát. A kolostor-alapító Mendel jóvoltából anyagi kincseket kapott, s ez anyagi kincseket szellemi kincsek nyújtásával viszonzza könyve révén az egész Mendel-nemzetségnek s ezek maradékainak. Az a külső vonás, hogy kiírja mindkettőjük teljes nevét, az özvegyét és a magáét, azt a mozzanatot juttatja eszünkbe, ahogy a középkori táblafestményeken a művész az önmaga alakját is megörökíti a donátor alakja mellett. Könyvének nemcsak általános valláserkölcsi tanításait foglalja tömören egybe, kiemeli az emberi magatartás humanisztikus normáit is: önmagad, gyermekeid, embertársaid, a nép, amellyel élsz, ezek a humanisztikus erkölcsi normáknak a Gros által megjelölt vezérszavai. Hiszi, amit írt, de nem gondolja magát tévedhetetlennek. Céloz a kezdőbetűkbe rejtett akrostichonra. A könyv az írás befejezését pontosan jelölő kolofonnal zárul.

★

A fentiekben egy magyarországi német nyelvű kódex formai és tartalmi ismertetését adtuk. Egy olyan könyvről volt szó, amelynek nemcsak ritkaság-értéke van (a Witwenbuch unicum-példány: másolatokban nem fordul elő, vagy legalábbis ilyen még nem került elő): a tartalmi ismertetés e könyv irodalmi és stilisztikai értékeit próbálta kiemelni, s főleg azt, amit ebben a tartalomban e cikk írója a 15. században tipikusnak érez. Nem beszéltünk e tartalom több érdekes vonatkozásáról, így pl. nem fejtettük ki Grosnak oly jellemzően középkori felfogását a házasságról, férfi és nő viszonyáról. Felmerül Gros közvetlen kapcsolata Augustinussal, akitől munkájának több részletét fordította, s aki valószínűleg a könyv „alapötletét” is sugalmazta „De bono viduitate” c. munkájával. Mindenesetre úgy tűnik: a Witwenbuch mintegy összegezi azokat az értékeket, amelyek Gros többi munkáiban külön-külön megvannak. Stílusa, nyelve miatt valóban megérdemli a további elemzést. Gros a Witwenbuchhal is, mint a Grisardissal a késő középkori német próza „kismestereként” lép elénk. Nemcsak kompilált, előadás-technikájával, szép nyelvével eredetit is adott, s ennek az eredetinek legjavát a Grisardis mellett talán éppen az oly kevesek által ismert Witwenbuchban. A Witwenbuch még jó néhány érdekesebb vonatkozásának a megvilágítása magyarországi germanisták apró munkája lehet. S tegyük hozzá: egy-egy régi külföldi szerző olvasása, magyarázása nem-hogy eltávolítana bennünket nemzeti irodalmunk múltjától: közelebb visz hozzá, felidézvén azt az európai szellemi atmoszférát, amelyben a magyar könyvek egykorú szerzői is benne éltek.

Sonkoly István

MEGZENÉSÍTETT PETŐFI-VERSEK

Költészetünk évszázadok óta nyújtja segítő kezét a zenének. Muzagetésze a muzsikának, mely ennek szárnyán röppen a magasságba. Akad számos zeneszerző, kinek képzelete lángra gyúl a költői szöveg nyomán. Erkel, Mosonyi, s részben Kodály is ehhez a típushoz tartozik, mert többnyire a testvérművészet, a költészet szolgál fundamentumul műveikhez.

Petőfi világos, népiesen egyszerű, természetesen gördülő sorai kiemelkedő mértékben vonzzák magukra a zeneszerzők figyelmét, s számos különböző megzenésítést hívnak életre. Egyik-másik versének, így a *Nemzeti dal*nak 32 különféle dallamosítását ismerjük. A *Honfidal*t 22-szer, a *Te vagy, te vagy barna kislány*t 17-szer zenésítették meg. Verseinek dallamossága még a külföldi szerzők figyelmét is felkeltette. (Nietzsche, szovjet és finn szerzők stb.)

Csakhogy épp ez a könnyed dallamosság, ez a népdallal rokonuló hangvétel vonzza magához nemcsak a kiváló vagy a technikailag jól felvértezett zeneszerzőket, hanem a műkedvelők egész légióját is. Ezért a Petőfi-dallamosítások közt találjuk a legtöbb dilettáns teljesítményt. Ez azonban nem von le semmit a jelenség zenei, ízléstörténeti és művelődéstörténeti érdekességéből. A számos elavult, megoldásban sablonos, sőt kidolgozásban felkészületlen megzenésítés mellett sok az értékes, időtálló mű is.

Ismertetésünk során mi a jelentős alkotásokat részletezzük, a repertóriumban azonban a teljesség kedvéért publikáljuk az egész hozzáférhető anyagot válogatás, értékelés nélkül. Nem mondunk újat, ha hangsúlyozzuk, hogy a költemények közül főleg azokat zenésítették meg, amelyek maguk is népdal inspirációból születtek. Hallja ezeket Petőfi, dúdolja is őket. Bár Aszódon tanul zongorázni, énekhangja nem kifogástalan. Mégis a népdalok ösztönzik műzsáját. Maga Petőfi is szívesen gyűjt népdalokat. Mikor a Kisfaludy Társaság 1844 január elején sürgeti a népi hagyományok ápolását, összeszedését, Petőfi is felsorakozik a népdalgyűjtők csapatába. Erdélyi János lajstromában a 35. helyre kerül — persze a dallam nélküli — szövegjegyzése. A huszonnégy népdalból 8 darabot, részben facsimilében közlétesz Sebestyén is, beható magyarázatokkal.¹ Nem túlzás te-

¹ Sebestyén Gyula: Petőfi népdalgyűjteménye. = Ethnographia XXV. (1914.) 4. füzet. 193 – 207. l.

hát, ha megállapítjuk: verseiből gyakran kicsendül a népdal ritmusa, s dallama. Nem ritkaság ez költőinknél. Arany János maga is bevallja, hogy az *Egri leány* c. versét a *Búsul a lengyel*... kezdetű népdal ritmusára költi.² Ez a sperontizmus nem idegen sem Balassinál, sem Csokonainál, sőt még Adynál sem. Tekintsük meg Petőfi néhány versét, így pl. a *Magyar zászló* című költemény hazafias indítékoktól duzzadó sorait. Nem érezzük-e kicsendülni belőle a *Nem vagyok szép, csak a szemem fekete*... (Gyöngyvirág c. nd. sorozat 71. sz.), vagy a *Sárga szeme van a kukoricának*... , *Rózsa, rózsza, bazsarózsa levele*... , *Dombon van a kisangyalom lakása*... (Nefelejcs c. nd. sorozat 26., 34., 76. sz.), továbbá a *Tarka kendő van a legény zsebében*... , *Ezt a kislányt kísérik a nagy útra*... (M.N.T. III/a. 102. és 124. sz.) kezdetű népdalok melódiáját? Idézhetnénk még néhány tucat dalt, melynek ritmusából fakad a költemény. De nézzük más versét: *Te vagy, te vagy barna kislány* című szerelmi költeményét. Lükterése ennek is népdalszerű. Megfelel a *Tudok szőni, tudok fogni, tudok motollátni*... (M.N.T. III/a. 402. sz.), *Porka havak esedeznek*... c. regös ének (M.N.T. II. 865. sz.), avagy *Nem anyától szültem, rózsafán termettem*... (M.N.T. III/a. 16.sz.), *Hajnallna, hajnallna, csak meg ne virradna*... , *Szól a kakuk madár*... , (Gyöngyvirág c. nd. sorozat 19. és 38. sz.) kezdetű népdalokénak. Nem is szólva a közismert *Tavaszi szél vizet áraszt*... s *Fürdik a holdvilág*... c. dalokról.

Nincs benne túlzás, ha a petőfieskedők írói divatát párhuzamosítjuk a Petőfi-megzenésítések áramlatával a múlt század középső évtizedeiben. Egész daláradat önti el zenénket. Kevés a maradandó érték, azonban kétségtelen: a magyar műdal Petőfi-verseken csiszolódik. Ha melódiájuk sablonos is, ízlés- és tudatformáló szerepük, nem utolsó sorban a nemzeti függetlenségi szellem, a korhangulat alakításában való részvételük nem lebecsülendő.

Egressy Béni, a Szózat megzenésítője, és Szénfy Gusztáv elsők között szerepelnek időrendben. Szénfy neve főleg ahhoz a kb. 400 népdalhoz kapcsolódik, amelyet lejegyez a Tudományos Akadémia megbízásából, s amely végül is kiadatlan marad, elkallódik. Már Petőfi életében, 1846-ban dallamosítja Szénfy Gusztáv a *Rabházának fia* c. versét, (amelyet egy évszázad múlva Kodály dolgoz fel remekül férfikarra), továbbá Egressy 1844-ben Thern Károly 1848-ban a *Nemzeti dalt*. Petőfi dalai gördülékenyek. Szénfy szereti az AAB₄ és AABA formatípust. Tehát a második dallamsorban mindig ismétlődik az első sor melódiája. Zeneszerzési képzettsége azonban eléggé fogyatékos. Szénfy jogász, csak kedvtelésből foglalkozik zeneszerzéssel. Igazolja ezt dalainak eléggé primitív zongorakísérete. Az ének üdesége azonban feledteti a zongoraszólam hiányosságait. A Szana Tamás³ által „magyar Schubert”-nek nevezett Simonffy Kálmán *Dalvirágok* című dalciklusa is érdekes számunkra. Szereti dallamait hármas ütemű sorokra tagolni. Kár, hogy annyira erőlteti a koriambikus ritmizálást, s ez okozza néhol a hibás prozódia. Így pl. *Te vagy, te vagy barna kislányt* idegenszerűen kezelt jambikus sorral párosítja. Lényegesen sikerültebb Mosonyi Mihály feldolgozásában *A szerelem, a szerelem* c. vers melódiája. Mosonyi egyik legképzettebb zeneszerzője korának. Mint a Zené-

² Voinovich Géza: Arany János életrajza. II. köt. Tud. Akad. k. 1931. 350 l.

³ Szana Tamás: Egy magyar zeneköltő. = Koszorú. (Petőfi Társ. havi közl.) 1880. III. köt. 453. l.

zeti Lapok főmunkatársa elméletileg is behatóan foglalkozik zenei problémákkal. Kórusra is feldolgozott hangulatos dallama ma is előadható, akárcsak az *Anyám tyúkja*, melyet a jeles zenekutató: Bartalus István dallamosít. Egressy Béni számos feldolgozása már kevésbé sikerült. Az egyazon szótagra kerülő több hang torlódást idéz elő, s ez a hajlítás sokszor árt éneke könnyenérthetőségének.

Arany János zeneszeretete közismert. Bár hangversenyre, operae előadásra ritkán jár, muzikalitása vitathatatlan. Négy eredeti dalt szerzett Petőfi versekre. *A tintásüveg* c. vers feldolgozását kivéve, mely 1874-ből való, a többi öregkori szerzeménye, 1880 februárjából származik, azaz a költő 63-ik életéből. Verstani szempontból is rendkívül jelentősek Arany dalai, mert „világosan megmutatják, hogyan értelmezi, tagolja a megzenésített vers ritmusát. Valahány jambusi verset megzenésít, mind régi jambus-dalainak és a Szózat módjára teszi, súlyos kezdettel, a jambusi hatást mellőzve”.⁴ Talán a legnépszerűbb *A toronyban delet harangoznak* kezdetű, mely három ütemű dallamsorokból tevődik össze, mint több más dala. Persze az első két sora azonos. Ez is Arany kedvelt dalformája, a megmaradt 19-ből 7 melódiában pontosan visszaverődik a második sorban az elsőnek a dallama. A dallamsorok zárüteme gyakran azonos ritmusú. A négy Petőfi-dalból három efféle, csupán a *Hozzám jössz-e?* eltérő szövegű, de az utóbbi Kodály szerint „Arany legbonyolultabb” dala, s a költő maga is cikornyásnak mondja.⁵

A XIX. század második felének legátfogóbb dallamgyűjteménye a gyakran Ögyek álnéven működő Langer Viktor Petőfi-albuma. A száz dalt tartalmazó kiadvány az 1848—1898-as évek termésének hű tükré. Langer a saját szerzeményein kívül — melyeket részben Ögyek álnéven, részben családi nevén jelez — összefoglaló énekgyűjteményében kora ismert szerzőit szólaltatja meg. Jól summázza a XIX. század dalkészletét. Mihalovich Ödön, Id. Ábrányi Kornél, Doppler Károly, Egressy Béni, Füredi Mihály, Lányi Ernő, Mosonyi Mihály, Szénfy Gusztáv, Thern Károly, Zimay László, Simonffy Kálmán műdalain kívül még 39 „népdal”-t is közöl. De ezeknek nincs sok közül a falusi, igazi népzenehez, hanem jobbára a népies műdalok tájairól érkeznek. Akad olyan is, így a *Van-e mostan olyan legény?* kezdetű, melyet a szerkesztő applikál Thern *Fóti dal*-ának népszerű melódiájára. Ábrányiét kivéve valamennyi dal strofikus megoldású. A zongorakíséret a kor szokásához híven tartalmazza az énekszólamot is.

Ám jó prozódiát ne várjunk ezektől a melódiáktól! Így Doppler — ki maga is lembergi születésű — többnyire jól megnyújtja az utolsó szótagot. Pl.: Tied vagyok, tied hazám sorában. De Egressyé sem jobb prozódiájú, sőt hajlításai miatt még talán rosszabb. *A virágnak megtiltani nem lehet* énekelteti helytelen ritmizálásban.

A magyar opera nagy mesterét, Erkel Ferencet is büvkörébe vonja Petőfi költészete. Legelőször ő zenésíti meg 1863-ban *A magyarok istene* c. költemény 1., 2., 7. és 8. szakaszát. Erkel helyenként elég szabadon kezeli az eredeti textust, pl. *átölelve tartja* helyett *átölelve őrszi*, s a 2. szakasz végén *ő védelmeze* helyett *ő oltalmazza* szavakat énekelteti.

⁴ Kodály Zoltán—*Gyulai* Ágost: Arany János népdalgyűjteménye. Bp. Ak. 1952. 181. l.

⁵ Ua. 191 l.

A némileg verbunkos nyomokon haladó ének befejezése egyezik a Himnuszra záró ütemeivel.

1873-ban jelenik meg Hubay Jenő 18 Petőfi-dala. Hubay korának Európa-szerte ismert hegedűművésze, és sok csillogó, hatásos hegedűszerzemény írója. Dalainak ritmizálása bővelkedik az akkor elterjedt koriambikus ütemekben, dallamvezetése pedig tarkállik a sok bővített másodtól. Harmóniakezelésében elég sűrű a szűkített hetedhangzat, mely Kodály szerint „a hanyag tanuló menedékhelye”. A legelső dal rosszul alkalmazott kvartszext hangzattal indul, s a dalcsozor általában is kora népies műdalainak színvonalán mozog. A füzet azonban tipográfiai szempontból vitathatatlanul értékes: a dalokat Munkácsy, Zichy, Jankó, Lotz stb. remek illusztrációi díszítik.

Mihalovich Ödön a Zeneakadémia igazgatója (1887—1919), s a korabeli magyar zenei élet egyik irányítója. *Ereszkedik le a felhő* című dala (1885) élénk reminiscenciák gyűjteménye. A *Kossuth Lajos azt üzente...* kezdetű verbunkos motívumával indul, enharmonikus modulációmenetében pedig példaképét, Wagnert idézi, kinek lelkes híve.

Szedy Árpád a századforduló elismert zongoraművésze. *Helikon szvitjét*, mint az 1917—1922-es évkör legjelentősebb művét, a Kisfaludy Társaság Greguss-díjjal jutalmazza. (Zenei bíráló: Papp Viktor. Ma persze mosolygunk ezen, hiszen ebben az időszakban kerülnek bemutatásra Bartók: *Fából faragott királyfi* című táncjátéka, *A kékszakállú herceg vára* című operája, továbbá Kodály, Weiner több kamarazeneműve és Dohnányi: *A vajda tornya* című romantikus operája.) Szedy a *Szeretném itthagyni* c. dalt két változatban dolgozza fel. Az első (1904) erősen kromatizált, a második (1911) virtuóz zongorakísérettel ellátott megzenésítés. A magyar népdal hatása egyikben sem mutatkozik. Érdekes megemlítenünk, hogy ugyancsak 1904-ben Kodály is erre a szövegre szerzi utolsóéves vizsgadolgozatát.

Szándékosan időzünk többet a XIX. századi daltermésnél, mert ennek anyaga porlandóbb, emlékei kiveszőben vannak. Megérdemlik figyelmünket, egyik-másik darab ma is előadásra kerülhet.

A Petőfi-dalok történetében mintha hézag tátongana. A XX. század első évtizedeiben inkább csak a második és harmadik vonalbeli komponisták foglalkoznak az örökéletű versekkel. Sem Kodálynak, sem Bartóknak nem jelenik meg Petőfi-dala. Dohnányi, egyébként is alig ír vokális zenét. Az újabb nemzedék azonban szeretettel közeledik a gazdag hagyatékhoz. Kadosa Pál 7 dala felhasználja az új zenei törekvéseket is de inkább a zongorakíséretben. Regős énekekre emlékeztető dúr-jellege hatja át énekszólalmain. Még a termékeny Kardost, Szervánszkyt említhetjük meg a lelkes szerzők közül.

A vokális zenében döntő szerepet játszik a kórus. A múlt század közepe óta minden nagyobb városunkban énekkari egyesületek alakulnak, melyek a város zenei életének mozgatói. Az angol glee és catch-klubok példáján felbuzdulva Zelter, Goethe verseinek szorgalmas megzenésítője s a költő muzsikusz-barátja létrehozta 1809-ben a berlini Liedertafelt a Singakadémia tagjaiból. Minálunk német közvetítéssel gyökerezik meg a karének kultusza.

Pesten 1840-ben alakul meg Havi Mihály kórusa melyet nyomon követ 1845-ben a pécsi férfikar is. Nagy segítséget jelent az Apolló c. férfikari folyóirat, amely 1886-tól

negyedévenként megjelenve. 57 esztendőn át ellátja anyaggal dalárdáinkat. (Jelentősége 1930 után csökken, a Magyar Kórus cég lehenyerli korszerű, kitűnő kiadványaival.) Az Apolló kiadványaiban szereplő dalok túlnyomóan sablonos harmóniakezelésre, gyakran magyartalan „prozódijára”, a vérszegény homofon stílusra, (amely a német Liedertafel lecsapódása) s a szimmetrikus, német jellegű dalformáló szerkezetére igényes esztétikai mérce alkalmazása szóba sem jöhet! Helyesebb értékeléshez közeledünk, ha ennek a litteratúrának nem hibáit, hanem hasznát, funkcióját firtatjuk.

E kórusok táplálják a dalosokban a szülőföld, a táj, a haza iránti ragaszkodást — igaz, kispolgári, szentimentális körökben. Előmozdítják a társas életet, s e vonatkozásban még politikailag progresszív szerepükről is beszélhetünk. (Ld. munkás dalegyletek!)

Az első Petőfi-kórusok Egressy Béni, Id. Ábrányi Kornél, Bartalus István, Horváth Ákos, Erkel Ferenc és Sándor, Kirchner Elek, Festetich Leó, Hubay Jenő, Zimay László nevéhez fűződnek. Lehetséges, hogy e kórusművek nem időtállóak, nem jutnak be a mai zenei élet vérkeringésébe. Korukban azonban lelkesítik a dalosokat, s hallgatóságukat. De nem szerencsésebbek a XX. századeleji művek sem. Mikor hangzik fel pl. manapság Szotyori Nagy Károly, Lányi Ernő, Radó Aladár, Buchner Antal, Geszler Ödön kórusműve? Eltemeti őket az idő, mely csak a legjobb alkotásoknak kegyelmez, a többi csupán könyvtári anyag marad, történeti szempontból érdeklí a kutatót.

Petőfi versein csiszolja kórusszerkesztő technikáját a reformkor számos ismert zeneszerzője, mert költeményei zenét sugallnak. Kodályt is ösztönzik, igaz, csak hajlott korában. Első kórusai, az *Isten csodája*, s a *Rabhazának fia* a második világégés tetőpontján születnek, s utána még hat dallamosítását ismerjük.

A *Nemzeti dal* kivéve elég ritkán csendülnek fel ezek a dalosok ajkán. Együtteseink régi, kipróbált, népszerűvé vált műveit tanulják. Kár, hogy Kodálynak e kórusai mind 60-ik életéve után keletkeznek. Az öregkori alkotások technikai tökéletességével nincs mindig arányban a dallamív üdesége, invenciója. Régi ötleteit ismétli kidolgozásukban. A *Csatadal* áttetszően jó szerkesztése pedig kórusegyütteseink kényelmessége miatt nem terjed el. A kettős négyzólamú vegyeskar szervezése úgylátszik nem sikerül. A benne végigvonuló szinkópás ritmus mottószerű osztinato mozgása a harci riadónak találó realizálása.

Triója *Aki magyar, aki vitéz* sorára indul. Imitációkkal bővelkedik, de ezek nincsenek végigvezetve, hanem csupán rövid motívumok, amelyek ismétlésekben végigfutnak a szólamokban. Az *előre* szóra szinkópált imitációk kerülnek.

A *székelyekhez* szintén vegyeskari letétű, kéttagú szerkezetű mű. Dallama változatban ismétlődik. Ezt feldolgozási rész, majd új anyag követi. *Föl, székely, föl* szavakra kis imitációk kerülnek, akár csak a középkori épületekre a vakablakok, amelyek külsőleg utánozzák a valóságos ablakokat. Még említendő *A magyar nemzet*.

Megérdemlik az elemzést férfikarai is: az *Isten csodája*, *Rabhazának fia*, *Élet vagy halál*, *Hejh Büngözsdí Bandi* és a *Nemzeti dal*.

A nemzeti katasztrófa vérzivataros esztendeje érleli meg az *Isten csodája*, s a *Rabhazának fia* vészfelhős lapjait. De az *Isten csodája* mégsem pesszimiztikus. Tömör hangzatai, végén a nagy dinamikai fokozása bizakodást sugároz. A vers refrénjének dallama:

Isten csodája, hogy még áll hazánk, vezérmotívumként visszatér, de proteuszi változással, más-más harmóniai köntösben.

Ám a *Rabhazának fia* már nem oly bizakodó; elalélt fájdalomtól, balsejtelemtől terhes, akárcsak az egész esztendő, melynek igazi tükre e misztikus félhomályba burkolódzó férfikari mű.

Az *Élet vagy halál* szélesen ívelő dallamkezdet a közepe felé négy-, majd a végén ötszólamúvá dagad. Tömör, azonos ritmusban mozgó, telt hangzatok emelik monumentálissá. Lelkesítő hatású, befejezésekor ellenmozgásos mixtúra-hatásokkal ékesítve. Kár, hogy a szólamok nagyobb hangterjedelme nem kedvez elterjedésének.

Hejh Büngözsdi Bandi népdalra emlékeztető dallamát hármashangzat-mixtúrában intonáltatja először. Lényegében strofikus szerkesztésű, de igen érdekes kialakításban. Kétszer ismétlődik változatos tematikájú bevezető ütemekkel, s kissé orgonaszerű utójátékkal.

Hetvennégy esztendő korából való a *Nemzeti dal*, rondószerű felépítéssel, leszűrt klasszicitással, benne *A magyarok istenére esküszünk* dallama ritornellszerűen visszaverődik. Nem halmozza a nehézségeket, egyszerűsége törekszik, ezért jobban elterjed. A nyolc Kodály-kórus a két géniusz szerencsés találkozása.

Bár a költő lírai véralkat, mégis ösztönzi az énekes színpadot is. Figyelmünket nem kerülheti el Kacsóh Pongrác nagyhatású daljátéka, a *János vitéz*. Kacsóht — hasonlóan a múlt század közepén élő orosz „ötös” csoport tagjaihoz — más pályáról hódítja el a zene. Abba hagyja a fizika oktatását, hogy teljesen a zenének élhessen. Daljátéka ösztönös melódia-invenciójának gyümölcse. A népies műdal világához kapcsolódó dalainak egy része, így a *Kék tó... Megálmodtam réges-régen...* kezdetű, a szerzőnek már régebbi daljátékában, a *Csipkerózsikában* is szerepel. Hangszerelésének gyarlóságát Vincze Zsigmond, a rutinos karmester tünteti el, kinek áthangszerelési, s más egyéb javításai színpadképpé teszik Kacsóh daljátékát. A *János vitéz*t a Király Színház mutatja be 1904. november 18-án átütő sikerrel.⁶ A későbbi években Kacsóh lelkiismeretesen elsajátítja a zeneszerzés elméletét, de régebbi daljátékának sikerét nem tudja megismételni. Megemlíthetjük még Unger Ernő Petőfi c. operáját, mely azonban csak háromszor kerül előadásra az Operaházban. (Bemutatója: 1944. III. 15-én.)

Az öregedő Liszt Ferenc a magyar közélet nagyjairól mintázza meg zenei kisplasztikáit. Deák, Széchenyi, Teleky, Eötvös, Vörösmarty, Petőfi, Mosonyi profilját ábrázoló zenei portréi afféle zenei érmék. Petőfi arcképét a költő halála után 28 évvel vési ki Liszt Ferenc. Emlékezetében megjelenik Jókai *Holt költő szerelme* c. verséhez írt régebbi, 1874-ből való melodramájának tematikája. *Petőfi arcképe* háromtagú darab, melynek moll részlete lényeges változással visszatér a végén az egynevű dűrban.

A szimfonikus művek közt megemlíthető Hubay Jenőnek, a századforduló egyik legjelentősebb hegedűművészenek Petőfi szimfóniája. Kár, hogy zeneszerzési technikája nem arányos lelkesedésével. Dagályos frazeológiája, utánérzésekből táplálkozó dallam-

⁶Koch Lajos: Kacsóh Pongrác „János Vitéz”-e. = Fővárosi Könyvtár évkönyve XI. évf. 1941. Különlönyomatban is.

világa számunkra élvezhetetlenné teszi a szimfóniát. Az utolsó két évtizedben keletkezett megzenésítések termése oly gazdag, hogy külön tárgyalást igényel.

Repertóriumunk a következő főbb szempontokon alapszik: Míg Isoz a verscímekről utal a versek első sorára, s a verskezdetek betűrendjében közli anyagát, mi a verscímek szerint csoportosítunk. Mert az a célunk, hogy az érdeklődő a leggyorsabban megtalálja a keresett vers dallamosítását. Ezért egységesen mind Isoz lajstromának pótjegyzékét, mind pedig annak folytatását, az 1930—1969 közötti megzenésítéseket a verscímek alapján rendezzük. Még akkor is, ha a szerző darabját más, önkényesen választott címen jelzi, vagy a vers első soráról nevezi el. Repertóriumunk nemcsak a nyomtatásban megjelent műveket tartalmazza, hanem jegyzékbe foglalja a kéziratban maradtakat is, bár ezekkel szemben Isoz tartózkodást, bizalmatlanságot ajánl. „A nyomtatott hangjegyek közül a bibliográfiába csak azokat vettem fel, melyek kezemben voltak. Ez nem lebecsülése bármely hangjegy árjegyzéknek... hanem csak óvatosság. Így pl. Tarnay Alajosnak Petőfi dalok című sorozata öt füzetből áll, címlapjukon mind azt öt füzet tartalma fel van sorolva, de a 3—5. füzet még nem jelent meg... Nem soroltam fel az irodalomban annyit emlegetett Nietzsche-dalokat sem.” — írja Isoz, ki csupán az általa látott kéziratokat lajstromozza.⁷

A mi módszerünk eltér Isozétól. Azt a darabot is megemlítjük, amelyet nem láttunk, de tudunk róla, mert valamikor előadásra került, vagy megemlíti valamilyen életrajz, vagy repertórium. Ilyenkor utalunk a forrásra. Nietzsche dalai szerepelhettek volna már Isoz repertóriumában, mert nyomtatásban megjelentek már 1924-ben Göhler gondozásában, Lipszében, a Kistner és Siegel cégnél.

Nyugodtan mellőzük azonban az olyan 1930 előtti művek említését, melyeket Isoz már felsorolt, s amelyek azóta újabb kiadásokban is a közönség elé kerültek. Így Kacsóh Pongrác népszerű *János vitéz* című daljátékát, melyet 1904-ben bemutattak, s énekes zongorakivonata 1929-ben megjelent a Rózsavölgyi cégnél, s Isoz tudott róla. Felesleges utalni újabb kiadásaira. (1952-ben megjelent a Zeneműkiadónál, Kenessey Jenő újrahangszerelte stb.) Bibliográfiánk lényegében Isozénak folytatása, ezért helyszűke miatt nem gyűjtjük az általa említett zeneművek új kiadásait. Ám külön fejezetben csoportosítjuk azokat a zenedarabokat, melyek a költő személyére vonatkoznak, vagy amelyek csak témájuk vagy inspirációjuk alapján kapcsolódnak egyik-másik művéhez. Nem említjük azokat a megzenésítéseket, amelyeknek címét szerzőjük önkényesen választotta meg, s a valóságos verscím kideríthetetlen. Elmarad a külföldi zeneszerzők Petőfi-megzenésítéseinek nyilvántartása is. Bár Nietzsche Petőfi megzenésítései figyelemre méltóak, ezeknek felsorolását egyelőre mellőzzük.

⁷ Isoz Kálmán: Petőfi műveinek zenei bibliográfiája. = Muzsika Bp. II. évf. 1930. 3. sz. 99–125. 1. Kny is. Isoz előtt foglalkozott még ezzel:

Haraszi Emil: Petőfi a zenében. = Petőfi Almanach. Bp. 1923. 136–144. 1.

Wagner József: Petőfi és a zene. = Zászlónk, 1923. jan. 15. majd Isoz után:

Dobó Sándor: A Petőfi dalok jelentősége. = A Zene .XIX. évf. 1938. 15. sz. 260–262. 1.

Uő: Petőfi költészetének zenei vonatkozásai. Bp. 1938.

Anyagunk részben pótolja, részben kiegészíti Isoz nagyjelentőségű és hézagpótló lajstromát. Repertóriumunk két részes, az első fejezetben közreadjuk Isoz bibliográfiájának pótgjegyzékét, majd közöljük a Petőfi-megzenésítések újabb jegyzékét 1930-tól 1969-ig. Tehát adatanyagunk nem teljes, csak Isozéval együtt használható.

Mind a zene-, mind az irodalomtörténetet érdekelheti, hogy Petőfi alig hétéves költői pályának mely évei teremtek legtöbb megzenésített verset. Statisztikánkban — felhasználva Isoz Kálmán repertóriumának gazdag anyagát is — összesítjük 125 év zenetermését.

Legkevesebb megzenésítőt az első (1842) és az utolsó (1849) év poézise vonzott. Igaz, ezen két esztendő költői termése mennyiségileg nincs arányban a közbeeső évek produkciójával. Az 1842-es évből mindössze 4 versre 6, s 1849-ből 2 versre 5 zenemű született. Az 1842-es pályakezdő zsengek, s az utolsó, gyakran szónokias versek nyilván ugyanazon ok, az eredetiség, s a művészi erő elégtelensége miatt nem hatottak.

A közbeeső (1843—1848) évek versanyaga azonban példátlanul nagymértékben inspirálta mind a céhbeli, mind a műkedvelő zeneszerzők fantáziáját. Az 1843-as termésből 20 költemény 114, az 1844-esből pedig 4^s vers 117 dalt és kórusművet hívott életre.

Statisztikánk azt is mutatja, hogy zeneszerzőinknek Petőfi a legkedvesebb költője.

Már Isoz megállapította repertóriumába bevezető tanulmányában, hogy 203 versére 502 énekesmű keletkezett. Repertóriumának megjelenése óta ez a szám 41 verssel és kb. 240 megzenésítéssel szaporodott. Tehát összesen 244 verse gazdagítja a magyar dal- és kórusirodalmat, s a dallamosítások száma megközelíti a 750-et. Ebbe a számba nem foglaltuk bele azokat a zongora- és zenekari műveket, melodramákat, kantátákat, stb. amelyek csak egyes versek hangulatát idézik, vagy Petőfi személyére vonatkoznak.

I. PETŐFI-MEGZENESÍTÉSEK REPERTÓRIUMA 1930-IG

(Isoz Kálmán bibliográfiájának kiegészítése)

1. *A faluban utcahosszat*

Betét Hubay Jenő *A falurossza* c. dalművében. Ének zenekarral. H. k. 1894—95. Kézirata az OSzK zeneműtárában. Ms. mus. 2705.

2. *A hazáról*

Buchner Antal fkar. A balassagyarmati Dalegylet pályázatán díjat nyert 1925-ben.

3. *A király esküje*

Lányi Ernő fkar. Temesvári Zenekedv. Egl. 1903-ban kiírt pályázatán 1. díjat nyert. = Apolló IX. 339. sz. Isoz említette.

4. *A magyarok istene*

a) Hubay Jenő fkar. *Négy férfi négyes* c. kiadványban. Op. 16. H. 1912. b) Bátor Lajos fkar. és harm. Ms. Mus. 3807/1

5. *A szabadsághoz*
Gosztonyi Béla fkar. Kéz. 1879. június 28-án előadták a Zeneakadémia nagytermében.
6. *A szerelem, a szerelem*
Szini Károly: A magyar nép dalai és dallamai. Én. Franklin. 1878. 42. l.
7. *A tavaszhoz*
7a A virágok Klacsó Béla fkar. Apolló 623 sz. Schönwald (Siklós) Albert én. zg. 1894–1895. Kéz. OSzK Zt. Ms. Mus. 2074 sz.
8. *A virágnak megtiltani nem lehet*
Szini Károly: A magyar nép dalai és dallamai. Egressy Béni nótáját közli Szini átritmizáltan, de Egressy nevének említése nélkül Langer Viktor szerkesztésében megjelent Petőfi-albumból.
9. *Alkony*
Gárdonyi Zoltán: én. zg. Kéz. OSzK. Zt. Ms. Mus. 1020.
10. *Árvalányhaj süvegem bokréttája*
Erkel Gyula: én. zenekari kísérettel. Kéz. 1859. XII. 10. F.E. 113 l.
11. *Az éj*
Kósa György: én. zg. Kéz. 1928. Említi MZK.
12. *Bolond Istók*
Szabados Béla népies daljátéka szimfonikus zenekarral. Bemutatója a Városi Színházban. 1922. XII. 22-én. Kéz.
13. *Csatadal*
Mihalovich Ödön: fkar. Pest. 1871. Tábornszky k. b. Végler Gy. fkar. Lampel k, 1904
14. *Csuklyában jár a barát*
Angyal Armand: én. zg. Dalaim c. kiadványban. op. 51. Szerző kiad. 1899.
15. *De már nem tudom, mit csináljak*
Erkel Gyula: én. zg. Kéz. 1860. jan. FE. 113 l.
16. *Dínom-dánom*
a) Erkel Gyula kórusa. Kéz. 1861. április. Említi FE. u.o. b) Geszler ö. vkar. Vegyeskarok 27 sz. Rozsnyai k. 1923
17. *Dombon ülök*
Ismeretlen szerző dallama. Panyolán gyűjtötte Kovács L. közli Volly István Szól a figemadár c. kötet. Szabolcs-Szatmár megye k. 1957. 144 l.
18. *Édes öröm, ittalak már*
Allaga Géza fkar. Kéz. az OSzK. Zt. Ms. Mus. 1037.
19. *Egy gondolat bánt engemet*
a) Kapi Gyula melodráma zg. R. k.
b) Fersch Vilmos fkar. op. 11. Apollo 1928. 602. sz.
c) Szentgáli Antal fkar. Kéz. az OSzK Zt. Ms. Mus. 2169. sz.
d) Siklós Albert én. zg. Kéz. az OSzK Zt. Ms. Mus. 2073. sz. kidolgozatlan zongoraszólammal és szimf. költ. vezérlőnyve. 188 l. terj. 1893.
20. *Éj van*
Stocker József én. zenekarral. Kéz. bemutatta a Székesfőv. Zenekar 1928. ápr. 1.
21. *Erdőben*
Schönwald (Siklós) Albert én. zg. Kéz. OSzK Zt. Ms. Mus. 2073/12. 1901.
22. *Érik a gabona*
Kacsóh Pongrác én. zg. Kéz. Említi MZK. 1922.
23. *Esik, esik, esik*
Kósa György én. zg. Kéz. 1928. MZK.
24. *Ez a világ*
Szini Károly a magyar nép dalai és dallamai c. gyűjteményben. 103. l. Dallama Egressy Béni nótájának

- dekolorált alakja. Átvéve Langer Viktor szerkesztésében megjelent Petőfi-albumból. 1899. Rubinstein Antal. *Fantasie sur des M.H.P.R.* 1858.
25. *Falu végén kurta kocsmá*
Wusching Konrád fkar. Előadta a Lugosi dal- és zeneegylet 1874. okt. Vö. *Zenészeti Lapok XIV.* (1874.) 25. sz. nov. 1. 203. l.
26. *Fiam születésére*
Kacsóh Pongrác én. zg. Kéz. az OSzK Zt. Ms. Mus. 2757. 1922. febr. 23.
27. *Fürdik a holdvilág*
Ismeretlen szerző dallamát feldolg. Aggházy Károly zg. *Soirées Hongr. III. Serie. Rozsnyai k.*
28. *Fürge méh*
Schönwald (Siklós) Albert én. zg. Kéz. OSzK Zt. Ms. Mus. 1304.
29. *Honfidal*
a) Eperjessy István én. zg. Ism. y szignálással a *Zenészeti Lapok I.* (1861.) 14. sz. jan. 2. 109 l.
b) Matlekovits Józsa én. zg. Kéz. az OSzK. Zt. Ms. Mus. 1304.
c) Lányi Ernő fkar. V. ö. Papp Viktor: *Zenekönyv. Magyarok. Stádium.* 1940. 77 l.
30. *Hull a levél*
Kereszty Jenő én. zg. Szerző k. évszám nélkül.
31. *Igyunk*
Szini Károly: a Magyar nép dalai és dallamai c. dalgyűjteményben. én. 137 l.
32. *János vitéz*
Kacsóh Pongrác daljátékának eredeti kéziratossongorakivonata az OSzK Zt. Ms. Mus. 2074.
33. *Kördal*
Angyal Armand én. zg. Dalaim c. füzetében. Op. 51. Szerző k. Pesti Könyvnyomda. 1899.
34. *Le az égről hull a csillag*
a) Schönwald (Siklós) Albert én. zg. Kéz. az OSzK Zt. Ms. Mus. 2073/4. 1901.
b) Siklós Albert fkar. *Apollo* 1929. 627. sz.
35. *Már minékiünk ellenségünk*
Aggházy Károly vkar. Kéz. az OSzK. Zt. Ms. Mus. 2113.sz. 1842.
36. *Megy a juhász a számaron*
Lányi Ernő vkar. Előadták 1933. III. 18. [V. ö. A Zene XIV. (1933.) 243. l.]
36 a *Mi haszna, hogy a csoroszllya* Aggházy Károly fkar *Apollo* 546 sz.
37. *Nehéz dolog*
Kacsóh Pongrác én. zg. Kéz. OSzK Zt. Ms. Mus. 2757. 1922. febr. 23.
38. *Nem ver meg engem*
Szini Károly: A magyar nép dalai és dallamai c. dalgyűjt. 160. l.
39. *Nemzeti dal*
a) Karsa Endre éneke. Tartalmazza a Finkei József-féle 1879. sz. sárospataki melodiárium. (1844–1851) 65. l. Kéz.
b) Zongorakíséretes dallama az OSzK Zt. Ms. Mus. 2308. sz.
c) Hubay Jenő vkar. zong. kísérettel. Az Isoz által említett Bárd. cég kiadásán kívül megjelent Harrach József Magyar Árion c. mű isk. haszn. készült vegyeskari énekek gyűjt. is. Lampel 1892.
b) Kálózdí János én. zg. Isoz említi. Petőfi Sándor könyvtárában is megvolt, de az 1849. febr. vagyonekobbzási rendelet révén elkobozták. (Muzsika IX. 1966. 3. sz. 20. l.) Tartalmazza a Finkei-féle 1879. sz. sárospataki melodiárium. 65. l. Kéz. V. ö. Isoz K.: A megzenésített Nemzeti dal. = Zenei Szemle. 1948. 5. sz. 248–251. l.
40. *Orbán*
Poldini Ede fkar. Említi Tóth-Szabolcsi: Zenei Lexikon. Győző k. Poldiniról szóló cikkben. 1930.
41. *Pusztán születtem*
Szini Károly: A magyar nép dalai és dallamai. 45. l.
41 a *Rákóczi* Geszler Ö. bic. Magyar Daloskönyv. Rozsnyai. k. 1912. 20 sz.

42. *Rég veri már a magyart a teremtó*
 a) Vavrincez Mór fkar. op. 57. Kéz. OSzK Zt. Ms. Mus. 2819. sz.
 b) Szini Károly: A magyar nép dalai és dallamai. 24. l. Nem említi, hogy ez Szénfy Gusztáv dala.
 c) Lányi Ernő fkar. V.ö. Papp Viktor: Muzsika. Stádium K. 1940. 77. l.
43. *Részség a hazáért*
 Bartalus István Magyar Népd. E. Gyűjt. VII. köt. 108. l. Ennek a dalnak a változatát lásd Szini Károly idézett dalgyűjt. 25. l.
44. *Salgó*
 Perényi Géza operája. Kéz. 1930 körül. Említi a Zenei Lexikon. 1930.
45. *Száll a felhő*
 Vass Jenő én. zg. Kéz. az OSzK Zt. Ms. Mus. 1109.
46. *Szerelem vándorai*
 a) Doppler Ferenc fkar. Kéz. Vezérkönyv az OSzK Zt. Ms. Mus. 1987.
 b) Halács János vkar. Kéz. OSzK. Zt. Ms. Mus. 1864.
 c) Szénfy Gusztáv én. zg. Nyíregyháza, 1857. Említi a szerző Simonffy Kálmánhoz írt levelében. Közli Isoz Kálmán: Zenei kéziratok jegyzéke. I. Zenei Levelek. M. Nemz. Múz. K. 1921. 1303. sz. levél. valószínűleg kéziratban maradt.
 d) Ábrányi dalát átírta Kereszty Jenő fkar. Apollo 565
47. *Szeretném ithagyni a fényes világot*
 Kodály Zoltán: én. zg. Orsz. Zeneakadémia zeneszerzési tanszakán a IV. éves vizsgadolgozat 1904-ből. Kéz. a szerzőnél.
48. *Szülföldemen*
 Schönwald (Siklós) Albert én. zg. Kéz. OSzK Zt. Ms. Mus. 2074.
49. *Pató Pál úr*
 Kósa György én. zg. 1928. Kéz. eml. MZK.
50. *Távolból*
 Siklós Albert én. zg. Kéz. az OSzK. Zt. Ms. Mus. 2074.
51. *Temetésre szól az ének*
 a) Lányi Ernő fkar. Előadva 1933. III. 18. Zeneakadémia termében. V. ö. A Zene XIV. (1933.) 243 l.
 b) Erkel Gyula karéneke. Kéz. Említi Kereszty István az Erkel család krónikájához c. cikkben. FE. 113. l.
 c) Siklós Albert én. zg. Kéz. OSzK Zt. Ms. Mus. 2669. sz.
52. *Temetőben*
 Erkel Gyula karéneke. Említi Kereszty István uo.
53. *Vadonerőd a világ*
 Kodály Zoltán én. zg. Kéz. 1900 előtt.
54. *Világoskék a csillagos éjszaka*
 Angyal Armand én. zg. A Dalaim c. füzetében 17. sz. Szerző k. 1899.
55. *Zsuzsikához*
 Molnár Antal én. zg. Kéz. Zeneművészeti Főiskola Könyvt. 28 071. sz.
56. Hegyi Béla 6 P. dal. Pesti könyvny. Z. F. K. 2900
57. Köveskúti Jenő P. melodramák
58. Reschovszky Sándor 4 P. dal. Kéz. Z. F. K. 29 560

II. Petőfi költemények alapján írt, vagy Petőfi személyére vonatkozó zeneművek

Ebben a fejezetben az 1930 utáni zeneműveket említjük, s egyben a pótlást is Isoz repertóriumához.

1. *Ábrányi Emil*: Petőfi-szvit vonószekarra. Kéz. 1898. Ez évben elnyerte az Orsz. Zeneak. pályadíját is. Előadta a debreceni MÁV Filharmonikus Zenekar. 1927. V. 8-án.
2. *Farkas Imre*: Örök tavasz. Énekes játék. . . Petőfi verseire. Zenéjét szerezte Sebestyén Gyula. 1948.
3. *Geszler György*: Petőfi-szvit zenekarra. Kéz. Előadta a Székesfőv. zkar.
4. *Geszler Ödön*: Bolond Istók c. dalmű. Szövegét is Geszler írta. Befejezetlen kéz.
5. *Géczy Lajos*: Mese, Dramolett. Írta és zenéjét szerezte Petőfi verseire. Berettyóújfalu. Paszternák ny. 1931. 2. kiad. 1934.
6. *Hajdú Mihály* operaterve *A helység kalapácsa* nyomán. Librettóját írta Károlyi Amy, említi a Film Színház Muzsika 1960. aug. 27. sz.
6 c Harmat A. P. dalok. Geszler Vegyeskarok. 25 sz. Rozsnyai k. 1923
7. *Hollósy Kornél*: Szerelmes tenger. Petőfi kantáta nőikarra és zenekarra. Bemutatója a Miskolci Városi Zeneiskolában. 1924. Kéz.
8. *Kun Kászó*: *Petőfi a Hortobágyon*. Hegedű, zongora és cimbalomra. dr. Várady Antal szövege nyomán. 1894.
8/b. *Lányi Ernő*. fkar. Pósa Lajos, Petőfi versére. V.ö. A Zene. 14. (1933.) 243 l.
9. *Mihály András*: *Kedves magyar hazám*. Kantáta a szabadságharc népdalainak és Petőfi verseknek szövegére. Zenemű ny. 1952.
10. *Pongrácz Géza*: Petőfi. Szimfonikus költemény. Pályadíjat nyert 1923-ban. Kéz.
11. *Radó Aladár*: Petőfi. Szimfonikus költemény. Előadta a Filharmonikus Zenekar 1915. II. 12-én. Kéz. a Filharmoniai Társ. kottatárában. Isoz eml.
12. *Siliga Ferenc*: *A helység kalapácsa*. Énekes falusi játék. Kókai Kiad. 1947. Ezt zongorára alk. Dévény Jenő. Siliga zenéje az *Apostol* színpadi változatára is. 1949. Cserháti Lajos k.
13. *Székely Endre*: *Próféciaék*. Vkar. Csokonai, Petőfi, Ady versekre. Kéz.
14. *Turay István*: Petőfi. Ünnepi színjáték. Szövegét írta Szávay Gyula és Géczy István. Bemutató a Várszínházban. 1923. Kéz.
15. *Unger Ernő*: Petőfi. Opera. Bemutatta az Operaház 1944. III. 15. Kéz. az Operaház kottatárában.
16. *Vasadi Balogh Lajos*: P. kantáta én. zkar. Kéz. 1944

III. Petőfi-megzenésítések repertóriumuma a verscímek betűrendjében (1930–1969)

1. *A bilincs*
Szervánszky Endre vkar. MSzT k. 1954. s újra 2. k.Z. 1956.
2. *A bokrétát, melyet nekem adtál*
Sziráki Márton: én. zg. I. sorozat Szerző k. 1939.
3. *A csámpás legény*
Vetössy György: én. zg. 1948. Kéz. Említi a ZSK.
4. *A csaplárné a betyárt szerette*
Kapi Gyula én. zg. Nótagyöngyök. III. f. 13.sz. Magyar Zenealbum. 1936.
5. *A farkasok dala*
Szabó Ferenc vkar. Magyar Kórus k. 7795. sz. 1948. 4 tételes. Ism. Gárdonyi Zoltán. = Énekszó. 1948. 87. sz. 16 l.

6. *A hegyoldalt venyigesor takarja*
Földvári Sándor én. zg. Szeged, 1940. Szerző k.
7. *A kutyák dala*
Szervánszky Endre vkar. MSzT k. 1954. II. kiad. Z. 1956.
8. *A magyar nemzet*
Kodály Zoltán vkar. Magyar Kórus k. 1947.
9. *A magyar nép*
 - a) Ribári Antal fkar. 1953. Kéz. Említi a ZSzK.
 - b) Sulyok Imre kórus zg. kísérettel. 1954. 20 egyen. kar Z. 1964
10. *A márciusi ifjak*
Bárdos Lajos egyneműkara. Z. 1964.
11. *A nap házassége*
Kardos István én. zg. Kéz. ZSzK.
12. *A négyökrös szekér*
Kardos István én. zg. Z. 1960.
13. *A nép*
Hajdú András: fkar. 1953. Kéz.
14. *A nép nevében*
Kadosa Pál: fkar. Munkás Dalegyet. K. Sz. k. 1948.
15. *A szabadsághoz*
 - a) Gosztonyi Béla: fkar. Kéz. Vö. Zenetud. Tanulm. (Szerk. Szabolcsi B. és Bartha D.) 1950. III. köt. 196 l.
 - b) Vikár Sándor: egynemű kar. Preszler ny. 1948.
 - c) Sonkoly István: Kánon, Bálint—Makra—Sonkoly: 1948. márc. 15. c. k.
 - d) Lisznyai Gábor: egynemű kar. Kiss Lajos kétszólamú kórusgyűjt. Z.V. 1954. 126 l.
16. *A székelyekhez*
Kodály Zoltán vkar. M. Kórus k. 7521. sz. 1943.
17. *A szerelem, a szerelem*
Kadosa Pál én. zg. 7 Petőfi dal. op. 44/a. I.sz.Z. 1953.
18. *A szerelmes tenger*
Hollósy Kornél: kantáta nőikarra és vonószekarra. Miskolc. Kéz.
19. *A tavaszhoz*
 - a) Lányi Viktor én. zg. Ms. Mus. 3448
 - b) Sulyok Imre egynemű kara, zg. kísérettel. Z. 1961.
20. *A tél halála*
Kerényi György biciniuma. = Éneklő Ifjúság. VII. (1948.) 5. sz.
21. *A tintásüveg*
 - a) Lányi Viktor fkar. M. Kórus k. 1940.
 - b) Ádám Jenő én. zenekarral. 1956. Kéz.
22. *A toronyban deket harangoznak*
Arany János dallamát kritikai kiadásban publikálta Kodály Z. — Gyulai Á. az Arany J. népdalgyűjt. Ak. k 1952. Feldolgozta én. zenekarral Ádám Jenő. 1957. Kéz.
23. *Alkony*
 - a) Farkas Ferenc vkar. 1944. Magyar Kórus k. 7321. sz. 1944.
 - b) Sulyok Imre egynemű kar. Kiss Lajos: Kétszólamú kórusok. Z. V. 1954.
 - c) Szervánszky Endre én. zg. Z. 1953.
24. *Arany Lacinak*
Dávid Gyula egynemű kara. Z. 1963.
25. *Árvalányhaj sívegem*
Festetich Leó dallamát vkarra alkalmazta Tárcza Bertalan. Cluj-Kolozsvár. Schildkraut ny. 1931.

26. *Az apostol*
Szabó Ferenc: Vallomás c. vkar. rézfűvók és ütőhangszerekre. Z. 1967.
27. *Az erdőnek madara van*
a) Pataki Gábor én. zg. Magyar Zeneszó k. 1938.
b) Gyulai Elemér én. zg. 1940 körül. Kéz. OSzK. Zt.Ms. Mus. 2730. sz.
c) Nagy Dániel én. zg. Kéz. uo. 2730. sz.
d) Szervánszky Endre én. zg. Z. 1953. Prozódiái elemzése László Zsigmond: Ritmus és dallam c. könyvében. Z. 1961. 298 l.
e) Kadosa Pál én. zg. 7 Petőfi dal c. kiadványban. OP. 44/a. 5. sz. Z. 1952.
28. *Az én szívem*
Kistétényi Melinda duettje zg. kísérettel. 1958.
29. *Bilincs*
Szervánszky Endre vkar. 1954.
30. *Boldog éjjel*
a) Szabó Ferenc egyenmű kara. Z. 1952. és Kórusvez. K. II. köt. 1953. 114 l.
b) Kadosa Pál én. zg. 7 Petőfi dal. c. kiadv. Op. 44/a. 6. sz. Z.1952.
31. *Boldogtalan voltam*
a) Siklós Albert én. zg. Kéz. az OSzK. Zt. Ms. Mus. 2074.sz.
b) Bence Tibor én. zg. a Tulipános láda c. nőtaalbumban. 17. f. 1937.
c) Bartók Béla: A magyar népdal c. könyvének 41. sz. dallamára applikálja szövegét Kerényi György az Éneklő ifjúság c. folyóiratban. VII. (1948.) 5. sz.
32. *Bordál*
a)Kardos István én. zg. Kéz.
b) Ligeti György én. gz.vagy zenekari kísérettel. Z. 1950.
c) Vikár Sándor fkar. Magyar Énekkari Művek k. 1938.
33. *Csák Máté földjén*
Kadosa Pál vkar. Z. 1952.
34. *Csatadal*
a) Kereszty István fkar. Apolló 1942. 885. sz.
b) Kodály Zoltán kettős vegyeskar. M. Kórus k. 1949. 7517. sz.
35. *Csuklyában jár a barát*
a) Molnár János én. zg. Magyar Nóták c. kiadv. Szerző k. 1936.
b)Kardos István én. zg. Kéz.
c) Szelényi István én. zg. Rózsavölgyi k. 1948.
d) Székely Endre én. zg. és kétszólamú kórus Kiss Lajos: Kétszólamú kórusok gyűjt. Z. V. 1954.
e) Súlyom Károly kánon. R. 1949.
36. *Dacos leány!*
Horusitzky Zoltán vkar. Kéz. 1966.
37. *De már nem tudom, mit csináljak*
Kadosa Pál én. zg. Megj. 7 Petőfi dal. 2. sz. Op. 44/a. Z. 1952.
38. *Egy barátom az ifjúság*
Mihály András vkar. Z. 1950.
39. *Egy gondolat bánt engemet*
a) Kardos István én. zg. Kéz. ZSzK.
b) Kulka János én. zg. Kéz. ZSzK. 1951.
40. *Éj van*
a) Horváth Mihály én. zg. 1953.
b) Országh. Tiv. fkar. litogr. Z. T. K. 12 928
41. *Élet vagy halál*
Kodály Zoltán fkar. M: Kórus k. 1947. 6615. sz. Ism. Énekszó. 81. sz. 29 l.

42. *Erdő szélén puszta csárda*
Osváth Viktor én. zg. M. Zenealbum. 1940.
43. *Erdőben*
Farkas Ferenc én. zg. Kéz.
44. *Ereszkedik le a felhő*
Egressy Béni dala. Feldolgozta Kerényi György biciniumában. = Éneklő Ifjúság. VII. (1948.) 5. sz. f
45. *Érik a gabona*
a) Michnai Ödön egynemű kar. Lírai dalok c. f. M. Kórus k. 4291.sz. 1941.
b) Szabó Ferenc egynemű kar. Z. 1951.
c) Hajdú Mihály én. zg. Zenemű ny. 1950.
46. *Esik, esik, esik*
a) Farkas Ferenc én. zg. 1923. Typopresz ny. 1953.
b) Szabó Ferenc egynemű kar. Z. 1951.
47. *Ezrivel terem a fán a meggy*
Kerekes János én. zg. Kéz. 1964.
48. *Est*
Sulyok Imre egyen. kar. 1952. Kiss Lajos: Kétsz. Kórusgyűjt. Z. V. 1954.
49. *Falu végén kurta kocsmá*
a) Lányi Ernő női kara. Op. 215. Rozsnyai k. 1937.
b) Ádám Jenő fkar. M. Kórus. 6010. sz.
c) Kelen Hugó én. zg. Kéz.
50. *Farkasok dala*
Szabó Ferenc vkar. Z. 1951.
51. *Fekete kenyér*
a) Kovács Dezső vkar. Magyar Zenei Album. 1939.
b) Kővári Tibor én. = Zenei Nevelés. II. (1948.) 5. sz.
52. *Föséges éj*
a) MolnárAntal női kar zg. kísérettel. Kéz. Sprengel Lajos tulajdonában.
b) Kelen Hugó én. zg. Kéz.
c) Kazacsay Tibor én. zg. Kéz. 1936.
d) Horusitzky Zoltán vkar. Kéz. 1966.
53. *Föltámadott a tenger*
a) Huszka Jenő én. zg. R. 1948.
b) Kadosa Pál fkar. Kincs ny. 1949.
c) Kőhalmi Imre vkar. Cserépfalvi k. 1946. III. díjat nyerte a Munkás Dalegylet pályázaton.
d) Szabó Ferenc vegyeskar. Énekszólókkal. Terv. ny. 1955. ua. fkar. Szikra k. 1947. Filmzene, és oratórium tenorszóló vkar. és zenekarra. Vezérkönyve Z. Kispartitúrák k. 41.sz. 1959. Ism. Várady László. = Új Zenei Szemle. IV. (1953) 6.sz. 10–14. 1. Prozódiai szempontból ism. László Zsigmond a Ritmus és dallam c. tanulmányában. Z. 1961. 306. l.
e) Kardos István én. zg. Kéz. Említi a ZSzk.
f) Kósa György én. zg. Válogatott dalok c. kiadv. Z. 1960.
54. *Futó folyam hullámai*
Kistétényi Melinda duettje zg. kísérettel 1957.
55. *Füstbe ment terv*
Lányi Viktor fkar. Apolló 1940. 843. sz. és a Szegedi Egyl. Énekkar. k. Továbbá én. zg. H.
56. *Gyere lovam*
Szelényi István én. zg. R. k. 1948.
57. *Gyors a madár, gyors a szélvész*
Kadosa Pál én. zg. Három dal c. füzetben. Z. 1958.

58. *Halvány katona*
Kardos István én. zg. Kéz.
59. *Haza és szabadság*
Halász Kálmán kánonja. Péter József 165 kánon c. füzetben Z. 1954. 64–65. l.
60. *Hegyen ülök*
a) Leszler József én. zg. Nótagyöngyök c. III. köt. 47. sz. Magyar Zenealbum. 1936.
b) Ismeretlen szerző dala, mint népdal. Szól a figemadár c. kiadv. Szabolcs-Szatmár megye k. Nyíregyháza, 1957. 141, 1
61. *Hejh Büngözsdi Bandi*
Kodály Zoltán fkar. M. Kórus k. 1947. 6517. sz.
62. *Hírös város az asfödn Kecske-mét*
Hercegh Tibor én. zg. Magyar Zenealbum. I–II. évf. 1939.
63. *Homér és Osszián*
Kelen Hugó én. zg. Kéz.
64. *Honfidal*
a) ifj. Huszka Jenő én. zg. 3 dal c. kiadv. Szerző k. 1940.
b) Harmat Artúr fkar. vagy egy-neműkar. Z. 1958.
c) Ádám Jenő kánonja. M. Kórus k. 1942. 3239. sz.
65. *Hortobágyi kocsmárosné*
a) Muthné, Róna Dalma. Csárdás én. zg. Temesvár, Tóth k.
b) Hajdú Bandi én. zg. Nótásfüzet. II. f. Magyar Muzsikusok k. 1939.
66. *Hova lesz a kacaj*
a) Szervánszky Endre én. zg.
b) Kistétényi Melinda duettje. 1958.
67. *Hull a levél a virágról*
a) Szelényi István én. zg. R. k. 1948.
b) Hajdú Mihály én. zg. Zenemű ny. 1950.
68. *Isten csodája*
Kodály Zoltán fkar. M. Kórus k. 1944. és 1947.
69. *Itt a nyílám mibe lőjjem?*
Szabó Ferenc egy-nemű kara. Z. k. 1951.
70. *János gazda*
Pallós Tivadar fkar. Apolló. 1939. 826. sz.
71. *János vitéz*
a) Kenessey Jenő Toborzó (betétszám) női kar zg. Z. 1953.
b) Sárjai Tibor táncjátéka. Kéz. 1960. Ebből íródott zenekari szvit is.
72. *Kard és lán*
Kardos István én. zg. Kéz.
73. *Keresztúton állok*
Michnai Ödön egy-nemű kara. Lírai dalok c. f. M. Kórus k. 1941. 4291. sz.
74. *Kél a hold*
Bánhalmi György én. zg. Kéz. 1951.
75. *Kicsapott a folyó*
Szervánszky Endre vkar. MSzT k. 1954. II. kiad. Z. 1956.
76. *Kim a kertben voltunk*
Csilló Mihály én. zg. Nótagyöngyök c. füzet, III. köt. 18. sz. 1936.
77. *Kördal*
Kardos István én. zg. Kéz.
78. *Lopott ló*
a) Lányi Viktor fkar. Apolló 43. évf. 1940.

- b) Kerényi György: A betyár címen Vikár Béla gyűjtéséből való népdalra alk. biciniumát. Éneklő Ifjúság. VII. (1948) 5. sz. 3. l.
79. *Magyar zászló*
Ugyancsak népdalra alkalmazza szövegét Kerényi a bic. uo.
80. *Már minéink ellenségünk*
Farkas Ferenc gykar. vagy nőikar. M. Kórus k. 3605.sz.
- 80/b. *Kistényi Melinda: Már sokszor énekeltem.* Duett és zg. 1957.
81. *Meddig alszol még hazám?*
Farkas Ferenc gykar. vagy nőikar. M. Kórus k. 7321. sz.
82. *Megy a juhász a számaron*
a) Vikár Sándor vkar. Az Orsz. M. Dalosszövetség pályázatán II. díjat nyert 1934-ben O.M.D. k. 1934.
b) Hajdú Mihály én. zg. Zenemű ny. 1950.
83. *Messze vándoroltam*
Népdalra veszi szövegét Kerényi György biciniuma. Éneklő Ifjúság. VII. 5. sz.
84. *Mi foly ott a mezőn*
Szervánszky Endre én. zg. 1953.
85. *Mi két az ég!*
a) Michnai Ödön egynemű kara. Lírai Dalok c. füzetben. M. Kórus k. 1941. 4291. sz.
b) Kadosa Pál én. zg. 7 Petőfi dal c. füzetben a 3. sz. Z. 1952.
86. *Mikor a lánc le hull*
Mihály András vkar. Z. 1950.
87. *Minek nevezzelek?*
Kardos István én. zg. Kéz. ZSzk.
88. *Mögöttem a múlt*
Szervánszky Endre én. zg. Z. 1953. A vers és zene kapcsolatát elemzi László Zsigmond a Ritmus és dallam c. dolgozatában. Z. 1961. 297 l.
89. *Nemzeti dal*
a) Kuti Sándor fkar. Énekelte a Vándor-kórus 1942. március havában Vö. a Muzsika c. folyóirat III. évf. (1960)9. sz. 31. l.
b) Kodály Zoltán fkar. Z. 1956. Ism. Tardos Béla. Új Zenei Szemle. VII. (1956) 7. sz. 4–7. l.
90. *Nehéz, nehéz a szívem*
Szervánszky Endre én. zg. 1953. ZSzk. Prozódiai elemzését adja László Zsigmond a Ritmus és dallam c tanulmányában. Z. 1961. 287 l.
91. *Nem háborítom-e nyugalmad?*
Kardos István én. zg. Kéz. ZSzk.
92. *Oda nézzetek!*
Hodula István én. zg. IV. f. R. k. 1936.
93. *Orbán*
a) Lányi Viktor fkar. Apollo 708 sz.
b) Kadosa Pál én. zg. 7 Petőfi dal. 4. sz. Op. 44/a. Z. 1952.
94. *Pálmakör*
Kardos István én. zg. Kéz.
95. *Piroslik a kecskerágó*
a) Szervánszky Endre én. zg. 1953.
b) Bárdos Lajos vkar. Z. 1960.
96. *Piroslik már a fákou a levél*
Dezső Lajos én. zg. Magyar Nóták. 1939.
97. *Rabházának fia*
Kodály Zoltán fkar. M. Kórus k. 1944. II. kiad. 1947.

98. *Rég veri már a magyart a teremtő*
Sziráki Márton én. zg. Dalok c. f. Szerző k. 1939.
99. *Rabság*
Delly Szabó Géza fkar. Cluj-Kolozsvár, Baga ny. Évszám nélkül.
100. *Reszket a bokor, mert*
a) Huszka Jenő én. zg. Hajdú András én. zg. 1954.
c) Sugár Rezső én. zg. 1953. Hat dal c. f. Z. 1958.
d) Delly Szabó Géza fkar. Cluj-Kolozsvár, Schildkraut ny. 1931.
101. *Részegség a hazáért*
Vikár Sándor fkar. M. Énekkari művek. k. 1938.
102. *Salgó*
Perényi Géza operája. Kéz. Nem került bemutatásra.
103. *Sírom*
Bartók Béla: A magyar népdal c. könyv 295. sz. dallamára applikálja szövegét Kerényi György a biciniumában. Éneklő Ifjúság. VII. 5. sz.
104. *Sírvers*
Jemnitz Sándor fkar. 1948.
104 a *Sors nyiss nekem tért* Dobos Kálmán fkar. Népm. Prop. Int. 1967
105. *Szabadság, szerelem*
a) Szabó Ferenc egyenemű kar. Z. 1951.
b) Kadosa Pál fkar. Szikra k. 1947.
106. *Szabadsághoz*
Horváth Mihály kantátáját vkar. és zenekarra, bariton szólóval. ZSzk. Kéz. 1948.
107. *Száll a felhő*
a) Huszka Jenő én. zg.
b) Szervánszky Endre én. zg. 1953. Ism. Szelényi István. Új Zenei Szemle. IV. (1953) 3. sz. Prozódiai szempontból ism. László Zsigmond.
b) Kodály Zoltán: Iskolai Énekgyűjtemény. 380. sz. dallamát applikálta szövegére Kerényi György. = Éneklő Ifjúság. VII. 5. sz. II. kiad. a Kórusvezetők Kézikönyvében. Népm. Int. 1953.
108. *Szeptember végén*
a) Huszka Jenő én. zg. Erzsébet c. zenésjátékából. Bárd k. 1939. II. kiad. Újévi dal- és táncalbum. Z. V. 1954. 60–63. l.
b) Vándor-kórus ennek szövegére énekelte aWarsavianokát 1940-ben. Vö. a Muzsika. III. (1960) 9. sz. 30. l.
c) Kardos István én. zg. Kéz.
d) Gárdonyi Zoltán vkar. Z. 1969 é. Kiss Lajos én. zg. Kéz. 1935.
108 a *Szép kedvesem* Poldini Ede fkar Apollo 676 sz.
109. *Szerelem vándorai*
a) Kistétényi Melinda én. zg. Kéz. 1958.
b) Bánhalmi György én. zg. Kéz. 1951. ZSzk.
110. *Szerelmes vagyok én*
Geszler György én. zenekari kísérettel. Előadta a Székesfejv. Zenekar. 1938. III. 2.
111. *Szeretni és gyűlölni*
Mihály András vkar. zg. kísérettel Z. 1950.
112. *Szerelem és pipadal*
Chorin Géza én. zg. Tulipános láda c. k. II. f. 1936.
113. *Szonjas ember tűnődése*
Delly Szabó Géza fkar. Cluj(Kolozsvár), 1932.
114. *Szüldőimhez*
Péter József egyenemű karra. M. Kórus k. 1937. 4408. sz.

115. *Szülőföldemen*
Kodály Zoltán: Iskolai Énekgyűjtemény 266. sz. dallamára alkalmazta szövegét Kerényi György a biciniumában. Éneklő Ifjúság. VII. 5. sz.
b) Lányi Viktor. fkar. Apollo. 1933. 705 sz.
116. *Tarka élet*
Kelen Hugó én. zg. ZSzk. Kéz.
117. *Távolból*
Volly István mint Vikár Béla által Dunavecseről gyűjtött népdalt énekeltette a rádióban 1962. október 19-én.
118. *Te a tavaszt szereted*
a) Huszka Jenő én. zg. ZSzk.
b) Horváth Mihály én. zg. Kéz. 1953. ZSzk.
119. *Tedd le bojtár a subádat*
Mihály András vkar. Z. 1951.
120. *Te ifjúság*
Kistétényi Melinda duettje zg. kísérettel. 1958. ZSzk.
121. *Te vagy, te vagy barna kislyány*
Szelényi István én. zg. R. k. 1948.
122. *Tíz pár csókot egyvégből*
Kadosa Pál én. zg. Előadva a rádióban 1965. I. 8.
123. *Van-e mostan legény, aki fél*
a) Népdalra alkalmazza szövegét Kerényi György a biciniumában A népdal Kodály Zoltán: Az iskolai énekgyűjtemény c. munkájában. Nemz. Kvtár 1943. A bicinium az Éneklő ifjúság c. folyóiratban VII. köt. (1948) 5. sz. 8. l.
b) Kerekes János fkar. Z. 1953.
124. *Vizen*
Péter József egyn. M. Kórus k. 1937.
125. *Zöld leveles, fehér virágos akácfa*
a) Gyulai Elemér én. zg. 1932. Ms. Mus. 2729
b) Kadosa Pál én. zg. Három dal c. füzetben Z. 1958.
126. Stephanides Károly fkar. A borozó, Igyunk, Lennék én, Szerellemnek rózsafája szövegre. Apollo 751, 752, 750 sz.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Ak.	Akadémiai könyvkiadó
Apollo	Férfikari folyóirat, megjelenik: negyedévenként
C.	Című
E.	Edition (kiadás)
E. m.	Említett művében
Én.	Énekhangra
Én. zg.	Énekhangra zongorakísérettel
F.	Füzet
F. E.	Fabó Bertalan: Erkel Emlékkönyv. 1910. Patria.
Fkar	Férfikari feldolgozás
Gykar	Gyermekkari feldolgozás
H.	Harmónia cég kiadása
ItK.	Irodalomtörténeti Közlemények

Ism.	Ismerteti
K.	Kiadás
Kéz.	Kézirat, a szóban forgó mű valószínűleg nem jelent meg nyomtatásban
Köt.	Kötet
L.	lap
MZK	Magyar Zeneművek Katalógusa. Megjelent a Magyar Zenei Szemle II. évf. 1942. 8–10. sz.
Ms. Mus.	Manuscriptum Musicum (zenei kéziratok) az Orsz. Széchényi Könyvtár Zeneműtárában
M. Kórus k.	Magyar Kórus kiadása
MN. Egy. Gyűjt.	Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye
Ny.	Nyomda
Népm. Int.	Népművelési Intézet
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
P.	Pest
R.	Rózsavölgyi és társa cég
Soksz.	Sokszorosított
Sz.	Szám
Uo.	Ugyanott
Vkar	Vegyeskari feldolgozás
Vö.	Vesd össze
Z.	Zeneműkiadó
Zt.	Zeneműtár
ZSZK	Zeneművészek Szövetségének Katalógusa

Ha nem említjük a megjelenés helyét, Budapest értendő !

A megzenésített versek zeneszerzőinek névmutatója

A római számok a csoportokat jelzik: I. az Isoz-féle bibliográfia kiegészítése, II. Petőfi személyére vonatkozó zeneművek jegyzéke, és végül a III. az 1930–1969 között keletkezett zeneművek repertórium. Az arab számok pedig a zeneművek verscímeinek sorszáma utalnak. Pl. Meddig alszol még hazám ? c. vers Farkas Ferenc megzenésítésében a III. 81. – jelzést kapta.

Ábrányi Emil	II. 1.
Ádám Jenő	III. 21., 49., 64.
Aggházy Károly	I. 35. 36 a
Allaga Géza	I. 18.
Angyal Armand	I. 14., 33., 54.
Arany János (a költő)	III. 22.
Bánhalmi György	III. 74., 109.
Bárdos Lajos	III. 10., 95.
Bartalus István	I. 43.
Bencze Tibor	III. 31.
Buchner Antal	I. 2.
Chorin Géza	III. 112.
Csilló Mihály	III. 76.
Dávid Gyula	III. 24.

Delly Szabó Géza	III. 99., 100., 113.
Dezső Lajos	III. 96.
Doppler Ferenc	I. 46.
Egressy Béni	III. 44.
Eperjessy István	I. 29.
Erkel Gyula	I. 10., 15., 16., 51., 52.
Farkas Ferenc	III. 23., 43., 46., 80., 81., 88.
Farkas Imre	II. 2.
Fersch Vilmos	I. 19.
Festetich Leó	III. 25.
Földvári Sándor	III. 6.
Gárdonyi Zoltán	I. 9.; III. 108.
Géczy Lajos	II. 5.
Geszler György	II. 3.; III. 110.
Geszler Ödön	II. 4. 16, 41 a
Gosztonyi Béla	I. 5.; III. 15.
Gyulai Elemér	III. 27. 125
Hajdú András	III. 13., 65., 100.
Hajdú Mihály	II. 6., III. 67., 82.
Halács János	I. 46.
Halász Kálmán	III. 59.
Harmat Artúr	II. 6 a III. 64.
Hegyi Béla	I. 56
Herczegh Tibor	III. 62.
Hodula István	III. 92.
Hollóssy Kornél	II. 7., III. 18.
Horusitzky Zoltán	III. 36., 52.
Horváth Mihály	III. 40., 106.
Hubay Jenő	I. 1., 4., 39.
Huszka Jenő	III. 53., 64., 100., 107., 108.
Jemnitz Sándor	III. 104.
Kacsóh Pongrácz	I. 26., 32., 37.
Kadosa Pál	III. 14., 17., 27., 30., 33., 37., 53., 57., 85., 93., 105., 122., 125
Kálozdi János	I. 39.
Kapi Gyula	I. 19.
Kardos István	III. 11., 12., 32., 35., 39., 53., 58., 72., 77., 87., 91., 94., 108.
Karsa Endre	I. 39.
Kazacsay Tibor	III. 52.
Kelen Hugó	III. 49., 52., 63., 116.
Kenessey Jenő	III. 71.
Kerényi György	III. 20., 78., 79., 83., 103., 107., 115.
Kerekes János	III. 47.
Kereszty István	III. 34.
Kereszty Jenő	I. 30. 46, 32a
Kiss Lajos	III. 108.
Kistétényi Melinda	III. 28., 54., 66., 80/b., 109., 120.
Klacsó Béla	I. 7 a
Kodály Zoltán	I. 47., 53.; III. 8., 16., 34., 41., 61., 68., 89., 97.
Kósa György	I. 11., 23., 49.; III. 53.
Kovács Dezső	III. 51.

Kóhalmi Imre	III. 53.
Köváry Tibor	III. 51.
Köveskúti Jenő	I. 57.
Kulka János	III. 39.
Kun László	II. 8.
Kuti Sándor	III. 89.
Lányi Ernő	I. 3., 29., 36., 42., 51., III. 49.
Lányi Viktor	III. 21., 55., 78., 93., 115.
Lisznyai (Szabó) Gábor	III. 15.
Leszler József	III. 60.
Matlekovits Józsa	I. 29.
Michnay Ödön	III. 45., 73., 85.
Mihály András	II. 9.; III. 38., 111.
Mihalovich Ödön	I. 13.
Molnár Antal	I. 55.; III. 52.
Molnár János	III. 35.
Muthné, Róna Dalma	III. 65.
Nagy Dániel	III. 28.
Osváth Viktor	III. 42.
Pallós Tivadar	III. 70.
Pataki Gábor	III. 27.
Perényi Géza	I. 44.; III. 102.
Péter József	III. 114.
Pongrácz Géza	II. 10.
Poldini Ede	I. 40.; III. 108 a
Radó Aladár	II. 11.
Reschovszky Sándor	I. 58.
Ribári Antal	III. 9.
Sárai Tibor	III. 71.
Siklós (Schönwald) Albert	I. 7., 19., 21., 28., 34., 48., 50., 51.; III. 31., 43.
Siliga Ferenc	II. 12.
Sólyom Károly	III. 35.
Sonkoly István	III. 15.
Stokker József	I. 20.
Sugár Rezső	III. 100.
Sulyok Imre	III. 9., 19., 23., 48.
Szabados Béla	I. 12.
Szabó Ferenc	III. 5., 26., 30., 45., 46., 50., 53., 69., 105.
Székely Endre	II. 13.; III. 35.
Szelényi István	III. 35., 56., 67.
Szentgály Antal	I. 19.
Szervánszky Endre	III. 1., 7., 23., 27., 29., 66., 75., 84., 88., 90., 95., 107.
Szini Károly	I. 8., 24., 31., 38., 41., 42., 43.
Sziráki Márton	III. 2., 98.
Turay István	II. 14.
Unger Ernő	II. 15.
Vasadi Balogh Lajos	II. 16.
Vass Jenő	I. 45.
Vetéssy György	III. 3.
Vikár Sándor	III. 82., 101.

Die vertonten Gedichte Petőfis

(Auszug)

Wie die deutsche Poesie anregend auf die deutsche Liederkomposition und Chorliteratur sowie Bühnenmusik wirkte, wurde auch die ungarische Musik seit Jahrhunderten von den ungarischen Dichtern fördernd beeinflusst. Die höchste Wirkung wurde aber gerade von Petőfi auf die Entwicklung der ungarischen Musik ausgeübt, dessen Name auch dem deutschen Publikum bekannt ist. Wie es in Deutschland mit den Liedern Goethes der Fall war, entstand eine Anzahl der Vertonungen aus den Gedichten Petőfis. So sind die Gedichte von Petőfi „Nemzeti dal (Lied der Nation)“ in 32, „Honfidal (Lied eines Ungarn)“ in 22 und „Te vagy, te vagy barna kislány (Du bist, du bist, braunes Mädel)“ (in 17 Vertonungen bekannt. Es kommen wohl primitive Versuche darunter vor. Petőfi selbst war auch musikalisch veranlagt, da er, wie Goethe, Klavierspiel in Aszód studierte. 1844 wurden 24 Volkslieder von ihm auf die Anregung von János Erdélyi gesammelt, die von der literarischen Gesellschaft Kisfaludy unterstützt wurde. Eine Reihe seiner Gedichte wurde nach dem Rhythmus der Volkslieder verfasst.

Einige Vertonungen seiner Gedichte sind noch in seinem Leben entstanden. Béni Egressy, der Tondichter einer der Hymnen des ungarischen Volkes „Szózat (Aufruf)“ vertonte schon 1844 das Gedicht Petőfis „Nemzeti dal“, — Thern verfuhr 1848 gleichfalls —, dessen begeisternde Wirkung im Freiheitskrieg 1848 zur Geltung kam. Die erschütternden Worte des Gedichts „Rab hazának fia (Sohn des unterjochten Vaterlandes)“ Petőfis wurden 1846 von Gusztáv Szenfy vertont. Unter den ersten Tondichtern der Gedichte von Petőfi findet man den Namen von Kálmán Simonffy, der sich im Interesse der Errichtung der Musikakademie in Budapest einsetzte, des Komponisten Mihály Mosonyi und des Volksliedersammlers Bartalus.

1898 wurde ein Petőfi-Album von Viktor Langer veröffentlicht, das 100 Lieder aus den Vertonungen der Gedichte Petőfis umfasste, die während des vergangenen halben Jahrhunderts nach dem Tode Petőfis verfasst wurden. Ihre Bedeutung wird dadurch nicht herabgesetzt, dass einige von ihnen in Hinsicht der Prosodie nicht einwandfrei sind. Die damalige Musikwissenschaft überschätzte nämlich die Rolle des Choriambus in der ungarischen Musik, und die ungarischen Liederdichter machten zu oft Gebrauch von den choriambischen Rhythmusformeln.

Die Liederkomponisten des XX. Jahrhunderts schöpfen ziemlich selten Inspiration aus den Gedichten Petőfis. Der Prüfungsaufsatz Zoltán Kodály's (nur handschriftlich vorhanden) „Szeretném itt hagyni a fényes világot (Ich möchte die lichtvolle Welt verlassen)“ und die Vertonungen von Szervánszky, Farkas und Kadosa verdienen die Erwähnung.

In Ungarn kommen die Chöre, vor allem Männerchöre, schon seit dem Jahre 1840 (nach dem Muster der Liedertafeln) zustande. Männerchöre waren seit 1840 in Pest und seit 1845 in Pécs (Fünfkirchen) tätig. Die Chöre hielten das nationale Bewusstsein in der Bach-Periode nach 1850 wach. Der unterdrückenden Willkürherrschaft der österreichischen Regierung trotzend lieferten Egressy, Ábrányi sen., István Bartalus, Ferenc und Sándor Erkel, Jenő Hubay, Zimay usw. den selbsttätigen Gesangchören leichtere Vertonungen der Gedichte Petőfis, die heute nur eine historische Bedeutung haben.

Der grösste ungarische Komponist des XX. Jahrhunderts Zoltán Kodály bearbeitete sieben Gedichte von Petőfi. Schade, dass er erst nach seinem 60. Lebensjahr daran dachte, Gedichte Petőfis zu vertonen, weil er sich nicht völlig dieser Aufgabe widmen konnte. Ausser dem „Nemzeti dal“ werden diese Vertonungen nicht oft vorgeführt. Die Vertonung des „Csatadal (Schlachtlied)“ wurde auf doppelte Chöre geschrieben, was ein Hindernis in den Weg der Verbreitung legte.

Unter den neueren, nach 1944 entstandenen Vertonungen für Chöre sind die Werke von András Mihály, Lajos Bárdos, Endre Szervánszky, Ferenc Szabó und Zoltán Gárdonyi zu erwähnen.

Obwohl Petőfi eine durchaus lyrische dichterische Struktur darstellte, wirkte er auch auf die Entwicklung der ungarischen Bühnenmusik anregend aus. Das Liederspiel von Pongrác Kacsóh „János vitéz“ (Held Johann) kam auf Anregung des Heldengedichts von Petőfis zustande. Kacsóh war kein gebildeter Komponist zu dieser

Zeit noch, seine Einlagen wurden von Zsigmond Vincze instrumentiert. Ausserdem sind die Oper von Unger und einige Opernskizzen bekannt, die unter dem Einfluss Petőfis entstanden.

Ein musikalisches Portrait von Liszt wurde auch durch den Geist Petőfis veranlasst. Auch zu Symphonien wurde Inspiration aus den Gedichten Petőfis geschöpft, so entstanden die symphonische Dichtung von Aladár Radó, die Suite von Emil Ábrányi, die Symphonie von Jenő Hubay und die Suite von György Geszler. Heute gehören sie nicht mehr zu den beliebten Musikstücken. Unter den Kantaten muss man auf das Werk von András Mihály „Kedves magyar hazám (Mein geliebtes ungarisches Vaterland)“ hinweisen.

In der Arbeit werden alle vertonte Gedichte Petőfis mitgeteilt. Vom ehemaligen Direktor der Musikalien-sammlung der Landesbibliothek Széchenyi wurde schon 1930 ein Verzeichnis dieser Lieder veröffentlicht, wo aber die Gedichte nach dem Alphabet der Gedichtsanfänge enthalten sind. In der vorliegenden Arbeit wurden die vertonten Gedichte nach dem Titel im Alphabet aufgezählt. Das Ergänzungsverzeichnis des Materials von Isoz wird im I. Teil mitgeteilt, während die Fortsetzung (die Vertonungen während der Zeit 1930–1969) werden im III. Teil veröffentlicht. Der II. Teil enthält das Musikmaterial in Verbindung mit der Person Petőfis. So bildet die Arbeit eine Ergänzung des Repertoriums von Isoz. Weil dasselbe in unserer Arbeit nicht enthalten ist, kann man das Verzeichnis der vertonten Gedichte Petőfis nur mit dem Repertorium von Isoz zusammen studieren.

Wenn man die dichterische Laufbahn Petőfis, die etwa sieben Jahre umfasst, betrachtet, kann man feststellen, dass die Produkte des ersten und des letzten Jahres (1842 und 1849) die geringste Anziehungskraft auf die Komponisten hatten. 1842 wurden sechs Vertonungen auf vier Gedichte, 1849 fünf Musikstücke auf zwei Gedichte verfasst. Auf der ersten Stelle steht das Jahr 1844, in dem 177 Vertonungen von 48 Gedichten entstanden.

Schon Isoz sprach über 502 Vertonungen von 203 Gedichten Petőfis. Die Zusammenstellung wurde seitdem mit etwa 240 Vertonungen von 41 Gedichten erweitert. Heute kann man die gesamte Zahl seiner vertonten Gedichte (244) auf etwa 750 schätzen, in denen die Orchestermusikwerke, Melodramen, Kantaten und Bühnen-musikstücke nicht inbegriffen sind, die alle den unsterblichen Geist Petőfis wach rufen.

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

Csüry István

IRODALMI ÁRADAT ÉS EMBERI DIMENZIÓK

(Szélgjegyzetek egy könyvtári reformvita dokumentumaihoz)

Annyit szörnyűködtünk, lobogtunk az „irodalmi áradat”, az „információrobbanás” a „Gutenberg galaxis”, a „gyorsuló idő” jelenségei fölött s annyit írtunk a problémákról, amelyek az ismeretek rohamos halmozódása miatt a tudóst, a specialistát, a diákot s az utca emberét szorongatják, vagy amelyekkel a nekivadult nyomdagépek a könyvtárakat s az egyéb informatív szerveket elárasztják, hogy a téma már-már átvándorol a szaksajtóból a népszerű orgánumokba, a tárgyalóasztalokról a presszók asztalkáira. Ám az elvi megegyezések s a gyakorlati megoldások síkján nem történt lényeges előrehaladás. Vagy ha ez csak így odavetve üres állításként kong, azt bátran elmondhatjuk, hogy a megtett lépések koránt sincsenek arányban magával a problémakomplexummal. Elvégre az idézett divatos címszók mögött napjaink tudományfejlődésének alapvető ellentmondása feszül: az az ellentmondás, amely a történelem folyamán felhalmozott s ma gyorsuló iramban termelt ismeretek közlése s azok közvetítése és befogadása, kollektív és egyéni memóriákba való bevitele közt fennáll. Analóg módon éleződik ki a művészi alkotások termelésének és fogyasztásának ellentmondása. A létfolyamatban hovatovább nagyrészt a tudomány transzmisszióján továbbjutó művészi produkció különben közvetve a maga részéről is fokozza a tudományos információ válságát.¹

E válságnak sokan csupán azt az oldalát ismerik fel, amelyet lehetetlen észre nem venni: magát a túltermelést. A pozitivista érdektelenség a kórokok iránt, úgyszólván meghatározza a javasolt gyógymódot is: egyfajta szellemi malthusianizmus rendszabályait. Kell-e bővebben magyaráznunk, milyen veszélyes közelségbe kerül az ilyen álláspont a termelési-ismerettermelési haladást s ezzel az emberséget tagadó civilizációellenes ideológiákkal? Mások úgy vélik, hogy nagyobb kapacitású, „áramvonalasabb” informatív szervezetek létrehozásával s főleg az információtárolás és visszakeresés elektronikus megoldásával minden nehézség fölött úrrá lehetünk. Hogy azonban e feltevés mennyi korrekcióra szorul, éppen a legtökéletesebb információs szolgálatok hatékonysága és poten-

¹ Az információs válságjelenségek s a leküzdé sükre javasolt rendszabályok bővebb jellemzését ld. Csüry István: A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében. Debrecen. 1967. 1 — 12., 42 — 54. l.

ciális közönségük információs szokásaira vonatkozó tanulmányok illusztrálják. (Ld. többek közt az ilyen tárgyú tanulmányok megállapításait az információ interperszonális formáira való visszatérésre vonatkozólag, amely az „áramvonalas” szolgáltatásokkal leginkább ellátott területeken kezd általánossá válni.)

Az informatív tevékenység racionalizálását és technizálását persze mi sem becsüljük le, s az áltudományos irodalom burjánzására vonatkozó kritikai álláspontunkat sem rejtjük véka alá. De ha a jelenség gyökeréig akarunk hatolni, nyilván nem maradhatunk meg az ismeretközli, ismeretszerző tevékenységek körében, hanem azokkal a primér hatóanyagokkal való összefüggéseikre kell gondolnunk, amelyek létrehozzák a tudományfejlődés korjelenségeit, lehetővé és szükségessé teszik a megismerés adott szintjét s meghatározzák az egyén, a rétegek és osztályok lehetőségeit az ismeretek elsajátítása síkján. Ha így közeledünk a problémához, nem nehéz megtalálnunk a szálakat, amelyek az információ válságjelenségeitől a monopolizációs magántulajdon világát korunkban aláaknázó válságjelenségek egész komplexumához vezetnek el. Ebben a perspektívában az információs özön már nem úgy jelenik meg, mint a tehetetlen embert maga alá gyűrő vak természeti erő, hanem mint a burzsoá termelő és elosztási viszonyok s az ezek által meghatározott társadalmi munkamegosztás egy lényegi eleme: mint a szellemi munkával való kizsákmányoló gazdálkodás egyfelől s mint a proletariátusnak az ismerettől — generikus lététől — való megfosztása másfelől. A tőke szüntelen termelésre kényszeríti a megismerést, miközben az ismeretek mint termékek monopolisztikus fogyasztójaként az alkotó értelmiséget a szellemi önjáratermelés minimális szintjén tartja, a tömeget pedig a tömegkommunikáció híg tartalmainak fogyasztására szorítja.

E mondatokat (amelyeknél többre itt nincs helyünk) természetesen csak durva jelzéséül szántuk annak, hol is kell kereskednünk. Különbözik így ahogy vannak, alá nem támasztva, konkrétta, differenciáltta nem téve, de tézisként felfogva, a kiegészítő kérdések egész sorát provokálják. Tételként éppen ezért csak annyit fogalmazunk meg, hogy *az információs válság megoldását társadalmi síkon, a termelési mód forradalmi átalakításával egységben, a szocialista termelési viszonyok létrehozásának részeként képzeljük el*, beleértve ebbe azoknak az — egy ideig még a szocializmusban is toábbéllő — viszonyoknak az átalakítását is, amelyek a megismerés termékeinek „fogyasztásában” az alkotó szellemi munkást korlátozzák, a dolgozók többi kategóriáit pedig az ismeretek termelési-újratermelési folyamatából kisebb vagy nagyobb mértékben ki is rekesztik. E tétel természetesen nem zárja ki, hanem éppenséggel feltételezi az informatív folyamat egészének s összetevőinek (ez összetevők közt az ismereteket produkáló és kommunikáló tevékenységeknek) céltudatos befolyásolását s a folyamatban részt vevő intézmények korszerűsítését. De nemcsak feltételezi, hanem *meg is határozza a korszerűsítést s annak központjába az emberi viszonyok rendezését, a szellemi munka megosztásának újratervezését, a felhalmozott ismeretek s a befogadóképesség (értsd társadalmi kapacitás) összhangjának megteremtését állítja.*

A korszerűsítésnek ezek a távlatai s ezek a gyakorlati irányelvei szűródték, tevődtek át konkrét tervekbe a *Debreceni Egyetemi Könyvtárban* az elmúlt fél évtized során. Nem a „tiszta” teoretizálásból táplálkozó reformbuzgalom kért szót, hanem a válságtünetekkel és dörömbölő szükségletekkel terhes valóság, amely másutt is hasonló törekvéseket

érlelt. A tudományelméleti felismerések sajátosan könyvtári interpretálásához s a könyvtári szférán belül a gyakorlati feladatok meghatározásához, a szervezeti módszerei megoldásokhoz számos fogódzót, kész sémát kínált a szakterület: a könyvtárelmélet és a gyakorlati tapasztalat. Az élvonalbeli praxisban vagy a szakajtóban megismert könyvtári eszmék és gyakorlati megoldások természetesen nemcsak annyiban sorakoznak föl egy forradalmi program akcióvonalába, hogy bizonyos pozitív célok realizálását segítik, hanem abban az értelemben is, hogy hozzájárulnak az elmélet és a gyakorlat előző szintjének lerombolásához. Így amikor tevékenységünket a memóriahordozás tevékenységként fogalmazzuk meg, szembefordultunk a haszonelvűség amerikai pragmatista szemléletének könyvtári síkon nálunk is igen elterjedt irányzatával. Amikor a könyvtári gyűjtemény építését alkotó tudományos feladatként jellemeztük s a könyvtárosi rutint a feltárás, gyűjteményszervezés, informálás tartalmi, tudományos rangú funkcióinak rendeltük alá, a könyvtáros mesterségnek a 19. századi könyváradat első hullámainak hatására kialakult felfogásával, autonóm szakmaként — mégpedig nem a tartalom, hanem a forma, a mennyiségi feladatokat legyűrő organizáció szakmájaként — való védelmezőivel találtuk magunkat szembe. A releváns tartalomra tekintő, értékelő válogatás követelményét a gyarapításban, feltárásban stb. (ami elemi feltétele az információáramlás emberi dimenziókra való transzformálásának) ugyancsak a 19. századból ránk maradt pozitivistágnoszticista könyvtárosi szemlélet ellenében kellett érvényesíteni.² Az olvasó, a könyv és a könyvtáros kölcsönös kapcsolatát, a tudományos műhely okos komfortját megteremtő szabadpolcos térések, szakosított kézikönyvtárak rendszerének kialakítása nem kezdődhetett meg a kincstári vagyonbiztonság és a könyvtárosi beltenyészet védelmében épült (valóságos és tudati) falak ostroma nélkül.

A legnehezebb harcot azonban mindezen eszmék és célok személyi feltételeinek megteremtéséért kellett vívni a még éppen érvényes céhbéli értékrend, a szereppé csontosodó munkamegosztás, a szakmai beidegzések egész rendszere ellen. Szakreferens elnevezéssel a tudós könyvtáros klasszikus típusát kellett újból jogaiba iktatni — de immár nem azon a címen, hogy a társadalom csak könyvtárosokként képes eltartani tudósait, hanem abból a tapasztalatból és felismerésből, hogy a kor rámasztotta nehézségek és követelmények mellett magát a specifikus könyvtárosi munkát (pontosabban annak érdemi, tartalmi mozzanatait) csak szaktudományos felkészültség birtokában lehet ellátni. E követelmény megértéséhez nem szükséges az imént átfutott eszményi célok magaslatára emelkednünk. Már a könyvcímek vagy az olvasói kívánságok pusztá megértése — ami nélkül moccanni sem lehet a könyvtárban — a szaktudományos problematikák és terminológiák sűrűjében való otthonosság feltételezi.

Hosszan lehetne sorolni a tudományos hivatásként megfogalmazott könyvtárosság organizatórikus következményeit: kezdve a formai vagy technikai mozzanatoknak az érdemi mozzanatoktól való különválasztásán vagy megszüntetésén s a rutinterheket átállaló középfokú személyzet relatív szaporításán, a szervezet horizontális (munkaféleség

² Az értékelő, megtartó és elvető könyvtárosi-bibliográfusi tevékenység szerepéről az irodalom létfolyamatában s a befogadás emberi dimenzióhoz mért feltételeinek megteremtésében ld. Csűry István: Válogatás és teljesség. (A könyvtári és bibliográfiai gyűjtés kettős arculata). 1. r. Debrecen, 1964. 1 – 39. l.

szerinti) vonalának vertikális (tudományszakok szerint tagozódó) vonallal való kombinálásig s a gazdaságos, racionális munkatílusnak az új vállalkozásokból való kisarjaztatásáig. E részletekre nézve a sokszorosított formában hozzáférhető tervek, útmutatók adnak tájékoztatást.³ Itt magát az átalakulást kívánjuk jellemezni, mégpedig a legkonkrétabb módon: a gyakorlati lépéseket előkészítő vita egyes dokumentumainak bemutatásával.

A dokumentumokban nem a lényeges kérdéseket illető állásfoglalások *direkt* megfogalmazásai a legérdekesebbek. A vita nagyrészt nem is akörül folyt, hogy az Intézmény munkatársai közül ki miben látja az információs válság lényegét, megoldását, vagy hogy át kell-e gyökeresen gondolni, formálni a könyvtári tevékenységet. Ezekben a kérdésekben s a könyvtárszervezés korszerű irányainak értékelésében — a tájékozatlanság vagy a nyílt konzervatizmus egy-két megnyilvánulásától eltekintve — meglehetősen nagy volt az egyetértés. Elvileg azt is majdnem mindenki átlátta, hogy a tervbe vett reformok a könyvtáros mint egyén számára is kedvezők: elősegítik tudományos fejlődését, tartalmasabbá és társadalmilag megbecsültebbé teszik munkáját. (A középfokú könyvtáros rangját pedig a tudományos erőktől átveendő feladatok emelik.) E lényegi vonatkozásokban inkább csak a helyeslés hőmérsékletkülönbségei nyilvánultak meg: a fiatalabbak lelkesen üdvözölték a megnyíló perspektívát, az idősebbek némi szkepszissel latolgatták a lehetőségeket. Az éveken át fontolva haladva előkészített reformok a megvalósulás küszöbén mégis a létharcok hevességével lángoló vitát váltottak ki, amelynek során szóban, írásban vagy másképpen úgyszólván mindenki letette a garast. Nem a reformer igazolásául térünk vissza a vitára, hisz ami akkor csak terv volt, ma a megvalósulás útjára lépett realitás. Éppen ezért nem a pozitív megnyilatkozásokra hívjuk fel a figyelmet, hanem az ellenvetésekre. Ezek többnyire valamely konkrét nehézségre figyelmeztettek, vagy valamely meggyökeresedett eljárás fenntartása mellett törtek lándzsát. Távolról nézve azonban a védett pontok egy egész könyvtári világrend mozaikjaivá állnak össze s az aggályok egy ettől idegen rendnek szólnak.

Egy nagyobb arányú kísérlet hasonló dokumentumai értékes adalékul szolgálhatnak a reformakciók (s az akciók által kiváltott társadalmi reflexek) tanulmányozásához. Az itt közölteket (mintaként kimarkolva számos hasonló írásbeli hozzászólás közül) egyrészt egy átalakulási csomópont rögzítéséül, jellemzéséül szánjuk, másrészt annak⁴ érzékeltetéséül, hogy a sürgtetett könyvtári változások nem az ügyrendi reformok szintjén, vagy a szakmai belügy dimenziói közt, hanem hús-vér társadalmi mozgásként indulnak.

³Ld. e sorok írójának alábbi, belső használatra sokszorosításban közreadott tervezeteit: A Könyvtár működésének és szervezetének korszerűsítése. (Tervvázlat). 1966. 28 l. — Szakreferensi munka. 1967. 6 l. — Szakkézikiönyvtár felállításának munkamenete. 1967. 2 l. — A beszerzés, állománybavétel és a törlés munkamenete a könyvgyarapító osztályon. 1967.6. l.

Korompai Gáborné

HOZZÁSZÓLÁS A KÖNYVTÁRI REFORMTERVEZETHÉZ

A vitára bocsátott reformtervezet kétségkívül nagy hatással van a könyvtári kollektívára. Valamennyiünket érint szakmai és emberi vonatkozásban.

Valószínűnek tartom, hogy az írásbeli hozzászólások nagy része a hozzászólók szűkebb szakmai problémáival foglalkozik érdemlegesen. Ez természetes, hiszen mindenkinek az a kötelessége, hogy ott segítsen a reformtervezet kidolgozásában és végrehajtásában, ahol tudása és tevékenysége legjavát adhatja.

Mielőtt a tervezetnek a címfelvételi munkára vonatkozó pontjaival kapcsolatban leírnám véleményemet, néhány általánosabb megjegyzést szeretnék tenni.

A reformok céljaival egyetértek. Egy döntő szempontra kívánom nyomatékosabban felhívni a figyelmet — lényegében tartalmazza a „Terv-vázlat” szövege, de talán nem felesleges szöszaporítás, ha kiemelten hangsúlyozzuk: A könyvtáros munkája nem hivatalnok munka, könyvtárosnak csak az vallhatja magát, aki hivatásból, alkotó szellemi munkaként, nevelői vagy tudományos munkaként végzi a könyvtárosi teendőket! — Aki mélyen átérzi ennek a jelentőségét, azt nem fenyegeti az elidegenedés, szakmai érdektelenség, a kispolgári ellaposodás veszélye.

„A könyvtár a tudományos munka műhelye” — hirdeti az évenként bemutatott tájékoztató kiállításunk felirata — s ez nem csak az olvasókra vonatkozik, hanem a fel dolgozó és olvasószolgálati munkatársakra is!

Mindannyiunknak a legnagyobb körültekintéssel, a legnagyobb pontosságra törekvően kell végezni a munkánkat, s ennek egyik legfontosabb feltétele a komolyan vett önképzés. A nyelvtanulást és a szakirodalom tanulmányozását alapvető követelménnyé kellene tenni. A tudományos munka ne az egyéni passzió színezetét kapja, hanem tiszteletre és követésre méltó példaként álljon minden munkatárs előtt.

A tudományos könyvtár lényegét két vonatkozásban látom: egyrészt a könyvtárosi munka tudományos szintű végzésében, másrészt tudományos (könyvtártudományi, vagy egyéb szaktudományi) kutató és alkotó munka végzésében. Azt hiszem a Tervezet ide vonatkozó részeit helyesen értelmeztem, s elképzelésemet nem önkényesen azonosítom vele.

Az új munkastilus kialakításával könyvtárunkban valósággá válhat az az elv, hogy a megfelelő ember a megfelelő helyre kerüljön, s ezáltal a hivatástudat és az egyéni felelősség beosztottból, vagy éppen „hivatalnok”-ból tudományos könyvtárosokká avassa az egyes munkatársakat.

A szakreferensi és a tudományos kutatói gárda kialakítása a jövő tudományos könyvtárának alapvető követelménye, hiszen a gépesítés, automatizálás, azaz a legkorszerűbb technikai igények kielégítése maga után vonja a szellemi követelményt: a jól képzett, széles látókörű, a kommunikáció tudományos tartalmában és technikájában otthonos, módszereivel élni tudó könyvtárost.

Hazánkban az intézményes könyvtárosképzésnek nincs nagy hagyománya. A tudományos könyvtárak dolgozóinak nagy többsége nem szakképzett könyvtáros. A jövőben természetesen számolni lehet azzal, hogy elsősorban a tudományos könyvtárak, így a mi könyvtárunk is foglalkoztathat könyvtárszakot végzeteket, de addig is várható, hogy még jó néhány nem könyvtárszakot végzett diplomás kerül hozzánk, s itt szeretném felhívni a figyelmet egy olyan problémára, amely nem szerepel a tervezetben konkrétan, de megoldása minden bizonnyal lényeges lenne az új könyvtáros generáció egészségesebb szemléletének, hivatástudatának szempontjából.

Az új munkatársak betanítására gondolok. Csak a diplomások esetét szeretném vázolni: valamennyien tanári képesítéssel, esetleg egyéb speciális felkészültséggel kerülünk ide. Az Egyetemi Könyvtárban dolgozni megtisztelő, mondhatnám rangos dolog. Ezzel minden új munkatárs tisztában van, s ez bizonyos alázattal tölti el az embert. Sőt, mint minden külső szemlélőt, az újonnan idekerült dolgozót is bámulatba ejti a munka szervezettsége, a kézikönyvtárak gazdagsága, a többféle katalógus, a raktári rend. Azt hiszem általános az a szorongó érzés ami elfogott, amikor arra gondoltam, hogy ebbe a nagy apparátusba kell beilleszkednem anélkül, hogy a gépezetben a legkisebb zökkenőt se okozzam. S ebben—az egyén szempontjából feltétlen nehéz — helyzetben, nincs olyan biztos kapaszkodó, mint korábban a betanítás intézményes módszere volt. A kezdő könyvtáros egyfelől kiszolgáltatott a „beavatottak” egyéni módszereinek (ami néhány esetben nem más, mint az egyes munkakörök, munkamenetek misztifikációja), másfelől lényegében egyéni szorgalmára és találékonyságára van utalva. Mindezek együttesen optimális esetben jó feltételei a gyors és alapos betanulásnak, de nem pótolják a szakszerű betanítást. Az elködösítő és megtévesztő módszerek érthetatlenné teszik az amúgy világosan átlátható problémákat és tanácsalanná a kezdő könyvtárost, aki nem azzal számol elsősorban, hogy az elhangzottak egy számára új tudományág speciális megnyilvánulásai, hanem a hiányt a saját műveltségében keresi, még kisebbre zsugorodik, befelé fordul, passzivitás válik jellemzőjévé.

Sokkal helyesebb volna, ha gondolván arra, hogy minadannyian felnőtt emberek, pedagógusok vagyunk, a betanítandó munkatársat kollegiálisabban kezelnénk. Ilyen esetben semmiféle nagyképűség nem megengedhető, mert káros az egyénre és a könyvtári munkára.

Néhányan, akik közvetlenül az egyetem elvégzése után kerülünk a Könyvtárba, még frissen őrizzük a szemináriumok hangulatát, érdeklődési körünk tág, munkaked-

vünk nagy. Alkotásvagyunk ha nem is találta meg minden esetben a megfelelő témát vagy formát — még megvan! A Könyvtárnak ezt ki kellene aknáznia! Nem gondolok nagyobb dolgokra, csak pl. a szakmai továbbképzésnek valamilyen szervezettebb formájára könyvtáron belül, szemináriumszerűen, referátumokkal, vagy szakmai bizottság létrehozására, mely megfelelő fórum lenne arra, hogy a munkánk közben felmerülő problematikus dolgokat magasabb szinten tanulmányozza, elbírálja.

A címfelvételi munkáról.

A Terv-vázlatban foglaltakkal lényegében és egészében egyet értek. A csoport átszervezésére és a revízió megszüntetésére vonatkozó terveket helyeslem. A revíziónak túlságos fontosságot tulajdonítani, valamint a címfelvételi munkát fetiszálni nem szerencsés dolog, különösen addig, míg a gyakorlatban meg nem próbáltuk a tervezet által javasolt megoldást.

Érettségizett dolgozók foglalkoztatását ebben a munkakörben elvben helyeslem. Természetesen, ahogyan a diplomások felkészültsége nem egyforma, az érettségizettek műveltségi foka is különböző.

Gondos és körültekintő kiválasztás alapján azonban lehet találni kiemelkedő felkészültségű és képességű „középkádert” erre a munkára. Előreláthatóan a nyelvi műveltség tekintetében lehet ok némi aggodalomra. Ezzel kapcsolatban azonban az a véleményem, hogy a munka ésszerű, nyelvek szerinti elosztása, valamint az állandó nyelvtanulás nagy segítséget jelent.

A csoport munkájára vonatkozó elképzeléseimet nem akarom részleteiben kifejteni, remélem erre szakmai bizottság előtt úgylis sor kerül, csak néhány elvi jellegű megjegyzést kívánok tenni.

A címfelvételek, illetve a katalógus egységesítése érdekében helyesnek tartanám, ha záros határidőn belül lefektetnénk azokat a legfontosabb alapelveket, amelyekben a Szabványtól eltérünk, s eddig a Működési Kézikönyvben nem szerepeltek.

A tervezetnek a címfelvételi munka előkészítésére vonatkozó pontjaival kapcsolatosan annyit, hogy a középkáder részére válogatott anyagban arra kell vigyázni, rendszó-probléma ne legyen. Az osztást mindig az adott anyag alapján kell elvégezni, azaz nem volna helyes, ha bizonyos típusú kiadványokat, egyes munkanemeket automatikusan az érettségizett dolgozóhoz irányítanánk, gondolok itt arra, hogy a könnyűnek kikiáltott 900 000-es és intézeti rekat. anyagban is akadnak komplikáltabb felvételek.

A keresést, kiegészítést a címfelvevő (diplomás vagy érettségizett) el tudja végezni. A British Museum General Catalogue rendkívül jól használható az eddig legtöbb gondot okozó régi könyvek (az un. 700 000-es anyag) esetében is. Ugyanígy a Washingtoni Kongresszusi Könyvtár katalógusa (The Library of Congress Catalogs). Ezek teljessége esetén majdnem feleslegessé válik a nagyobb szakértelmet, több időt igénybevevő bibliográfiai használata. A könyvtári munka gazdaságosabbá tétele feltétlenül megkívánja szűkebb területünkön, a címfelvételben az ésszerűsítési terv megvalósítását — egyelőre természetesen próbaképpen.

Lengyel Imre

HOZZÁSZÓLÁS A KÖNYVTÁRI REFORM KÉRDÉSÉHEZ

Elsősorban a reformmal való foglalkozás időszerűségéről szeretnék beszélni. Vannak érvek, amelyek a reform megtárgyalásának időszerűsége mellett szólnak, de ellenérve-
kért sem kell a szomszédba menni. Időszerűsége mellett szól az, hogy 1966 a II. ötéves
terv utolsó esztendeje, amelyben sort kell keríteni az elmúlt öt év munkájának értékelé-
sére, ugyanekkor fel kell készülni a III. ötéves terv feladataira. Ez az országos célkitűzés
természetesen a könyvtári munkára, annak tervezésére is jelentős befolyást gyakorol.
A gazdasági életben, országos könyvtári vonatkozásban fellelhető kapcsolatokra a terv-
vázlat megfelelőképpen utal, ezért erre nem kívánok kitérni.

Ami most már saját könyvtárunk helyzetét illeti, a reform időszerűségének egyfelől
ellene szól az a sok személyi változás, amelyre a legutóbbi időben sor került, s ahogy a
jelek mutatják, ez a folyamat bizonyos korosztály előregedése folytán talán még nagyobb
arányokat fog öltetni. Személyi változást hozhat létre különösen fiatalabb, pedagógus
képzettségű kartársaink körében a pedagógusok fizetésemelése, amely ugyan a felső-
oktatási intézményekre egyelőre nem terjed ki, még kevésbé a könyvtári dolgozókra,
de közvetve érezteti hatását. Súlyosbítja a helyzetet az, hogy további személyi fejlesz-
tésre nem sok kilátás van.

Ilyen helyzetben a napi feladatok ellátása is problémákat okozhat, s a kérdéseknek
tárgyalása, több oldalról való megvitatása egyébként is azt a veszélyt rejti magában,
hogy a napi feladatok teljesítése eltereli a figyelmet a felmerülő problémák megol-
dásáról, sürgősségi sorrendjéről.

Másfelől az is régi tapasztalat, hogy akkor érdemes új feladatokra vállalkozni, amikor
új emberek lépnek be a munkába, mert a régi begyakorlott munkaerők szívesen ragasz-
kodnak a korábbi bevált módszerek és kitaposott utak követéséhez. A lélektani szem-
pontokat sem lehet figyelmen kívül hagyni, többek közt azt a tényt, hogy minden vál-
tozás bizonytalansággal összekapcsolva jelentkezik.

A személyi fejlesztés hiányán kívül ellene szól a reformok jelenlegi tervezésének a mos-
tani elhelyezés, amelynek egyébként távlatilag sincsenek nagy ígéretei tudomásunk szer-
rint.

A szakreferensi szolgálat fejlesztése elvileg csak helyeselhető. Ez voltaképpen azt jelenti, hogy elébe megyünk az olvasónak. Ennek az eljárásnak a megvalósítása többféle módon történhetik. Tudomásom szerint vannak könyvtárak, amelyek már az egyes tantermekben, a bejárat közelében elhelyezett szabad polcokra készítik ki az olvasóknak az egyes tudományágakkal kapcsolatos kézikönyveket. A szakreferens feladata egyrészt az egyetemi hallgatók tájékoztatása az egyes szaktárgyak irodalmában, másrészt a speciális témákkal foglalkozó kutatók eligazítása. Mindkét feladathoz a szakreferensnek igen elmélyült szakmai ismeretekre van szüksége, amelyeknek megszerzése a mai munkamenetben alig valósítható meg. A szakreferensnek igen sok időt kellene biztosítani arra, hogy maga is állandóan olvassa a megjelenő irodalmat, tájékozódjék a legfrissebb problémák felől. Ez a könyvtár vezetőségére azt a feladatot rója, hogy igen nagy körültekintéssel válassza ki a szakreferenseket, rengeteg időt bocsásson rendelkezésükre. Ugyanekkor biztosítékot szerezzen magának arra nézve, hogy a szakreferens az időt a legmegfelelőbb és legcélravezetőbb módon használja fel. Eközben számolni kell azzal a kartársak részéről felmerülhető gyanakodással, hogy a szakreferensek könyvolvasása túlméretezett vagy öncélú.

Az első lépés az olvasóhoz való közeledés terén az lehetne, hogy az olvasókat megfelelőképpen tájékoztatjuk a könyvtár munkájáról. Nagyon bevált az a Könyvtár használatát, működését szemléltető év eleji kiállítás az előcsarnokban. Ezt az anyag felhasználásával állandósítani lehetne valamilyen formában. Ha megnézzük az olvasótermi tájékoztatás statisztikáját, még mindig nagy számmal fordulnak elő technikai jellegű tájékoztatások. Ezeknek a számát jelentősen csökkenteni lehetne a könyvtár beosztásának, a tisztviselők munkakörének megjelölésével. Az előcsarnokban „bibliográfiai osztály” feliratú tábla büszkélkedik sokat sejtető módon, s dolgozik ott írd és mondd[jelenleg] egy szál ember. A lenti szolgálati katalógushoz nagyon könnyen leküldik a tájékoztatók vagy kölcsönzők az érdeklődőket. Már az első héten elterjed a hallgatók közt, hogy a könyvtárban egy teljes katalógus is rendelkezésre áll, amiben minden könyv megvan. Persze, hogy inkább ezt használják. Helytelen, hogy útbaigazítás e szolgálati katalógus mellett alig van. Az érdeklődők bekukkantanak az első szobába, felvilágosítást kérnek, esetleg elvezettetik magukat valakihez. Mivel a könyvtárosok egész napjukat a könyvtárban töltik, előfordulhat, hogy talán nem is könyvtári vonatkozású ügyben keresik őket, talán nem is egy esetben. Az ilyen útbaigazításokra is sok idő elmegy. Alapos helyszíni szemle alapján megállapított kiírások segítségével el lehetne igazítani az érdeklődőket felírásokkal, névtáblákkal stb., nem utolsó sorban a telefonhálózatnak a jelenlegi igények szerinti átalakításával. Tovább kellene szorgalmazni a második számú lift beszerelését !

A jelenlegi munkastílus megjavítására néhány javaslatot szeretnék tenni. A könyvtár évről évre globálisan biztosít időt kutatásra, nyelvtanulásra tudományos dolgozói számára, igen ámde feltétel nélkül. Ennek a rendelkezésre bocsátott időnek alaposabb felhasználása céljából feltételként ki lehetne kötni pl. meghatározott idő alatt egy-egy dolgozat megjelentetését, akár könyvtártudományi, akár más szakmai vonatkozásban, a nyelvtanulás terén bizonyos eredmények elérését, esetleg bizonyos megjelölt nyelv-

könyvek anyagának elsajátítását. Megfelelő előkészítés után erről tapintatos formájú számonkérést is be lehetne vezetni, s ennek eredményétől tenni függővé a további kedvezmény mértékét, növelését vagy csökkentését.

Néhány tanszék egyetemünkön sikerrel építette ki kapcsolatait a rostocki egyetemmel és intézményeivel. Nekünk az egyetemi könyvtárral kellene hivatalos és személyi kapcsolatot létesíteni. Nyelvtudó kollégáink kölcsönösen segíthetnék egymást. Hivatalosan néhány hónapot tölthetnének a másik egyetemi könyvtárban, ahol hivatásszerűen dolgozhatnának az esetenként adott kutatási feladatokon kívül. Mások pedig nyelvtanulási céljából tartózkodhatnának a nyelvtérületen. A nyelvi tényezőknek igen nagy jelentősége van a könyvtári hivatás teljesítése közben. Természetesen mindez vonatkozik a többi testvéregyetemmel való kapcsolatainkra is.

Az új munkastílus előjelei közt örömmel üdvözlöm a könyvtárunkban elharapódzott beszélgetés, fecsegés elleni állásfoglalást. Egyszer összeállítottam a nálunk divatos beszélgetés lehetőségeit: napszak szerint megkülönböztethetünk: *duma matutina*, *duma mensalis* és *duma nocturna*, tárgy szerint lehet: *duma officialis* (*videant consules!*), *duma domestica*, *duma amorosa* és végül *duma docta*. Persze mindez nem jelenti azt, hogy ne tartsuk az emberi kapcsolatokat, ne tiszteljük, szeressük egymást, ne érdeklődjunk egymás sorsa iránt.

A magam részéről igen örülök annak, hogy a minősítéseknel, előléptetéseknel, jutalmazásoknál a reformtervezet mellőzni kívánja az egyéni ügyeskedéseket.

Módját lehetne ejteni annak is, hogy a teljesítmények elbírásánál a mulasztások mértékét is szemügyre vegyük.

A munka tartalmi részének mélyítése minden munkaágazatra nézve kötelező. De különösen a szakreferensnek az eddigiek felül ismernie kell az egyetemi oktatás menetét, az intézeti könyvtár anyagát, az oktatási folyamat ütemét, munkatervét. Közvetlen kapcsolatban kell lennie a tanszék oktatóival, talán még az előadások látogatása sem lenne időnként haszontalan számukra.

Gondoskodni kellene arról, hogy a megjelenő tudományos művek, doktori értekezések megfelelő részében emlékezzenek meg a könyvtár közreműködéséről, segítségéről. Bár ez elemi kötelessége lenne a szerzőnek, a legtöbbször nem történik meg.

Aránylag kevés szó esik a reformtervezetben a különgyűjtemények sorsáról. Ezek hovatovább mostoha gyermekei lesznek könyvtárunknak. Az egyetemi dolgozók munkásságát tartalmazó emlékkönyvtárnak már évek óta nincs gondozója, csak alkalmilag nyúl hozzá valaki. A kurrens egyetemi bibliográfia szerkesztését, az adatok bekérését fel lehetne használni az utóbbi évek gyarapodásának a megszerzésére. — A rengeteg elfekvő kéziratos anyag feldolgozása is időszerű lenne már. A rövidített feldolgozás nem oldja meg a problémát, viszont a jelenlegi helyzetben kénytelenek vagyunk ehhez az eszközhöz folyamodni. — Középkáder beállítása itt is nagy segítség lenne, hiszen a beszerzés, rendezés munkáján kívül rengeteg a gépelnivaló. Egyébként a szerzeménybélyegző megszüntetése itt is bevezethető lenne. Bizonyos sűrítésre, ésszerűsítésre még a főlapok kiállításánál nyílnék mód a levéltárak fond-képzésének a mintájára.

A tudományos munka problematikájánál pontosabb fogalmazásra lenne szükség.

A tervezet előírja, hogy a tudományos munka színhelye a könyvtár legyen, bár az ellen sem lehet kifogás, ha valaki munkaidőn kívül otthon dolgozik. Nem ártana a tudományos munka fogalmát jobban körülhatárolni. Végeredményben a könyvtár elvi kérdéseivel foglalkozó írásbeli hozzászólást is lehetne tudományos munkának tekinteni. Ugyanez áll a bibliográfiai munkára is. Tudomásom szerint ez az értékelés a múltban általános volt, s nyomai ma is megvannak.

A reformtervezet megvitatása után a hozott határozatok értelmében a működési kézikönyvek megfelelő átalakítására lesz szükség, de talán előzőleg érdemes lenne az egyes osztályok teendőinek a felülvizsgálata és ésszerű revideálása.

Befejezésül: nem tartanám feltétlenül szükségesnek a DEK jobb és alaposabb munkavégzését célzó munkaügyi tervezetnek országos ügyé tételét. Ebben a vonatkozásban a mi könyvtárunk már tett lépéseket, ez azonban nem talált olyan viszonzásra, mint amelyet megérdemelt volna. Legalább is nincs tudomásom arról, hogy más könyvtár hasonló kezdeményezést indított volna el. Egy-egy tapasztalatsere, egy-egy kérdés közös tanulmányozása véleményem szerint eredményesebb lehet, mint az értekezleteken elhangzó általános megnyilatkozás, amely mögött nem sorakoznak fel a tettek. Az, ami a mi problematikánkból országos jellegű megvitatásra érdemes, amúgy is szóba kerülhet az egyetemi könyvtárigazgatók összejövetelein és egyéb értekezleteken.

Molnár Pál

VÉLEMÉNY AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR MUNKARENDJÉNEK ÁTSZERVEZÉSÉHEZ

Csúry István tervezete nagyvonalú, átgondolt és jól megokolt elaborátum: az Egyetemi Könyvtár eddigi hagyományos munkarendjének teljes átszervezését, korszerűsítését tűzi ki célul, abban a hitben, hogy e reformok megvalósításával a munka színvonalasabbá, tudományosabbá, termelékenyebbé és eredményesebbé válik.

Bátor kritikát ad a meglévő állapotokról, a munkaszervezés jelenlegi módjáról, hiányosságairól; rámutat a munkastilus megváltoztatásának szükségességére. Eredményes értékes munka csak a munkával való mélyebb kapcsolatból, emberi érdekeltségből ered: ez a reformok motívuma is. A tudományos igények kielégítése a könyvtárostól korszerű szinten magasabb műveltséget, a tudománnyal szorosabb kapcsolatot igényel. A munkatervi javaslat sürgető szükségletnek tartja a könyvtári szolgáltatások kibővítését, javítását is, hogy a könyvtár értékei valóban közkinccsé váljanak.

Mik a messzemenő — itt-ott csak általánosságban kifejtett — célok megvalósításának eszközei és lehetőségei?

A tervezet szerint a könyvtári munkaköröknek és munkafolyamatoknak a szakosítása, képesítés szerinti átrendezése az ún. szakreferensi rendszer bevezetésével valósítható meg. A szakreferensek tevékenysége komplex jellegű, a feldolozás eddigi széttagolt, specializált „futószalag”-szerű menetét megszünteti; a beszerzés és a szakozás, valamint a szaktájékoztató munkáját hatáskörükbe utalja. A szakosítás érdekét, a szolgáltatások minőségi javítását szolgálják a létesítendő szakolvasótermek; a munkafolyamatok gyorsítását, egyszerűsítését a gépesítés további fejlesztése, a meglévő munkaerők jobb kihasználása, munkájuk racionalítása tenné lehetővé. Minderre időelemzésekkel konkrét javaslatot is tesz az igazgató. A munkatervnél s a személyi fejlesztési programnál e belső reformok új követelményeket támasztanak; a tudományos könyvtárosok, szakreferensek a rutinmunka nagyrésztétől felszabadítandók, hogy tevékenységüket érdemi munkára fordíthassák; a könyvtári káderekre viszont fokozott feladatok várnak, nem csupán rutinmunka, hanem szakszerű munkák érdemben való ellátása is.

E reform-tervezet megítélésénél felmerülnek a kérdések: szükség van-e mindezekre? megvalósíthatók-e, és ha igen, milyen áron? Hiszen nyilvánvaló, hogy tervezetek csak

annyit érnek, amennyi realitásuk van, amennyire konkrét adottságokra, lehetőségekre épülnek. Különben nem tervről, hanem utópiáról van szó.

Választ adva az első kérdésre meg kell állapítanunk, hogy a tárgyalt, tervezett reformokra valóban szükség van — éppen eddigi munkaszervezetünk avultsága, eredményességének hiányosságai miatt, mint ahogy erre Csúry István elemzésében rámutatott. Az idő is megérett erre: jó mintát és ösztönzést adnak a külföldi nagykönyvtárak, ahol már hosszú idő óta bevált és eredményesen működik a szakreferens-rendszer. Az elgondolás jelentőségét, lehetőségeit illetően aligha vitatható. Elvi és gyakorlati útmutatást erre bőven találhatunk a szakirodalomban; megvalósításának — ha a személyi feltételek megengedek — nem is lennének különös nehézségei, bár számítani kell az új munkarendre való átállás megrázkódtatásaival, zökkenőivel, a múlt gyakorlatának visszahúzó erejével.

E fontos tervezet elbírálásánál azonban nem csupán a követelményekkel, az elvi és elméleti szempontokkal kell számot vetnünk, hanem a mi könyvtárunk mai konkrét lehetőségeivel, az adott tapasztalati alappal is. Az újítások kockázatának veszélye a tudományos könyvtár alapján konzervatív, hagyományokra épült intézményénél nem lebecsülendő dolog. Az állomány s a katalógusok rendszere nyilván változatlan marad; a munka érdemi és ésszerű ellátása, a munkafolyamatok helyes koordinálása a probléma.

A megvalósításnál komoly aggályok merülnek fel: nem szaporítjuk-e fölöslegesen meglévő gondjainkat, nem terheljük-e meg erején felül a munkatársi kollektívát?

Az eddigi munkaszervezet — jórészt éppen Csúry István ismert könyve alapján — a szocialista üzemszervezés általánosan érvényes gyakorlatára épült, az ún. futószalag-rendszert alkalmazta; a munkafolyamatok erős széttagolásához, differenciálódásához vezetett. A kialakult rutin révén, a munka mennyisége szempontjából eredményes is volt ez a munkarend. De mint ahogy Csúry István bátor kritikájából, sőt önkritikájából is látjuk, a könyvtárban mégsem alkalmazhatók sablonosan a nagyüzemi munka szabályai. A tudományos nagykönyvtár sokkal differenciáltabb szervezet; más munkastílust, emberi magatartást igényel mint az üzemi részlegmunka. A könyvtár magasabb képesítésű dolgozója nemcsak a munkájától, hanem az egyetemtől és a tudománytól is elidegenedik, ha ebben a nem irigylésre méltó munkarendben dolgozik sokáig. E belső elégedetlenségnek sokan, és sokféleképpen kifejezést is adtak kartársaink; a magyar könyvtári viszonyokat ismertető külföldiek is többször kifogásolták azt, hogy egyetemi oklevéllel rendelkező könyvtárosok sablon- és rutinmunkát végeznek, s számarányuk jóval magasabb — néha az összlétszám fele — mint külföldön általában. Az ilyen munka-beosztás vajmi kevés vonzóerőt jelent leendő könyvtárosok számára, akik választhatnak a tanári munka és az erősen kötött munkaidőt jelentő könyvtári hivatás között. A személyi kérdések, az emberi problémák, az egyéni becsvágy és jövő perspektívák tehát döntő súllyal esnek itt latba — ezt a szempontot Csúry István erősen ki is emelte, mint motívumot.

Rá kell azonban mutatnunk a megvalósítás, a változás kockázataira is.

Kérdés, vállalhatják-e könyvtárunk egyetemi képesítésű dolgozói a mai körülmények

között a szakreferensek újszerű, komoly felkészülést, felelősséget igénylő feladatát? Vállalhatják-e ezt napi 8 órai tényleges könyvtári munka felőrlő súlya alatt, mely önképzésre, olvasásra, szakszerű továbbképzésre, tájékozódásra időt és erőt alig-alig hagyott, sőt őszintén szólva bizonyos esetekben elparlagiasodáshoz vezetett az ország egyik legnagyobb könyvtárában, a tudásszerzés hallatlan lehetőségei mellett is? Lenne-e tekintélye, súlya az inkább formális megbízatást jelentő, mint hivatásszerű szakreferensi tisztségnek az egyetem előtt, mely — ritka kedvező körülmény folytán — velünk egy fedél alatt van? Az egyetem oktatói valójában minden szakmai segítséget megadnak mind a könyvtárnak, mind a hallgatóságnak, ha ezt igénylik. A szaktájékoztatásokkal eddig szerzett tapasztalataink, kísérleteink azt mutatták, hogy a könyvtár ezirányú szolgáltatásait alig vetnék igénybe olvasóink: a tájékoztatás jórészt technikai jellegű volt, nem állt arányban értéke a ráfordított idővel. E körülmények között az egyébként szép és megtisztelő szakreferensi megbízatások kényelmetlen helyzetbe hozták a könyvtárosokat a tudományszakok képviselőivel, az egyetemi oktatókkal szemben, hiszen egy sereg fontos területre nem is tudunk megfelelő képezésű referenst kijelölni. A szakreferensek beszerzéssel kapcsolatos feladatait a gyarapító osztály vezető munkatársai éppen a tanszékekkel való szoros együttműködéssel eddig eredményesen ellátták, bár e téren sohasem lehet egy könyvtár sem megelégedett, tekintve a roppant terjedelmű könyvtermésből való kiválasztás anyagi és erkölcsi felelősségét.

További kérdés: a mai munkarend felbomlásával biztosítható-e valóban a termelékenyebb munka? A szakreferensek érdemi munkára történt specializálódása után ellátható-e minden könyvtári hagyományos rutinmunka úgy és olyan mennyiségben s minőségben, mint ahogy ez idáig történt? Erre az egyes könyvtári osztályok vezetői, munkarendjük tervezői adjanak majd feleletet; általános megjegyzéseim e részletekbe nem avatkoznak.

Úgy látszik, egyelőre óvatosan, fokozatosan, a személyi adottságok figyelembevételével épül ki nálunk a szakreferensi rendszer. A kétféle munkarend koordinációja, illetve az új bevezetése az átmeneti szakaszban zavart, akadozást jelent majd. Alaposabb időszámítások, munkatervezés lesz szükséges ahhoz, hogy lássuk, ellátható-e minden szükséges könyvtári szolgáltatás, feladat az átszervezés után? Azt hiszem, ezt az előkészítő munkát részleteiben is el kell végezni; aztán lehet szó a tervezet, az új munkarend „végrehajtási utasítása” kibocsátásáról, életbeléptetéséről. Míg ezt a tervezési aprómunkát el nem végeztük, addig félős, hogy csak elméleti vitákat folytathatunk a terv életrevalóságáról vagy ennek hiányáról, esetleg csak szubjektív nyilatkozásokat tehetünk róla.

Általában érvényes az, hogy a programot, a jövő munkarendjét csak a reális lehetőségre, az itt dolgozó mostani kollektívára lehet építeni, másrészt a munka objektív adottságaira. Ez a két tényező sajnos bizonytalanak látszik: személyi ellátottságunk nem megfelelő, s lehet, hogy nem is lesz jobb; a munka tömege és minőségi követelményei egyre fokozódnak. Mindaddig míg a munkarendünk reformja részletező elemzéssel, felosztással nem történt meg, a radikális változtatást kerülnünk kell, hogy könyvtári feladatainkat a korszerű igények szerint elláthassuk. Ehhez kétségtelenül éppen a reformok vezetnek el, de ennek külső-belső feltételeit előbb biztosítanunk kell.

Tatár Lajos

ÉSZREVÉTELEK A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA ÜGYRENDJÉNEK KORSZERŰSÍTÉSI TERVEZETÉHEZ

A könyvtári munka korszerűsítésére a könyvtár igazgatója, Dr. Csúry István tervet készített. A tervezetnek az állománybavétel munkameneteinek átszervezésével kapcsolatos részére kívánok a következőkben észrevételt tenni:

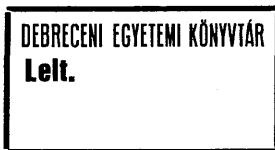
6. Leltározás.

ad. 6.1. Bélyegzés.

„A leltári bélyegző megszűnik.”

A MSZ. 3449-52. 4.1. alatt a leltárbélyegző fogalmát így határozza meg: „A leltárbélyegző annak megjelölésére szolgál, hogy a nyomtatvány a könyvtár leltárába (gyarapodási naplójába) milyen szám alatt került bevezetésre. Tartalmaznia kell a könyvtár nevét és székhelyének megnevezését”. A 4.4.: „A leltárbélyegző alkalmazása nem kötelező, a leltári számot azonban valamilyen módon (kézírással, sorszámbélyegzővel) fel kell tüntetni”.

Könyvtárunk megszervezése idején, így a 1910-es években valóban nem volt leltárbélyegző. Kezdetben csupán kézírással jelölték meg a leltárszámot ily módon: 35—1918/1919. Később gumibélyegzővel ennyit tüntettek fel a könyvön: EKD 1940—411. Könyvtárunk állományának növekedésével, modernebb módszerek bevezetésével egyidejűleg, a gyorsabb, mechanikusabb módszer kívánalmainak megfelelően, szabványszerűleg vezettük be a téglalapalakú leltárbélyegző használatát, mely a következőképpen tünteti fel a leltári adatokat:

A bélyegzőbe a könyvek egyedi leltárszáma kézírással, tintával kerül bejegyzésre ily módon: 87—1967.

Véleményem szerint a leltárbélyegző megszüntetése egyben nem jelentheti a „leltári szám” elhagyását. Ez csak abban az esetben történhetik meg, ha a leltári számot, egyáltalán könyveinknek egyedi leltári számmal való ellátását teljesen megszüntetjük. Ez eset-

ben a MSz. 3448—55.2.2. *Címleltári kartoték.* fejezet azon lehetőségét alkalmazzuk, mely szerint „A cédulák sorrendje vagy az időrendet vagy a raktári elhelyezés sorrendjét követi”. „Az utóbbi esetben a leltári szám azonos a raktári számmal.”

Ennek a módszernek az alkalmazása esetén a könyvekben csupán raktári szám szerepel s kartonjainkon is ez az egyetlen szám, az ún. „helyrajzi szám” kíséri könyvtárunk egyedi darabjait. Ezt a megoldást több könyvtári szakemberünk is kívánatosnak tartja. (Hivatkozhatom az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának évkönyvében, valamint az Országos Pedagógiai Könyvtár 1965. évi évkönyvében megjelent dolgozatokra.)

Véleményem szerint ez a koncepció végeredményben a könyvek egyedi, értéknylvántartásának és bizonylatolásának minimalizálását, raktározási „szak szempontoknak” való teljes alárendelését, a szocialista tulajdonvédelem szempontjainak figyelmen kívül hagyását vonná maga után.

Ez a technikai egyszerűsítés pl. az amerikai könyvtáraknál oda vezetett, hogy a könyvtári állománymegállapítást végrehajtani alig néhány könyvtárnál sikerült. Erre a tényre számos hivatkozás történt a kérdéssel foglalkozó szakirodalomban.

Dr. Kondor Imre és munkatársa helyesen és jogosan hivatkozik arra idevonatkozó és az Országos Pedagógiai Könyvtár évkönyvében megjelent cikkében, hogy a könyvtári leltározás fontos kérdését elvileg kell megoldani s — bár a technikai megoldásra vonatkozó javaslatát teljesen nem ismerjük, ezt az évkönyvben csak tanulmánya folytatásaként jelzi — mégis sejteni engedi, hogy a leltári nyilvántartás és a helyrajzi nyilvántartás olyasféle összeolvasztására törekszik, melynél a „leltári és raktári szám azonossága olyan nélkülözhetetlen előfeltétele a leltári eljárás modernizálásának, hogy nélküle csak egyoldalú és részleges reformot lehet elképzelni”.

Szerintük: „A mai viszonyok mellett adékvátabb tükre az állománynak, ha az időrendi sorrend helyett a mindenkori térbeli dimenziót követi, s a felállítás tényleges rendjének megfelelő sorrendben veszi nyilvántartásba az állományt, . . . Nem lebecsülendő előnye az ilyen leltározási rendszernek, hogy a könyvek a könyvtárba kerülésük után a könyvtári feldolgozás első mozzanataként megkapják végleges könyvtári jelzetüket. Ez a jelzet, mint az alapnyilvántartás jelzete, végigkíséri a könyvet a könyvtárig feldolgozás minden állomásán és a könyvtári nyilvántartások minden változatában. Éppen ezért a leggazdaságosabb és a legegyszerűbb, — mert a legmechanikusabban alkalmazható és a legegyszerűbb — a minden diakritikus jel nélküli sima számjelzetes kettős (leltári és helyrajzi) nyilvántartás céljára.”

Az egyszerűség kétségkívül fontos munkaökonomiai követelmény, de a dolgok pusztán formális leegyszerűsítése sokszor alkalmas arra, hogy lényeges kérdéseket háttérbe szorítson, a dolgok számos aspektusát elleplezze. Ilyen egyáltalán el nem hanyagolható aspektusnak tekintem a könyvek beszerzésének időrendi folyamatosságát, a könyvek beszerzésének, nyilvántartásba vételének történetiségét. Ha és amennyiben a raktári elhelyezés egyben a beszerzés sorrendiségét is magában foglalja, kis állományú könyvtáraknál elképzelhető, hogy kizárólag az elhelyezés alapján lássuk el számjelzettel a könyvállományt. Így járhatunk el pl. egy általános iskolai könyvtárnál, vagy egy falusi közművelődési könyvtárnál, ahol a polcokra úgy rakjuk fel könyveinket, ahogy

azok beérkeznek, de nem használható ez a leegyszerűsítés olyan könyvtárnál, ahol milliós nagyságrendű állománnyal van dolgunk s a raktári szintek és polcok száma eleve lehetetlenné teszi a bekerülés sorrendjének adekvát figyelembe vételét. Ilyen helyeken ugrószámú elhelyezést használunk, aminek tükörképét nyilván nem adhatja, vagy egyáltalán nem adja „munkaökonomikusan” a leltárnyilvántartásunk. Nézetem szerint rendkívül fontos kultúrtörténeti érdek is fűződik ahhoz, hogy könyvtáraink időrendi sorrendben is nyilvántartsák, hogy mikor szerzik be a kérdéses művet, hogyan gyarapodik állományuk, milyen forrásból jutnak hozzá és nem utolsó sorban fontos a szocialista számvitel szempontjából, hogy milyen értéket képviselnek könyvtáraink.

Éppen ezért kell különös hangsúlyt helyezni a MSZ 3448-55:2.1. fejezetben szereplő kitételekre: A címeletről legalább a következő adatokat tartalmazza: Leltári szám: a leltározásra kerülő kötet, darab bejegyzésének sorszáma. A számozás *’folytatólá-gos’*.

A folyamatosság a számvitel egyik alapelve, amit nyilvánvalóan megtörne a javasolt „egyszámjelű” megoldási javaslat. Amennyiben a könyvtárakban csak könyvforgalmi tevékenység folyna s nem folyna egyben megőrzési, értékkiválasztó, vagyoni jogi tevékenység is, akkor a kérdéses módszerrel nagyon praktikusán, mindaddig könnyen lehetne kezelni könyvállományunkat, míg csak számon nem kérnék tőlünk, hogy a népgazdaság által rendelkezésünkre bocsátott anyagi és kulturális értékekkel hogyan sáfárkodtunk?

Én elsősorban közgazdasággal foglalkozom s megengedhető lesz, ha egy közgazdasági hasonlattal élek. Magam részéről a könyvtári leltárnyilvántartásokat (legyenek azok naplók, vagy szabadlapos kartotékok), úgy kezelem és tekintem, mint a könyvtári katalógusrendszer és bizonylatrendszer aranyfedezetét, amivel mindaddig nincs baj, amíg megvan. Ha a fedezet hiányzik, egész katalógusrendszerünk merő fedezetlen „papírpénzzé” válik, ami a forgalom során megduzzadt és inflálódott, értéktelenné vált.

Éppen ezért nem tudom magamévá tenni azt az álláspontot, amit mostanában egyes könyvtári emberek terjesztenek, hogy konzervatív, túlhaladott a régebbi könyvtárosok olyértelmű munkája, mellyel a könyvtárba beérkezett könyveket azonnal, megkülönböztető egyéni kézjegyekkel, aprólékos műgonddal vették leltári nyilvántartásba, mielőtt még forgalomba bocsátották volna. Bár nem vagyok ellenzője az ún. „szabadlapos” átírási kartonrendszereknek, mégis sokszor szeretném, ha olyan megbízható könyveink lennének birtokunkban, mint a 40—50 évvel ezelőtt készült, a könyvtárnak még ma is alapdokumentumát képező „leltárnaplók”.

Tudatában vagyok annak, hogy napjainkban szakembereink a reformok lázában égnének és sok esetben éppen az új gazdasági mechanizmust kívánják szolgálni reformjavaslaikkal. Szigorú pénzügyi hasonlatomnál maradván, mindazok, akik komoly gazdasági változtatásokat kívánnak népgazdasági mechanizmusunkon eszközölni, egyre inkább óhajtják az értékformákat, így az értékálló pénzt is jogaikba helyezni, mintsem hogy lemondanának olyasfajta papírpénz kedvéért az értékek állandóságáról, amely bajainknak hosszú ideig fő forrása volt gazdasági életünkben.

Közgazdasági gondolkodásra törekszünk ma inkább mint valaha. S inkább vállalunk

bizonyos munkatöbbletet, mintsem hogy belemenjünk olyasféle „reformokba”, amelyek éppen az értékformák s a bevett érték kategóriák devalválását célozzák.

A hivatkozott értekezés, melynek alap gondolatai manapság könyvtárosi berkekben szélesen terjednek, nagyon komoly kritikáját adja a könyvtári leltározási munkában rejülő hiányosságoknak, de a megoldást nem a leltározási munka jobb megszervezésében a kétségkívül meglévő hiányosságok kiküszöbölésében keresi, hanem a leltári munka, segédmunkáinak degradálásában, az értéknilyvántartások további elsőkélyesítésében.

Azért foglalkoztam az előzőkben részletesebben egy idevágó tanulmánnyal, mert Könyvtárunk korszerűsítésére készített tervezetben ilyen elgondolások nyomaira bukkanok. Ilyen kitétel pld. A jövőben a „leltárkartotékok számozása azonos a helyrajzi számmal.” „A külön gyarapodási szám mellőzendő.”

Annak érdekében, hogy ezeknek a tételeknek könyvtári munkánkban való nehézségeit tisztábban lássuk, röviden ismertetem jelenlegi rendszerünket.

Jelenleg csoportos leltárnaplót vezetünk a beérkező könyvszállítmányokról. Ennek kiegészítésül szabadlapos címleltárat vezetünk, melynek kartonjain évenkénti 1-től kezdődő sorszámozással tüntetjük fel az egyedi leltárszámokat. A gyűjtőnaplóban tüntetjük fel a hozzánk beérkező könyvszállítmányok döntő adatait. Így a művek számát, kötetek számát, a szállítmány értékét, statisztikai részletezését, amint azt a szabványok is előírják. A kartotékszerűen vezetett címleltár voltaképpen ennek a főkönyvi naplónak a részletes, egyedi adatokat külön szám mellett tartalmazó bizonylata. Voltaképpen a rendszer a régen vezetett, bekötött gyarapodási napló szétbomlása gyűjtő rendszerű leltárnaplóra és kartonszerűen kezelt címleltárra. A kettő képez egyetlen egységet. A gyűjtő napló főkönyvi számai összefoglalják a kartonlapok egyedi naplószámain. Ezek az egyedi naplószámok kerülnek a leltárbélyegző útján a könyvekbe. A leltárkartonokra rávezetjük bélyegző útján a feldolgozásra került könyvek helyrajzi számait is. A könyvekben is, az egyedi leltárkartonokon is tehát két szám szerepel: 1., leltárszám, 2., helyrajzi (raktári) szám.

A leltárszámokat egyidejűleg rávezetjük a helyrajzi katalógusba kerülő helyrajzi kartonokra is. Ily módon a leltári kartonok és katalógus adatai nem csupán a könyvek bejegyzéseivel hivatkoznak egymásra, hanem egyedi címleltár és a helyrajzi katalógus kartonjai is kölcsönösen hivatkoznak egymásra. Tehát, ha akár a könyv, akár a helyrajzi karton vész el (ami nagy könyvtárban sűrűn előfordul), a címleltár adatai alapján a hiány pontosan megállapítható. Ezért mondtam fentebb, hogy a címleltár olyan szerepet tölt be, mint a katalógusrendszer szilárd aranyfedezete. Napló vonatkozásban pedig az egyedi leltárszámból mindenkor vissza tudjuk keresni a főkönyvi naplóbejegyzést, a könyv beszerzési, érték, számlaadatait, mert a gyűjtőnaplóban is feljegyezzük folyamatosan, időrendi sorrendben a leltárszámokat.

A rendszer vezetése egyszerű, világos, pontos. A rendszer segítségével mindig el tudunk számolni a pénzügyi szervekkel, mert az inkasszált pénzügyi számlákra rávezetjük az elkönyvelt tételek adatait.

Ezzel a módszerrel elértük a leltári művelet olyan egyszerűsítését, amit munkaökonomiai szempontból sem kifogásolhat senki, mivel egyetlen ember részidőben tudja vezetni

a gyűjtőnaplót, kezelni a címleltár kartonjait, bejegyezni a könyvekbe a leltárszámot, feljegyezni a helyrajzi kartonokon a hivatkozási számokat és biztosítani részben a pénzügyi szervekkel való pontos elszámolást, részben a beérkező könyvanyag feldolgozásának „azsuritását”.

Miért kellene ezt az „egyszerű” nyilvántartási rendszert felcserélni egy spekulatív elgondolt, voltaképpen technikailag máig nem körvonalazott, mesterséges megoldásért?

Egyetlen magyarázat csak az lehet, hogy a közgazdasági gondolkozásmóddal szemben érzett ellenszenvünk miatt igyekezzünk a számviteli, vagyon megőrzési szempontokat „mint nem kultúrszempontot” nyilvántartási rendszerünkben kiküszöbölni. Ez a nézőpont a legkevésbé sem modern, még kevésbé egyeztethető össze a szocialista számvitel követelményeivel.

A leltárnyilvántartás összeolvasztása a helyrajzi katalógussal, adatainak kiegészítő rávezetése a helyrajzi kartonokra voltaképpen egyet jelentene az értéknilyvántartás elködösítésével, összekuszálásával, másodlagossá tételével. Ez viszont a könyvvállományért való vagyoni jogi felelősségérzetet csökkenthetné.

Mindezek alapján a tervezetet, mivel ellenkezik fontos nyilvántartási alapelvekkel, rendelkezésekkel, mivel továbbá a munkát nem egyszerűsíti, sőt bonyolítja, nem tartom megvalósíthatónak.

TARTALOMJEGYZÉK

A Könyvtár évkönyveinek tizedik kötete	3
--	---

TANULMÁNYOK

<i>Balla Lajos</i> : Epigraphica Dacica (Mit einem Auszug in deutscher Sprache)	11
<i>Esze Tamás</i> : Erasmus nyomai Magyarországon a XVIII. század elején (With summary in English) . . .	33

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bán Imre</i> : Bornemissza Péter Elektrája Kollár Adám könyvtárában	75
<i>Erdélyi István—Ojtozi Eszter</i> : Orosz és szovjet irodalom könyvtárainkban (A finnugor kutatások irodalmi bázisának kérdéséhez)	79
<i>Némédi Lajosné</i> : A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának egy középkori kódexéről (Erhart Gros Witwenbuchja)	85
<i>Sonkoly István</i> : Petőfi-megzenésítések (Bibliográfiai tanulmány)	93

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

<i>Csúry István</i> : Irodalmi áradat és emberi dimenziók (Szélfjegyzetek egykönyvtári reformvita dokumentumaihoz)	119
<i>Korompai Gáborné</i> : Hozzászólás a könyvtári reformtervezetkez	123
<i>Lengyel Imre</i> : Hozzászólás a könyvtári reformkérdéshez	127
<i>Molnár Pál</i> : Vélemény az Egyetemi Könyvtár munkarendjének átszervezéséhez	131
<i>Tatár Lajos</i> : Észrevételek a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára ügyrendjének korszerűsítési tervezetéhez	135

КНИГА И БИБЛИОТЕКА

Составили: *Иштван Чюри и Матилда Варга*

СОДЕРЖАНИЕ

Десятый том Ежегодника Библиотеки	5
---	---

Статьи

<i>Лайош Балла</i> : Эпиграфические данные из Дакии.	11
<i>Тамаш Эсе</i> : Следы Эразма Роттердамского в начале XVIII века в Венгрии	33

Публикации

<i>Имре Бан</i> : «Электра» Петера Борнемисса в библиотеке Коллара	75
<i>Иштван Эрдели—Эстер Ойтози</i> : Русская и советская научная литература в наших библиотеках (К вопросу литературной базы финно-угорских исследований)	79
<i>Ева Немеди</i> : Об одном средневековом кодексе Библиотеки Дебреценской Реформатской Коллеги (Witwenbuch) («Книга вдов» Эрхарта Гроса)	85
<i>Иштван Шонколи</i> : Переложение на музыку стихотворений Петефи (Библиографический очерк)	93

Из жизни Библиотеки

<i>Иштван Чюри</i> : Литературный поток и человеческое измерение (Замечания к документам обсуждения библиотечной реформы)	119
<i>Мария Коромпаи</i> : Выступление по поводу библиотечной реформы	123
<i>Имре Лендьел</i> : Выступление по вопросу библиотечной реформы	127
<i>Пал Мольнар</i> : Мнение по поводу реорганизации трудового распорядка Университетской Библиотеки	131
<i>Лайош Татар</i> : Замечания к плану усовершенствования распорядка Университетской Библиотеки.	135

BOOK AND LIBRARY

7:2

Editors : István Csúry and Matilda Varga

CONTENTS

The tenth volume of the year-books of the University Library 7

Studies

Lajos Balla : Epigraphica (With summary in German) 11

Tamás Esze : Traces of Erasmus in Hungary at the beginning of the 18th century (With summary in English) 33

Communications

Imre Bán : Péter Bornemissza's Electra in the library of Ádám Kollár 75

István Erdélyi—Eszter Ojtozi : Russian and Soviet literature in our libraries. (To the question of the bibliographical basis of Finno-Ungrian researches) 79

Mrs. Éva Némedi : A medieval codex in the Library of the Reformed College in Debrecen (Witwenbuch of Erhart Gros) 85

István Sonkoly : Musical settings to Petőfi's poems (Bibliographical study) 93

From the life of the University Library

István Csúry : The flood of literature and human dimensions (Marginalia to the documents of a debate on a library reform) 119

Mrs. Mária Korompay : Remarks on the reform project of the Library 123

Imre Lengyel : Remarks on the question of reform in the Library. 127

Pál Molnár : Opinion about the reorganization of labour in the University Library 131

Lajos Tatár : Comments on the plan of making administration up-to-date in the Library of Lajos Kossuth University. 135

Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára
Felelős kiadó: Csűry István

Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és az MSZ 5602-55 szabvány szerint
69.2805.66-19-2 Alföldi Nyomda, Debrecen

